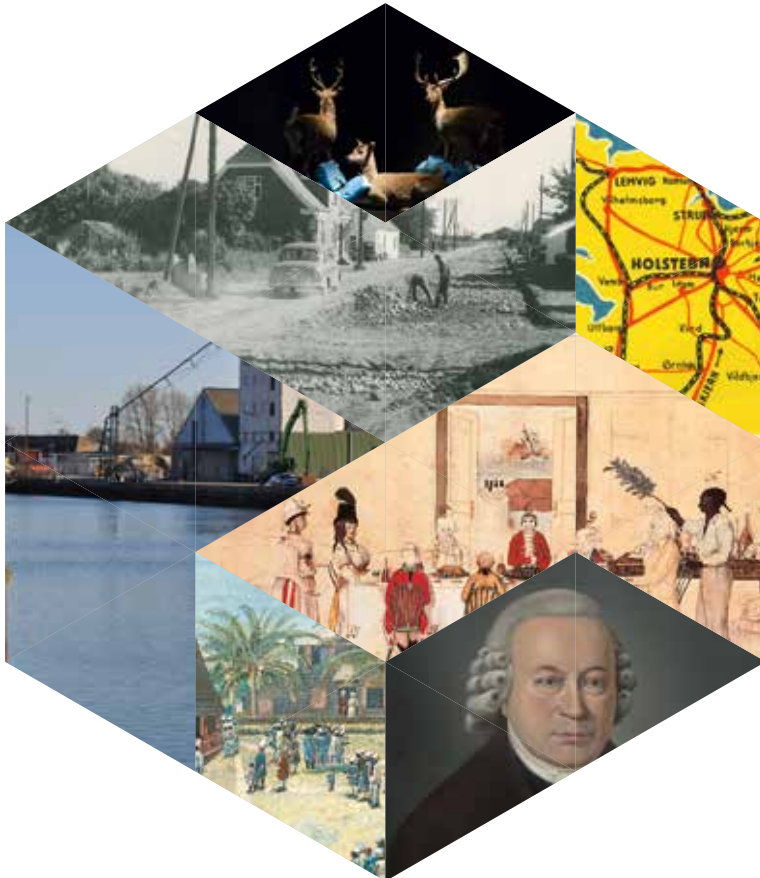

Kulturstudier

Nr. 1 / Juli 2016

Tine Damsholt / 'It takes two to tango'

Frida Hastrup & Nathalia Brichet / Antropocæne monstre og vidundere

Kirsten Egholk / Medskabelse og inklusion på et museum

Kirsten Hastrup / Feltarbejde i Thule

Giuseppe Sanfratello / A Byzantine chant Collection from Sicily

Elias Mellander & Andréa Wiszmeg / Interfering with Others

Jeppé Høst & Sille Radoor Larsen / Ansvar for egen egn?

Caroline Nyvang & Jonatan Leer / Spise reprise

Troels Peter Roland / „Ju ben een Creol waer-waer“

Kulturstudier

Dansk tidsskrift for kulturhistorie, etnologi, folkloristik og lokalhistorie

Kulturstudier er et forskningsbaseret og fagfællebedømt tidsskrift, der bringer artikler med udgangspunkt i historiske og aktuelle studier af steder, folk, kultur og dagligliv.

Tidsskriftet er dannet i 2010 ved sammenlægning af *Fortid og Nutid* (grundlagt 1914) og *Folk og Kultur* (grundlagt 1972) og har sin base i de kulturhistoriske museer, arkiver, universitetsmiljøer og foreninger i Danmark.

Tidsskriftet udgives som Open Journal System-tidsskrift i samarbejde med Statsbiblioteket.

På tidsskriftets hjemmeside fremlægges bilag, links og andet supplerende materiale til de enkelte artikler.

Se www.tidsskriftetkulturstudier.dk

KULTURSTUDIER, NR. 1, JULI 2016

© 2016 Forfatterne og Kulturstudier

REDAKTION

Ansvarshavende redaktør: Kristoffer Jensen, *Industrimuseet*

Søren Byskov, *Fiskeri- og Søfartsmuseet*

Ivan Lind Christensen, *Institut for Kultur og Globale Studier, Aalborg Universitet*

Anne Folke Henningsen, *SAXO-Instituttet, Københavns Universitet*

Bobo Krabbe Magid, *Nationalmuseet*

Signe Møllegaard, *SAXO-Instituttet, Københavns Universitet*

Mette Tapdrup Mortensen, *Kroppedal Museum*

Caroline Nyvang, *Dansk Folkemindesamling, Det Kongelige Bibliotek*

Anders Ravn Sørensen, *Center for Business and History, Copenhagen Business School*

Redaktionssekretær: Tobias Overlund Stannius, *SAXO-Instituttet, Københavns Universitet*

TEMAREDAKTION

Anne Folke Henningsen, *SAXO-Instituttet, Københavns Universitet*

Marlene Paulin Kristensen, *SAXO-Instituttet, Københavns Universitet*

Anders Møller, *SAXO-Instituttet, Københavns Universitet*

Caroline Nyvang, *Dansk Folkemindesamling, Det Kongelige Bibliotek*

Jonas Winther, *SAXO-Instituttet, Københavns Universitet*

Webmaster: Jesper Overgaard Nielsen

Artikler i dette nummer af Kulturstudier vurderes til 1 point i Den Bibliometriske Forskningsindikator.

DESIGN

Depot 1

TYPOGRAFISK OPSÆTNING

Anna Falcon, www.annafalcon.dk

OMSLAGSFOTOS

Udsnit af fotos i tidsskriftet

TRYK

Erhvervsskolernes forlag

Redaktionsadresse:

Tidsskriftet Kulturstudier

Att: Tobias Overlund Stannius

SAXO-Instituttet, Københavns Universitet

Karen Blixens Vej 4

2300 København S

kontakt.kulturstudier@gmail.com

www.tidsskriftetkulturstudier.dk

Kulturstudier udgives af Dansk Historisk Fællesråd og Foreningen Danmarks Folkeminder

Tidsskriftet modtager støtte fra Det Frie Forskningsråd – Kultur og Kommunikation samt Kulturstyrelsen

Kulturstudier er et open access-tidsskrift og er gratis tilgængeligt på internettet fra udgivelsesdagen

Der er mulighed for at købe og få tilsendt et trykt eksemplar af tidsskriftet

ISSN 1904-5352

Printed in Denmark

Indhold

- Tine Damsholt
- 05 'It takes two to tango' – dans som kulturteoretisk figuration**
- Frida Hastrup & Nathalia Brichet
- 19 Antropocæne monstre og vidundere
Kartofler, samarbejdsformer og globale forbindelser i et dansk ruinlandskab**
- Kirsten Egholk
- 34 Medskabelse og inklusion på et museum – fortællinger om hvordan et sted i forstaden bliver til**
- Kirsten Hastrup
- 62 Feltarbejde i Thule
Sammenfiltringen af steder, folk og fortællinger**
- Giuseppe Sanfratello
- 80 A Byzantine chant Collection from Sicily
A Collaboration between Copenhagen and Piana degli Albanesi (Palermo)**
- Elias Mellander & Andréa Wiszmeg
- 93 Interfering with Others
– Re-configuring Ethnography as a Diffractive Practice**
- Jeppé Høst & Sille Radoor Larsen
- 116 Ansvar for egen egn?
Kulturhistoriske perspektiver på regionalt udviklingsarbejde**
- Caroline Nyvang & Jonatan Leer
- 143 Spise reprise
Historiebrug i Brd. Prices madprogrammer**
- Troels Peter Roland
- 159 „Ju ben een Creol waer-waer“**

Tine Damsholt er professor mso. i etnologi ved Københavns Universitet. Krop, køn og bevægelse, subjektivitet, kulturhistorie, materiel-diskursive konfigurationer og hverdagspraksis er teoretiske omdrejningspunkter i hendes forskning. Af publikationer om dette kan nævnes *Materialiseringer. Nye perspektiver på materialitet og kulturanalyse* (2009), som hun har været med til at skrive og redigere, samt 'Det gode liv i etnologien'. *Kulturstudier* nr. 1. 2015.

Keywords: dans, figuration, performativ kulturteori, distribueret agency, materiel-diskursiv.

'IT TAKES TWO TO TANGO' – dans som kulturteoretisk figuration¹

'It takes two to tango' – siger man ofte, når man vil understrege, at hele ansvaret for en konflikt sjældent hviler på en enkelt person, men oftest er fordelt på flere.

Og samtidig understreger man, at tango (eller konflikt) ikke bare er en 'ting' eller et stabiliseret faktum, men et mønster der må praktiseres. Spørgsmålet er, om det er en ren tilfældighed, at det netop er fra dansen, man henter en figur for distribueret og kollektivt ansvar og for praktisering af mønstre?

Det kunne også være, at der i brugen af dans som metafor ligger et potentiale for at understrege særlige dimensioner, der oven i købet matcher nye udviklinger indenfor kulturteorien. I dette bidrag skal vi se nærmere på, hvilke dimensioner og betydninger det i så fald kunne være, at dansefiguren tilbyder kulturteorier og kulturanalyser.

Hvad er det i det hele taget, at figurer, metaforer og begreber gør ved vores forståelse af kulturelle fænomener? Temaet for den konference, som bidragene i dette særnummer er hentet fra, var et enkelt ord, ja endda et præfiks: Co. Et præfiks der understreger betydninger som 'med' eller 'sammen', og som peger på

1 Artiklen er en dansksproget viderebearbejdning af velkomst-keynote holdt ved 'Co-' den 33. Nordiske etnolog- og folkloristkonference i august 2015 på Københavns Universitet.

partnerskab og samarbejde som i kollektiv, Kooperation, 'co-produktion' eller kol-laboration. Men hvordan virker begreber som co-producenter af vores analyser? For de begreber, metaforer og figurer, vi anvender, har virkning også – eller måske netop – hvis vi tager den materielle vending og de post-strukturalistiske kritikker alvorligt. Begreber, teorier og metaforer er aldrig underordnede eller uskyldige. De former ikke blot vores måde at tænke om verden, de former også den verden af diskurser og materialiteter, som vi er del af.

Den amerikanske videnskabshistoriker Donna Haraway formulerer det på den måde: 'It matters with which ideas we think other ideas **with**'. Fortolkning er således ikke nok; Haraway vil udforske nye figurer for, hvad det vil sige at være i verden. Vi skaber ny forståelse og betydning, når vi bytter ord ud eller laver over-raskende sammenligninger. Det videnskabelige sprog og dets figurer er med til at skabe nye virkeligheder, som både er sproglige og materielle (Brenna 1998 s. 38). Hos Haraway er videnskabelige og analytiske figurer som fx hunden dog ikke blot til at tænke med. De er til at leve med og har 'fleshy material-semiotic presences' (Haraway 2003 s. 5), og teksterne er således fulde af mærkelige figurer (cyborg, prærieulve, hunde mm.):

'I take figurations and the question, how they work, very seriously, as a practice for trying to understand what collects up the life and death concerns of people. It seems to me that we need a whole kinship system of figurations as critical figures.' (Interview 2004 s. 327)

Figurer og figurationer er både til at forstå med, til at tænke og formulere sig ved hjælp af, men også til at 'leve med' og til at åbne for nye former for fremtid og fortid:

'Figuration is about resetting the stage for possible pasts and futures. Figuration is a mode of theory when the more "normal" rhetoric of systematic critical analysis seem only to repeat and sustain our entrapment in the stories of established disorders.' (Haraway 2004 s. 47)

Figurationer former nye verdner og åbner op for nye forståelser. Begreber med co-præfikset er led i en sådan ny teoretisk figuration, der ikke blot peger på samarbejde, men også peger på distribueret agens og ansvar og først og fremmest på relationer som den centrale analytiske enhed og dermed på relationel teori, omend denne kommer i mange varianter.

En klassisk måde at tænke og tale om relationer indenfor kulturforskningen er som forbindelser mellem kategorier i binære oppositioner; natur – kultur, mand – kvinde, subjekt – objekt etc. Indenfor en dialektisk forståelse er dette videreudviklet til ideen om begreber i gensidigt konstituerende (og negerende) relationer,

så de netop definerer hinanden via deres kontrasterende relation. Tegner man nu en sådan relation, bliver det ofte som en lige linje mellem to poler: pol – modpol, eller som terminaler i en relation, hvor terminaler såvel som relation er udlæsninger af samme begrebslogiske udspecificering (fx Hjørup 1995).

Denne måde at forstå relationer som linjer mellem to poler har imidlertid også sine begrænsninger for vores forståelse af relationalitet – i hvert fald ifølge Haraways argumenter i *Companion Species Manifesto* (2003). En forståelse af relationer som lige linjer er nemlig en reduktion af verden, og hun understreger således behovet for andre topologier, indenfor hvilke vi kan forstå relationalitet². I den feministisk inspirerede tradition (såvel som andre kulturteoretiske traditioner) har man netop forsøgt at komme ud over de binære dualismer og blandt dem dikotomien mellem subjekt og objekt. I stedet har man fokuseret på 'relatings' (ibid s. 6) dvs. en performativ udgave af relationer – hvori relationer forstås som noget man *gør*, et verbum – og på de komplekse sammenfiltringer og kompositioner af subjekter og objekter i 'emergent ontologies' (ibid s. 7).

Men hvis de lige linjer mellem to poler er for enkle illustrationer eller gestalteringer af relationer, hvilke metaforer eller figurationer skal vi så tænke og analysere med, når det gælder komplekse relationer som fx 'entanglements', 'composition' eller 'assemblages'? I Haraways eget arbejde besvares dette spørgsmål ofte med et vokabular hentet fra hendes oprindelige fagfelt biologien (hunde, prærievalf, mus, 'companion species', 'prehensions' etc.) eller tekstile figurer som knuder, 'tangles', 'cats cradle' eller de tilhørende verber som vævning, syning, strikke sammen etc. – alle ord der fremhæver praksis, komplekse sammenfiltringer og konfigurationer.

Men figurer kan også blive slidte og miste deres kritiske potentiale (Haraway interview 2004 s. 326). Orvar Löfgren og Richard Wilk understreger tilsvarende, at metaforer udsættes for en stadig slitage, når de anvendes som kulturanalytiske redskaber. Der er også mode i begreber – de kan komme på mode i en periode for så at blive slidt op (2006 s. 10-11). Nogle er i vælten i en længere periode, bliver måske klassikere, mens andre forsvinder, bliver begravet eller dukker op igen (og igen) som *vintage* eller reformuleres, redefineres og re-designes. Og når det handler om at tale, tænke og analysere kultur i termer af co-, dvs. med vægt på relationer, processer, kollektiver, distribueret *agency*, materialiseret og kropsliggjort praksis mm., så er der et begreb, der er blevet ved med at dukke op i mine tanker og min læsning: begrebet dans, som jeg i det følgende vil undersøge med henblik på at reformulere dets relevans som kulturteoretisk figuration.

2 Tim Ingold har også i flere sammenhænge kritiseret vores anvendelse af lige linjer i det kulturteoretiske arbejde (bl.a. 2006)

Dans i kulturteorien

Indenfor kulturforskningen er Norbert Elias mig bekendt den første til at introducere begrebet dans som en figur i kulturteorien og -analysen. I indledningen til 1968-udgaven af hans civilisationshistorie anvender han begrebet figuration til at forklare sin idé om samspillet mellem indbyrdes afhængige mennesker og transformationen af de individuelle strukturer – personlighedsdannelse, opførelse og selvopfattelse. Figurationsbegrebet anvendes desuden som et forsøg på at komme ud over struktur-aktør dikotomien eller dikotomien mellem samfund og individ. Elias problematiserer sin samtids begreber om samfund og struktur for at være rene abstraktioner, der overser de sociale relationers dynamik, deres genese, processuelle karakter og udvikling (1978 s. 244). Struktur og samfund er blevet indført som en form for 'systemer' eller 'totaliteter' ovenover individerne, eller man har teoretiseret med udgangspunkt i attributter for individer uden samfund (1978 s. 261).

Elias problematiserer imidlertid også individbegrebet, især den implicite idé om ethvert individ som et *homo clausus* – en afgrænset enhed med en indre kerne, et selv eller indre, der er skarpt adskilt fra det ydre, dvs. fra andre individer, kultur og samfund via usynlige mure (1978 s. 249). Begrebet figuration introducerer Elias således som et alternativ til denne forståelse af adskilte og autonome individer fanget i en overgribende struktur. Begrebet figuration dækker det 'netværk af interdependens' – indbyrdes afhængighed – som individerne tilsammen udgør (1978 s. 261). Og i en ganske kort og afsluttende uddybelse er det så, at han anvender dans (social eller selskabsdans) som det 'enkleste eksempel', der kan forklare disse figurationer eller interdependenser:

'What is meant by the concept of the figuration can be conveniently explained by reference to social dances. They are, in fact, the simplest example that could be chosen. One should think of a mazurka, a minuet, a polonaise, a tango, or rock 'n' roll. The image of the mobile figurations of interdependent people on a dance floor perhaps makes it easier to imagine states, cities, families, and also capitalist, communist, and feudal systems as figurations. By using this concept we can eliminate the antithesis, resting finally on different values and ideals, immanent today in the use of the words „individual“ and „society“.' (Elias 1978 s. 262)

Figurationer er altså kollektive og mobile, i bevægelse, og de kan rumme mange flere og komplekse relationer end de sociale pardanses tosømhed. Men det centrale her er, at de hverken er individuelle aktører eller strukturer henover individer, men udgøres af interdependente individer i bevægelse. Jeg har altid været fascineret af Elias' brug af dansemetaforen som en måde til at komme ud over dikotomien og den tilsyneladende modsætning mellem struktur og individuel

handling, der hjemsøgte socialvidenskaberne (og herunder etnologien) i så mange årtier. Men i lyset af de senere teoretiske udviklinger er det ikke mindst fortættelsen af hans brug af dansen som illustrerende figur, der fascinerer mig i dag:

'One can certainly speak of a dance in general, but no one will imagine a dance as a structure outside the individual or as a mere abstraction. The same dance figurations can certainly be danced by different people; but without the plurality of reciprocally oriented and dependent individuals, there is no dance.' (Elias 1978 s. 262)

Når dans er en anvendelig parallel for Elias, er det altså fordi dansen ikke er eller kan være i sig selv som struktur eller abstraktion alene – dans *er* ved at praktiseres og gøres. Dans er noget, der danses, og er dermed ikke et objekt i sig selv, ikke en 'ting'. Dansen er dog ikke afhængig af de specifikke individer, der praktiserer den nu og her, men uden en flerhed af gensidigt orienterede og afhængige individer er der ingen dans. Videre er der specifikke dansefigurationer, der kan gentages af forskellige personer. Figuration er ikke blot et begreb for sproglige figurer, men anvendes ikke mindst indenfor de æstetiske fag til at beskrive bestemte kombinationer og forløb af noder, linjer eller trin. Figuration (og herunder dansefiguration) er således et fast mønster, der kan gentages og varieres, men som netop kun bliver et mønster ved at gentages.

I den forstand bliver forståelsen af dans som praksis og figuration parallel til nyere og performative forståelser af gentagne mønstre og subjekter som gensidigt konstituerende, sådan som man fx finder det hos filosofen Judith Butler (1993). Den performative pointe er, at subjekter (og subjektivitet) bliver til i og med gøren af kulturelle mønstre, i praksis. Det som Butler karakteriserer som 'the acquisition of being through the citing of power' (1993 s.15), hvorved dansens citerende eller repetitive karakter er afgørende for subjektivering. I en performativ forståelse er der således ingen dans uden dansende subjekter, og der er ingen der 'danser' uden citering eller i det mindst citerende referencer til allerede dansede figurationer. Dans bliver i denne forståelse gentagelse af mønstre, der gør de specifikke figurationer (bevægelseskombinationer udstrakt i tid og rum) kulturelt genkendelige *som* dans og gør de konkrete individer genkendelige som dansende. Dans er praksis og som sådan afhængig af individer, men de konkrete danseres intentioner er ikke det afgørende. Det dansende subjekt er ikke et autonomt individ i et socialt vakuum, men i stedet et kollektivt og inter-afhængigt subjekt med distribueret agens – eller *agency* (som det efterhånden også anvendes på dansk). Udgør social dans i Elias' version så det perfekte eksempel på praksis eller det, man indenfor dagens kulturteoretiske debatter formodentlig ville kalde en 'konfiguration' eller et 'assemblage'? Det er der ikke noget enkelt svar på, men umiddelbart er der i hvert fald et par centrale indvendinger mod sådan en vurdering.

I Elias' version understreges dansens sociale relationer og dimensioner; at der er en flerhed af dansere, der følger de enkelte danses sociale konventioner. Til gengæld reflekterer han ikke eksplicit over figurationen som mønstergentagelse og dermed rummende såvel muligheder som begrænsninger indenfor en specifik danseform, ligesom han heller ikke nævner muligheden indenfor enhver selskabsdans for at improvisere eller danse i en personlig version eller for at udvikle nye varianter. Dans og danse måder skifter og fornys, men ikke på en unilineær måde i retning af stadig større kropskontrol, sådan som Elias store civilisationsfortælling ville pege på.

I eksemplet nævner Elias ganske vist dansegulvet, men ellers er det ikke materialitetens betydning for dansen, der er i fokus for Elias. Men ligeså vel som en flerhed af dansere og den sociale og gensidige afhængighed mellem disse er afgørende for dansen, så kunne man også fremhæve, at materialiteten er afgørende for dansen – hvis man nu skal blive i parallellen og metaforen. For at danse de selskabsdanser, han nævner, er et fast dansegulv af en vis størrelse afgørende, smidige kroppe med indarbejdede bevægelser og færdigheder, musik og rytme og endelig de rigtige sko og beklædningsdele til netop denne dans – hvad enten det er jeans og gummisko til rock'n'roll, tætsiddende tøj med bevægelsesfrihed for benene til tango eller lange vide, tunge skørter og høje hæle, så man kan glide over gulvet i menuettens geometriske figurer.

Faktisk er det umuligt at forestille sig en dans, hvor en eller anden specifik form for materialitet ikke er afgørende. Ja, nogen gange er det de materielle rekvisitter, der definerer hele dansen, som i sydafrikansk 'Gumboot dance'. Denne dans er opstået blandt sorte minearbejdere, der ved at stampe og slå på deres gummistøvler kunne kommunikere i minegangene, hvor tale var begrænset eller måske forbudt. Og selv i de former for dans, der i egen selvforståelse så at sige 'benægter' konventioner som fx 70-ernes såkaldte 'free style', indgår materielle elementer: Hvad var 70-ernes free style uden løse gevandter og langt hår at svinge med?

Så lad os derfor gå videre fra Elias og se på nogle af de nyere anvendelser og 're-designs' af dans som kulturteoretisk og -analytisk figuration. Når man ser efter, er det faktisk slående hvor mange, der anvender dans eller i det mindste danserelaterede begreber. I hvert fald indenfor feltet af Science and Technology Studies (STS), hvor det dog anvendes i mange versioner. Charis Cussins³ er en af de første, idet det ganske vist er koreografi-begrebet, hun anvender til at beskrive det, hun kalder en 'ontologisk koreografi'; i analysen af de komplekse forhold omkring *agency*, subjektivering og objektivering blandt kvinder i behandling på en fertilitetsklinik (1996). Hun begrundet valget af koreografi-begrebet i en note:

3 Senere har samme forsker publiceret som Charis Thompson.

'I use the word 'choreography' in the title of this paper, and as the dominant ontological/political metaphor throughout, to invoke materiality, structural constraint, performativity, discipline, co-dependence of setting and performers, and movement. A few readers of this paper have said that the word evokes dance and so play and fun for them, and that this misses the constraints of ontology; this Western 'Saturday night' idea of dance (and so by association, choreography) is unintended.' (Cussins 1996 s. 604).

Vi genkender ganske vist her en del af dimensionerne fra Elias' brug af dans som metafor, men med en kraftig understregning af det materielle og den gensidige afhængighed mellem den materielle 'setting' eller situering og de involverede subjekter. Ligeledes understreges at koreografi (og dans) på ingen måde blot er 'play and fun' dvs. 'fri leg', men tværtimod netop praksisformer underlagt en række strukturelle og ontologiske begrænsninger.

Med reference til den ovenstående diskussion af Elias, Butler og en performativ forståelse af dans kan man således fremhæve Cussins performative optik, hvor koreografi (eller dans) ikke er en figuration af autonome individer i fri leg uden begrænsninger, men tværtimod en gensidig afhængighed mellem begrænsninger, disciplinering og materialitet og de konkrete aktører samt deres bevægelser. Selvom Cussins ikke nævner figurationer eller mønstre, der må gentages for at en bestemt adfærd er kulturelt genkendelig og giver mening, kan man nemt indlæse denne forståelse i hendes analyse.

I en senere udgivelse udfoldes også den tidslige dimension af koreografi; koreografien 'indpoder' og bringer ting sammen, der ellers tilhører forskellige ontologier og kalibrerer tid (Thompson 2005 s. 9). Her bringes endnu en dimension ind i dansen, som er nedtonet eller fraværende i Elias' brug af danse-figuren – tiden. Hvis rummet og tiden er nedtonet hos Elias, så udfoldes disse potentialer i danse-figuren hos Anna Tsing. I artiklen 'Dancing the Mushroom Forest' (2013) udforsker hun forskellige strategier og former for kropslig praksis blandt svampesamlere⁴ som former for dans. Bevægelserne gennem skoven er på en gang meningsfulde og kræver kropslige færdigheder og tavs viden og fremstilles som en 'hverdagslivets kunst'.

Tsing udvikler således et dansebegreb med inspiration fra fænomenologen Tim Ingolds undersøgelse af linjer, som ikke blot er 'lineal-lige' men 'always-moving trajectories of lively activities'. Dans bliver da dels aktivitetslinjer 'livsbaner' (trajectories), der involverer kinæstetiske principper og æstetiske programmer, dels 'histories of practice'. Tsing udfolder dermed såvel dansens performative dimension – den konkrete gøren – som de rumlige og temporale dimensioner af dansen. Bevægelsen rundt i skoven kan tage mange former og rytmer, den har

4 Nærmere bestemt Matsutake-svampesamlere med asiatisk baggrund i det nord-vestlige USA.

sine forskellige steder og glæder, og den udgør et 'erindrings-kort', idet tidligere svampefund og tidligere nu mistede familiemedlemmer og venner genindsættes i et fælles og delt landskab via den fysiske bevægelse. At samle svampe i en stadig bevægelse gennem skoven, at krydse andres og egne tidligere spor er også at minde og bevæge sig i mindernes tid – i en erindrings-dans (s. 10).

Den samme skov kan imidlertid give vilkår for forskellige former for samlepraksis, og Tsing sammenligner disse vilkår med udlægningen af forskellige typer af dansegulve, hvorved et potentielt konfliktfelt mellem konkurrerende danseformer antydes. Den centrale pointe i Tsings version er dog, at dansen ikke er beholdt mennesker. Også andre levende væsner bevæger sig i skoven og har stier, 'trajectories' og 'dance-like activity lines', så svampesamling er en 'cross-species dance', der sammenbinder forskellige arter og livsformer (s. 6). Dansen sammen og på tværs af krydsende aktivitetslinjer er også en måde at omgås på tværs af arter. Dansen bliver her figur for at leve med de andre – ikke som objekter for klassifikation, men som dynamiske subjekter, hvis aktivitetslinjer man må tage højde for og inkorporere i sine egne aktiviteter som andre dansepar på samme dansegulv:

'Meanwhile, each dance offers an appreciation of other forest lives. It is perfectly possible to learn a lot about mushrooms from books and courses; I did. Yet watching the dance offers something else. Rather than attending to other species as objects of classification or resource management, following the intersection of moving and growing bodies tracks them as dynamic subjects.' (Tsing 2013 s. 13)

Med Tsings brug af dansebegrebet får vi altså en egentlig udfoldet analyse, hvor en lang række af dansens potentielle dimensioner anvendes på eksemplarisk vis. Hos hende er sammenfletningen af aktivitetslinjer i tid og rum det centrale, mens flere andre også anvender dansen til at understrege den gensidige afhængighed og relation mellem det humane og non-humane – om end oftere kun i kortere bemærkninger uden en større refleksion eller systematisk udnyttelse af dansefiguren analytisk.

Et sådant eksempel kunne være Jane Bennett, der i *Vibrant Matter. A political Ecology of Things* (2010) diskuterer begrebet assemblage inspireret af Deleuze and Guattari. I hendes version er assemblager ad hoc grupperinger af forskellige elementer og 'open-ended' kollektiver, der fungerer sammen, men uden et styrende centrum eller privilegeret subjekt. (s.24). Og det er i denne forbindelse, at hun i en kort bemærkning anvender dansebegrebet: 'Humanity and nonhumanity have always performed an intricate dance with each other' (s. 31). Også her anvendes dansen til at understrege en performativ forståelse af praksis som kollektiv gøren snarere end et udtryk for individuel intention eller 'human exceptio-

nalism'.⁵ Begrebet dans anvendes altså netop til at understrege den distribuerede *agency* i enhver praksis.

Den samme brug af dans til at understrege *agency* som distribueret finder vi hos Haraway. Imidlertid skriver hun også (i et klassisk og symptomatisk Haraway-udsagn), at: 'The scripting of the dance of being is more than a metaphor' (2003 s. 8). Vi ser her igen hendes insistensen på, at begreber eller figurationer er mere end blotte metaforer at tænke med. I *When Species meet* (2008) har hun da også en længere og mere teoretisk refleksion over relationen mellem det humane og non-humane med brug af dansebegrebet, hvor endnu flere dimensioner er involveret:

'... maybe it is just my monomania to place baboons and humans together in situated histories, situated naturecultures, in which all the actors become who they are in the dance of relating, not from scratch, not ex nihilo, but full of the patterns of their sometime-joined, sometimes-separate heritages both before and lateral to this encounter. All dancers are redone through the pattern they enact. The temporalities of companion species comprehend all the possibilities activated in becoming with, including the heterogeneous scales of evolutionary time for everybody but also the many other rhythms of conjoined process.' (2008 s. 25)

Vi kan her genkende den multidimensionelle anvendelse af danse-figuren fra Tsings udfoldede analyse af praksis, om end den her er mere abstrakt præsenteret. Den centrale kerne i begge Haraway-citater er begrebet 'dance of being/relating', der med sin verbum-form af relation(ering) understreger det processuelle praksisfokus; dans bliver en figur for livet, alt levendes stadige gøren af relationer. Den stadige gøren af relationer udspiller sig som temporalitet (hvad enten det er evolutionær tid eller den delvis delte fortid (*heritage*)), der ligger forud eller samtidig for hvert konkret møde og relation. Den stadige gøren af relationer distribueres også i rum, idet dansens mønstre nogle gange er sammenføjede, nogle gange separate aktivitetslinjer.

Til denne komplekse forståelse af det levendes dans knytter sig så det performative kerneudsagn: 'all the actors become who they are in the dance of relating' og 'all dancers are redone through the pattern they enact'. Her anvendes danse-figuren til at spidsformulere den centrale performative pointe, at subjekter (og subjektivitet) bliver til i og med gøren af kulturelle mønstre, men at disse mønstre også kun er i og med at de praktiseres og gentages. Det vil sige at dansens citerende eller repetitive karakter er afgørende i subjektivering.

Ved at anvende dansefiguren understreges desuden gentagelsen og dermed en iterativ forståelse af gøren og praksis som på én gang producerende (subjekter) og

5 Forestillingen om at mennesket som intentionelt og reflekteret er et særligt og exceptionelt væsen, som subjekt-kategorien er forbeholdt.

reproducerende (både af dans/mønster og subjekter). Forståelsen af praksis som gentagende er ellers ofte en manglende dimension i mange versioner af STS og særligt indenfor aktør-netværks-teori ANT, hvor praksis og gøren ofte betragtes som en enkelt og momentan handling, der i kraft af den såkaldte radikale ontologi betyder, at praksis og det, der praktiseres, kun er i og med handlingen og derfor 'forsvinder', når det ikke praktiseres (jf. Mol 2002 s. 5).

I dans bliver bevægelsesmønstre og aktivitetslinjer citeret, gentaget og gjort, og det er netop via praktiseringen, at de dansende bliver dansende. De dansende bliver dog hos Haraway først og fremmest subjekter i relation til, i kraft af og dermed *med* hinanden – jf. grundpointen i hendes forståelse af subjektivering som 'becoming with' (2008).

Figurationer, dans og tango

For Haraway er figurer som nævnt ikke blot ord, metaforer eller stabiliseret betydning. Tværtimod, må vi forstå figurationer som processer, der samler, artikulerer og forbinder bestemte elementer – de mobiliserer bestemte dimensioner i kulturteoretiske debatter. Hun anvender således dansefiguren til at åbne for en mere kompleks forståelse af kommunikation på tværs af arter:

'An embodied communication is more like a dance than a word. The flow of entangled meaningful bodies in time – whether jerky and nervous or flaming and flowing, whether both partners move in harmony or painfully out of synch or something else altogether – is communication about relationships, the relationship itself, and the means of reshaping relationship and so its enactors.' (Haraway 2008 s. 26)

Dansefiguren åbner her for en alternativ forståelse af kommunikation som meget mere end udveksling af ord. Kommunikation er netop sammenfiltrede kroppe i bevægelse i tid, men ikke nødvendigvis i perfekt harmoni. Dans er også at være i utakt, at træde hinanden over tærerne, at være nervøs, klodset og ude af stand til at gentage de forventede og anerkendte mønstre. Og man kan som bekendt danse på mange måder, ligesom dansestile skifter og gør nogle typer dans håbløst umoderne.

I et nyligt nummer af *Ethnologia Europaea* diskuterer Orvar Löfgren da også akademisk habitus i termer af dans. 'Hvem kontrollerer dansegulvet når etnologerne fester?' spørger han retorisk, idet han drager en parallel mellem skiftende dansestile og skiftende metoder og paradigmer i etnologien. Særligt mindes han en julefest på Nordiska Museet i Stockholm i 1960, hvor unge og ældre etnologer

var samlet. Her erobrede de yngre generationer dansegulvet i mere end en forstand:

'The young generation took control of the dance floor, they were ready to show off their new talents – they represented the new and modern in the discipline, while the old school lined the walls, talking with colleagues.' (Löfgren 2014 s. 117)

Det lokale dansegulv er altså det sted, hvor forskellige dansestile – måder at be- drive etnologisk forskning – mødes, kommer i dialog eller konflikt, kæmper om eksistensvilkår, forsones, dømmes inde eller ude. Her kan vi studere, hvilke nye koreografier der dukker op, hvad der sker, når forskellige dansestile konfronteres, og hvem der overlader dansegulvet til andre og bliver bænkevarmere. Dans er altså ikke bare et konfliktfrit rum, hvor de dansende smidigt og hensynsfuldt inkorporerer andre dansende i deres bevægelser. Ud over med vanlig elegance at eksemplificere, hvordan danse-figuren kan anvendes konkret og analytisk, minder Löfgren os om, at nogle nye dansestile måske kun er 'short-lived fads, or their stylish performance could hide the fact that it was the same old movements just dressed up a bit'(s.117).

Jeg håber dog i dette bidrag at have argumenteret for, at anvendelse af dansefiguren i kulturanalysen ikke blot behøver at være en let 'up-dressed' tilbagevenden til Norbert Elias – selvom det var hans brug af begrebet, der fik lov at byde op til denne kulturteoretiske tango. Når jeg her har foreslået at genintrodere dansefiguren i kulturanalysen, er det heller ikke for at erobre dansegulvet og sende ældre kolleger – eller andre teoretiske traditioner – ud langs væggene. På den anden side gør jeg mig heller ikke nogen forestillinger om, at dansefiguren er uskyldig eller blot kulturteoretisk 'play and fun'. Dansefiguren er genintroduceret, fordi den tilbyder en alternativ forståelse af nogle af de udfordringer, der debatteres i kulturteorien. Med den kropslighed, dans involverer, mobiliserer dans fx en kritisk ressource i forhold til det asymmetriske fokus på tekst, ord, sprog og det humane som undtagelse, som også Haraway vil gøre op med:

'The Oxford English Dictionary records the meaning of „chimerical vision“ for „figuration“ in an eighteenth-century source, and that meaning is still implicit in my sense of figure. Figures collect the people through their invitation to inhabit the corporeal story told in their lineaments. Figures are not representations or didactic illustrations, but rather material-semiotic nodes or knots in which diverse bodies and meanings coshape on another. For me, figures have always been where the biological and literary or artistic come together with all of the force of lived reality.' (2008 s. 4)

Figurer og figurationer er altså ikke blot metaforer eller illustrationer. De er både handling og effekt⁶. De er både navneord og verber, både tegn og gøren; 'figures both signify and enact' (2008 s. 8). De er kropslige og understreger netop at kroppe og betydning, det materielle og diskursive former hinanden i en altid igangværende dans, og som figurationer former de også den verden, de beskriver, og har dermed transformativt potentiale.

Figurationer er levet realitet og former ikke blot vores verden, men også mulige fortider og fremtider: 'Figuration is about resetting the stage for possible pasts and futures' (Haraway 2004 s. 47). Og her har jeg prøvet med dansefigurationen at være med til at forme den kulturteoretiske fremtid i en performativ retning. Den re-designede – eller i hvert fald tydeligere teoretisk ekspliciterede – dansefiguration åbner for centrale dimensioner i analyser af kultur: at subjekter og subjektivitet bliver til *i og med* gøren af kulturelle mønstre, men at disse mønstre også kun er *i og med* at de praktiseres og gentages – de er med andre ord gensidigt konstituerende eller formende. Men denne gensidighed er ikke en statisk relation, men en transformativ proces og en stadig gøren, hvor der altid er mere end en enkelt aktør involveret: 'All the actors become who they are in the dance of relating' og 'all dancers are redone through the pattern they enact'. I dansen er der ikke fokus på enkeltpersoners intentionalitet men på distribueret *agency*, på materialitet og diskurs og på den konkrete og specifikke udfoldelse i tid og rum. Dansefigurationen rummer således det generative, iterative og transformative, det materielle og diskursive, kropslighed og rumlighed, erindring og temporalitet, det på én gang kollektive og individuelle, det humane og non-humane.

Og med denne afsluttende formulering vil jeg gerne byde op til dans – til videre teoretiske diskussioner og analyser. Der er nemlig ikke noget ved at danse alene hverken figurativt eller i kropslig praksis. It takes two to tango! Tango er netop karakteriseret ved at være dialogisk. Selvom initiativ og *agency* måske ikke er helt symmetrisk distribueret i tango⁷, så er pointen, at de to dansere fungerer som en kollektiv enhed, et par, der både følger men også udfordrer hinanden, samtidigt med at de må inkorporere og tage højde for andre dansendes bevægel-

6 Lucy Suchman fremhæver endvidere at begrebet figurationen rummer dobbelt kraft; som både konstituerende effekt og generativ cirkulation: „Configuration (...) is part of a toolkit for thinking about constitutive and generative, reiterative and (potentially) transformative material-semiotic conjoining“ (2014 s. 57).

7 Instruktøren Sally Potters film *The Tango Lesson* (1997) udforsker (og udfordrer) den skæve distribuering af *agency*, idet manden er den der fører, mens den kvindelige danser skal lade sig føre. Dog skal den kvindelige partner kunne 'læse' føringen som tavs kropslig kommunikation og skal kunne udfolde sig indenfor denne førings rammer.

ser på dansegulvet, på den specifikke version af tango, der kan danses i forhold til de materielt-diskursive muligheder og begrænsninger⁸.

Tango er noget der gøres og i udsagnet 'it takes two to tango' indgår ordet tango da også som et verbum. En gøren, hvor der altid indgår mere end én, et kollektivt subjekt i en både citerende og improviserende, rytmisk aktivitetslinje i tid og rum. Som det er med tango, er det også med kulturteoretiske figurationer. De udfolder sig absolut bedst i dialog og som gensidig inspiration og udfordring. De sætter scenen for nye og mulige fortider og fremtider, og de kan kun danses af flere – it takes (at least) two to tango!

Referencer

- Bennett, Jane 2010: *Vibrant Matter. A Political Ecology of Things*. Duke University press
- Brenna, Brita 1998: „Figurering“ i *Betatt av viten. Bruksanvisninger til Donna Haraway*. (K. Asdal m.fl red.) Spartacus Forlag, Oslo.
- Butler, Judith 1993: *Bodies that Matter – On the discursive limits of 'Sex'*. Routledge 1993
- Cussins, Charis 1996: Ontological Choreography: Agency through Objectification in Infertility Clinics. *Social Studies of Science. Vol 26. Nr. 3 s. 575-610*.
- Elias, Norbert 1978: *The History of Manners. The civilizing process: vol 1*. Pantheon Books, New York.
- Haraway, Donna 2003: *The Companion Species Manifesto. Dogs, People, and Significant Otherness*. Prickly Paradigm Press. Chicago.
- Haraway, Donna 2004: 'Ecce Homo, Ain't (Ar'n't) I a Woman, and Inappropriate/d Others: The Human in a Post-Humanist Landscape' in *The Haraway Reader*. Routledge, New York and London.
- Interview med Haraway 2004. 'Cyborgs, Coyotes, and Dogs: A Kinship of Feminist Figurations and There Are Always more Things Going on Than You Thought! Methodologies as Thinking Technologies. An interview with Donna Haraway. Conducted in two parts by N. Lykke, R. Markussen and F. Olesen. In *The Haraway Reader*. Routledge, New York and London.
- Haraway, Donna 2008: *When Species Meet*. Posthumanities vol.3. University of Minnesota Press

8 Hvad enten det handler om argentinsk 'hverdags-tango' efter arbejdstid i Buenos Aires eller kompetitiv underholdning som i 'Vild med dans' og internationale mesterskaber er der begrænsninger. Tangoen har udviklet sig historisk og i mange forskellige geografiske og sociale varianter, og hver gang den danses citeres kendte trin, ligesom man kan eksperimentere og improvisere sig frem til nye bevægelser og figurationer.

- Højrup, Thomas 1995: *Omkring Livsformsanalysens udvikling*. Museum Tusulanum Press.
- Ingold, Tim 2006: „Up, across and along.“ *Place and Location: Studies in Environmental Aesthetics and Semiotics* 5 (2006)
- Löfgren, Orvar og Wilk, Richard 2006: „In search of missing processes“. *Ethnologia Europaea. Journal of European Ethnology. Special Issue: Off the Edge. Experiments in Cultural Analysis. 35:1-2*. Museum Tusulanum Press.
- Löfgren, Orvar 2014: „At the Ethnologists' Ball. Challenges in Everyday Fields“. *Ethnologia Europaea. Journal of European Ethnology. Special Issue: European Ethnology Revisited. 44:2*. Museum Tusulanum Press.
- Suchman, Lucy 2014: „Configuration“, i Lury, Celia & Wakeford, Nina, *Inventive Methods – The Happening of the Social*. Routledge, London
- Thompson, Charis 2005: *Making Parents. The Ontological Choreography of Reproductive Technologies*. MIT Press Cambridge, Massachusetts.
- Tsing, Anna 2013: *Dancing the Mushroom Forest. PAN: Philosophy, Activism, Nature nr. 10, 2013*.

English abstract

'It takes two to Tango' – Dance as figuration for cultural theory

When we want to think and talk of culture in terms of co- – in terms of relations, as processes, distributed agency, material-discursive, embodied, practiced etc. – one concept currently seems to be re-activated; the concept of dance. Taking its point of departure with Donna Haraway's understanding of figures/figurations not as mere metaphors, but rather as material-semiotic nodes in which diverse bodies and meanings coshape on another, the paper investigates how the figure of dance is employed in cultural theory and analysis.

N. Elias was one of the first to use the concept of dance in cultural theory. In more recent use of the dance figure (i.e. by C. Cussins, A. Tsing, and D. Haraway) a performative understanding is proposed, in which all the actors become who they are in the ongoing 'dance of relating', and where all dancers are redone through the pattern they enact. Dance is done, is a matter of material-discursive practicing rather than a thing, is reiterative and transformative, temporal and spatial specific, and last but not least agency is distributed into a collective. It takes (at least) two to tango!

Frida Hastrup er lektor i etnologi ved Saxo-Instituttet, Københavns Universitet. Hun er leder af et forskningsprojekt om forarbejdning af naturressourcer med titlen *Natural Goods? Processing Raw Materials in Global Times*, støttet af Det Frie Forskningsråds Sapere Aude program.

Nathalia Brichet er postdoc ved forskningsprojekterne *Aarhus University Research on the Anthropocene (AURA)* ved Institut for Kultur og Samfund, Århus Universitet og *Natural Goods? Processing Raw Materials in Global Times* ved Saxo-Instituttet, Københavns Universitet.

Keywords: Danmark, antropocæn, ruinlandskab, industriprodukter, stivelseskartoffel, brunkulsgravning.

ANTROPOCÆNE MONSTRE OG VIDUNDERE

Kartofler, samarbejdsformer og globale forbindelser i et dansk ruinlandskab

Med afsæt i forarbejdningen af kartofler til avanceret kartoffelstivelse i et område af Jylland, der tidligere lagde grund til udvinding af brunkul, udforsker vi i denne artikel former for liv på en stærkt industrialiseret jord. Gennem en kulturanalyse i jordhøjde i et særligt menneskeskabt landskab viser vi, at jyske kartofler har alt muligt at gøre med vingummi, brunkulsudvinding, hjorte, asiatiske nudler, parmesanost og frembringelsen af nye forbindelser i verden. Ved at rette blikket mod sådanne forbindelser i et landskab gennemgribende formet af ressourceudvinding, diskuterer vi muligheder for forskellige arters sameksistens og retter blikket mod både monstrøse og vidunderlige effekter af industriel virksomhed. Begrebet antropocæn bruger vi til at undersøge det menneskeskabte brunkulandskab som en mangetydig økologi sammensat af både planlagte og løbske elementer.

Magiske rodfrugter: Liv på en modificeret jord

„...Nej nej, det er ikke spisekartofler, det er fabrikskartofler, som jeg kører ind til Kartoffelmelcentralen i Brande. De kan bruge dem til alt muligt. For eksempel bruger de stivelsen til at lave vingummibamser uden brug af gelatine fra svin. Det åbner helt nye markeder i den muslimske verden.“ Sådan faldt ordene, da landmanden Chresten begejstret fortalte om sine nyttige kartoffelmarker på Brande-egnen i Midtjylland. Chrestens jorder, hvoraf nogle altså er plantet til med det, han kalder fabrikskartofler, ligger i og grænser op til de tidligere Søby brunkulslejer, hvor man fra omkring 1940 til 1970 systematisk udgravede brunkul i forsøget på at skabe arbejdspladser og sikre en dansk energiforsyning i skyggen af Anden Verdenskrigs grænsedragninger. Vores interesse var straks vakt, og vi satte kurs mod den nævnte forarbejdningsfabrik i Brande. På vejen dertil passerede vi en travl genbrugsstation, en Siemens vindmøllefabrik, hovedkontorbygninger for tøjgiganten Bestseller og fabrikken BioMar, som producerer højenergieffektivt foder til såkaldt optimal opdræt af fisk i Europa og Central- og Sydamerika. Efter turen gennem dette på alle mulige måder industrielt formaterede og produktionsrettede landskab ankom vi til sidst til Kartoffelmelcentralen – en højteknologisk fabrik, som producerer, modificerer og udvikler forskellige og avancerede former for kartoffelstivelse til fødevarereproduktion fra de særligt fremavlede stivelsesrige kartofler som Chrestens.

Stedets salgsansvarlige, den forhenværende baker Finn, bød os velkommen med friskbrygget kaffe, og under armen havde han en kasse fyldt med alskens produkter, som i vores øjne lignede en blanding af et assorteret kemisæt og et velkendt sortiment fra SuperBrugsen. Små glas med hvidt pulver og hvad, der så ud som gule loppespilsbrikker lå parret med Heinz ketchup og minutnudler. Gennem ord som glans, tekstur, viskositet, struktur, konsistens, fortykning, besparelse og forkortelse blev vi over de næste par timer inviteret ind i Kartoffelmelcentralens verden. Kontorer i Rusland, Asien og Mellemøsten blev talt til live side om side med lokale laboratorier, et igangværende kæmpe silobyggeri i Nordjylland og den andelsstruktur, der ligger bag centralen, alt imens forskellige pulverblandinger blev tilsat vand, for at vi ved selvsyn kunne fornemme den verden af muligheder, de beskedne jordede knolde fra de omkringliggende marker åbnede. Det stod hurtigt klart, at de primære og utrolige kvaliteter ved kartoffelstivelse er dens evne til smagsfrit og usynligt at erstatte dyrere ingredienser og til at få produkter til at hænge sammen, som de skal. Ligesom Finn og landmanden ude ved brunkulslejerne blev vi overvældede og fascinerede af kartoffernes potentialer og rækkevidde. Samtidig var vi forundrede over de muligheder, som de modificerede – på en gang afgørende og umærkelige – stivelsesprodukter rummede. Hvad var det for idéer og praksisser, der tilsagde en erstatning af besværlige og omkostningsfulde ingredienser såsom mælk i fx ost, saucer og bagværk

Indhegnet kartoffelmark ved Søby brunkulslejer.

med kartoffelstivelse? Vel at mærke en kartoffelstivelse, som selv var fremavlet og modificeret til uigenkendelighed ved hjælp af omkostningsfulde og arbejdskrævende processer, der dog alligevel frembragte et billigere produkt end det stof, den skulle erstatte. Et produkt, der fx gjorde fødevarereproducenter i stand til at producere stadig billigere ost til en pizzasulten befolkning i Nordafrika. Og hvordan begrunder man at fremstille en art parmesanost, hvor de ingredienser og den langvarige og kostbare fremstillingsproces, der præcis udgør denne specialitet, bliver imiteret ved, at man skaber en klump med den rette tekstur ved hjælp af kartoffelstivelse og siden tilsætter en såkaldt parmesansmag, hvad det så end er? På hvilken jord forekommer det som en god idé at bruge energi, vand, varme, oplagringsplads osv. på at male kartofler til kartoffelpulver, der siden kan laves til chips, for at få et produkt, der skal ligne (men åbenbart ikke være) kartofler? Mødet med stivelsen og dens producenter skubbede i den grad til vores forestillinger om både råvarer og madvarer og gjorde det umuligt at skelne økologi og industri. Spørgsmålet om, hvordan man skal reagere på nyheden om, at parmesanost kan fremstilles uden mælk, men ved hjælp af små stivelsesholdige knolde, blev pludseligt present og var en både uhyrlig og interessant figur at tænke vor tids (industrielle) landskaber og forbindelser med.

På baggrund af vores på én gang fascinerende og mildt foruroligende møder i marken og på Kartoffelmelcentralen nær de tidligere brunkulslejer undersøger vi i denne artikel, hvad der kan opstå ud af et industrialiseret landskab, hvor menneskelig aktivitet, planter, økonomi, globale markeder, kemi og dyreliv er infil-

Et menneskeskabt landskab, delvist sprunget i skov.

trerede. Vores overordnede pointe er, at vi ved at fokusere på kartoflerne og den sammensatte industrielle økologi, de er skabt af og skaber, kan undersøge både monstrøse og vidunderlige effekter af en vildt modificeret jord, og at stivelseskartoflerne dermed giver os grund til at udforske etnografisk, hvilke samarbejdsformer, relationer og bestanddele vores tids livsførelse frembringer og/eller nedbryder. Via brunkulslandskabet peger vi således på det, man kunne kalde ontologisk politik (Mol 1999), altså diskussioner om, hvad vi overhovedet skal forstå ved arter eller entiteter, og om hvilke enheder og kategorier, der skal overleve, vokse eller forsvinde (jf. Haraway 2008; Tsing 2015).

Der er i vores øjne (mindst) to forbundne grunde til at stille skarpt på spørgsmål som disse. For det første nødvendiggør jordens aktuelle pressede tilstand – en æra, som forskere betegner som antropocænen for at markere menneskehedens irreversible og gennemgribende forstyrrelse af klodens økosystemer – at vi nøje overvejer (nye, gavnlige, uhensigtsmæssige...) måder at bebo jorden og leve sammen med andre væsner på og tænker over, hvem eller hvad disse andre er og skal være. Dette er et spørgsmål om at se et begreb som det omdiskuterede antropocænen som en invitation til at undersøge samarbejder henover artsgrænser, vidensformer og lokaliteter af hensyn til vores kollektive overlevelse (jf. Tsing 2015; Swanson, Bubandt & Tsing 2015). Begrebet antropocænen er blevet kritiseret for at være for stort og upræcist i den forstand, at det universaliserer, hvad der er et specifikt problem med regional oprindelse i Vesten. Som et alternativ med en klarere udpegning af ansvar har videnskabsfilosoffen Donna Haraway fx fore-

slået, at vi taler om vor tid som 'capitalocene' (Haraway 2015. Se også Burnett 2016). Dette synspunkt på det antropocæne kan omvendt have den konsekvens, at det gør begrebet for lille, fordi den tætte tilknytning til vestlig industrialisering risikerer at naturalisere de menneskelige interventioner i landskaber, der fandt sted før denne tid (Swanson 2016). Uanset disse politiske diskussioner om begrebet antropocæn – eller måske netop med dem i baghovedet – bruger vi det her som en yderst kærkommen mulighed for at rette vores opmærksomhed mod de sammensatte økologier, som vor tid udfolder sig i og skaber – med intenderede såvel som løbske konsekvenser. For det andet viser en udforskning af disse delvist apokalyptiske strømme, som ofte driver det antropocæne begreb, gennem et beskedent, mildt og udramatisk sted som Midtjylland, hvad vi anser for et etnografisk adelsmærke, nemlig at tage afsæt i specifikke og i udgangspunktet ofte små historier baseret på møder i jordhøjde og derfra se, hvordan verden åbner sig. Dette er et spørgsmål om ikke på forhånd at tilskrive steder, historier, epoker eller fænomener en given størrelse og betydning, men derimod at arbejde med disse i en menneskelig skala, dvs. at undersøge hvordan de og relationerne i mellem dem bliver mobiliseret og forgrener sig i felten gennem diverse praksisser og ideer og som et udtryk for en interesse, som feltarbejderen og samtalepartnerne deler (se også Brichet & Hastrup 2014).

For begge de nævnte spørgsmål gælder, som vi ser det, at det antropocæne præcis komplicerer et udgangspunkt i rene og givne entiteter og kategorier, så som 'menneske', 'natur', 'fortid', 'nutid', 'stort', 'småt', 'her' og 'der', men til gengæld muliggør en håbefuldt gentænkning af nye muligheder for sameksistens på den jord, vi er sammen om. At tænke kulturanalyse gennem det antropocæne er således et forsøg på fordomsfrit at undersøge frembringelser af både monstre og nye muligheder og at gøre dette via konversation med felten.

Samarbejdsformer i industrielle landskaber: Arter og økologier i den antropocæne tidsalder

Lad os se nærmere på, hvad der i første omgang bragte os til brunkulsområdet ved Søby. Sammen med andre forskere fra forskningsgruppen Aarhus University Research on the Anthropocene (AURA. Se www.anthropocene.au.dk) har vi deltaget i et kollektivt feltarbejde i området, hvor man som nævnt fra 1940 til 1970 har gravet brunkul, først manuelt og sidenhen maskinelt. Jorden i området er nu uberegnelig og ubrugelig for skov- og landbrug af betydning, fordi opgravningen har efterladt en ustabil undergrund, hvor blandt andet kørsel med større maskiner har vist sig at provokere store pludselige sandskred og tilhørende oversvømmelser – alle langvarige og uforudsigelige konsekvenser af 30 års intensiv opgravning af brunkul (Højrup 2015). Dette gennemgribende menneskeligt

forandrede og siden forladte landskab ved brunkulslejerne er dermed velegnet som laboratorium til at undersøge det liv, der pibler frem af radikalt forstyrrede industrielle ruinlandskaber. Gennem vores feltarbejder ved Søby brunkulslejer har vi således blandt andet i samarbejde med biologer set på den store hjortebestand, som området har fostret, på de tæger, som følger i hjortenes fodspor, på mikroorganismene, der opstår i de svovlsure søer, som brunkulsgravningen skabte, og på de andre pionerarter, der har formået at bevokse det ellers ørkenlignende landskab, som gravningen af brunkul efterlod. Gennem en historie af naturudnyttelse og landskabspleje, heriblandt Hedeselskabets aktiviteter i det 19. og 20. århundrede, brunkulsgravning, botaniske forsøg med beplantning af det omgravede område i midten af det 20. århundrede og Naturstyrelsens nutidige forvaltning af brunkulslejernes natur, herunder administration af jagt, har området lagt jord til en serie af projekter, der intervenserer i landskabet og gør det omsonst at skille natur og menneske ad.

Stivelseskartoflerne er blot én af de mange historier om projekter i landskabet, som vi er stødt ind i. Den gjorde os nysgerrige, da landmanden Chresten højlydt beklagede sig over de i hans øjne alt for mange hjorte, der spiste kartoflerne på hans jorder og dermed reducerede hans fortjeneste betragteligt. Eller rettere, hjortene kunne ikke gøre for så meget, men han var irriteret over de nærboende jagtlystne lodsejere, som fodrede dyrene med sukkerroer for at tiltrække og vedligeholde en stor bestand. På borgermøder i området er jægerens interesse for at skyde hanner med imponerende geværer blevet debatteret ivrigt, fordi det efterlader en stor gruppe hinder „i overskud“, som roligt kan gnaske kartofler i sig, hvor de kommer frem. En ubalance, som Jagtforvaltningen forsøger at komme til livs med regler om hvilke dyr, der må afskydes.

Folk har dyrket kartofler i området længe, som landmanden fortalte, men udfordringerne har altid været mange. Han uddybede med at fortælle, hvordan de evindeligt måtte kæmpe med oversvømmelser og kulde, og hvordan hans forfædre havde gået i vand til anklerne ude i markerne og samlet kartofler op. Det problem havde han heldigvis ikke længere, eftersom grundvandet var sunket betydeligt efter brunkulsgravningen. Til gengæld havde han nu måttet sætte hegn om sine marker for at holde dyrene væk, hvad der heldigvis for ham så ud til at afhjælpe problemet med de ubudne beboere, der besøgte hans private marker. Dyrkning af almindelige spisekartofler havde han i øvrigt måttet opgive, da markedet for dem var for fluktuerende og økonomisk uberegneligt; det vindue, hvor de friske spisekartofler kunne afsættes, stod ganske enkelt åbent for kortvarigt. De priser, han kunne opnå med de friske produkter, afhang i for høj grad af en samlet – og svingende – opgørelse af udbud og efterspørgsel. Stivelseskartoflerne derimod gav om ikke stort overskud så i hvert fald nogenlunde faste indtægter gennem andelsejerskab i kartoffelmelsfabrikken. Desuden skulle stivelseskartoflerne ikke på samme måde afsættes indenfor en kort sæson, da stivelsen har lang holdbar-

Hjorte i kartoffelmelsække. Foto fra forfatternes udstilling Mild Apokalypse på Moesgaard Museum

hed når først, den er vasket ud af de brune knolde. Kartoffelpulveret kan ikke kun modificeres men også lagres, så man blot skal holde sig klar til at slippe diverse stivelsesprodukter i mere eller mindre modificerede former ud på verdensmarkedet, når dette skønnes opportunt. I de globale forsyningskæder, som Kartoffelmelscentralen indgår i, gælder det åbenbart om at have nogle langtidsholdbare produkter i reserve, som så kan slippes løs, når tiden er moden. Kartoffelpulveret bliver på den måde en ny levedygtig art, der opstår ud af brunkulslandskabet.

Feltarbejdsoplevelser som de ovenstående indskriver vi i det, man indenfor antropologien kalder flerartsetnografi – på engelsk „multispecies ethnography“ (se fx Kirksey & Helmreich 2010), hvilket er en del af baggrunden for AURA-projektet, som i første omgang førte os til Søby brunkulslejer. Først og fremmest er flerartsetnografi en besindelse på, at vi mennesker aldrig står alene som art, men at også vores art netop er muliggjort af alle mulige relationer til vores artsfølgesvende. Flerartsetnografien er derfor en opmærksomhed på disse relationer og et muligt bud på, hvordan man kan arbejde etnografisk med blik for andet end menneskelige aktører – for eksempel gennem studier af, hvordan mineraler, frugter, laks, svampe, køer, vegetationstyper, ris m.m. er med til at konfigurere verden. Fortalere for denne analytiske tilgang understreger således, at det er en destruktiv og fejlagtig opfattelse at se mennesket som en exceptionel art, der kan hæve sig over eller holde sig på afstand af alle andre arter og blot indforskrive disse i instrumentelle udbytteforhold, som det passer os, og som vi anser for kontrollable (se fx Lien 2015; Tsing 2015; Haraway 2008, s. 11 ff.). I stedet peger

denne tænkning på det grundlæggende vilkår, at enhver organisme og art bliver til via samarbejder og udvekslinger med andre arter. Liv forudsætter således, at forskellige arter er hinandens 'companion species' som Haraway udtrykker det (2008). Analyseenheden i en sådan flerartstilgang er altså altid sammensat af flere dele, herunder mennesker, sådan som stivelseskartoffelpulveret i sælgeren Finns kasse viser sig at relatere sig til områdets hjortebestand, Chrestens indhegning, en lagersilo i Nordjylland, handelskæder, antropologer på feltarbejde og et landskab i krigstid udnyttet til udvinding af millioner år gammelt fossilt brændsel. Pointen er her, at en sådan flerartsetnografisk tilgang muliggør en særlig opmærksomhed på landskabet, forstået som hele den komplekse økologi, som de jyske stivelseskartofler indgår i og skaber. Det er vigtigt at påpege, at dette flerartsanalytiske perspektiv ikke er en såkaldt post-humanistisk tilgang, selvom det tilbageviser menneskets forestillede særstatus; det er derimod et greb, der ser relationer snarere end faste entiteter som fundamentale for alt liv. Som Haraway selv udtrykker det:

„Indeed, I find that the notion [companion species], which is less a category than a pointer to an ongoing „becoming with“, to be a much richer web to inhabit than any of the posthumanisms on display after (or in reference to) the ever-deferred demise of man. I never wanted to be posthuman, or posthumanist, any more than I wanted to be postfeminist (...) The partners do not precede their relating; all that is, is the fruit of becoming with: those are the mantras of companion species.“ (Haraway 2008, s. 16-17).

Som vi ser det, er det præcis denne komplikation af rene afgrænsede enheder, der er flerartsetnografiens hovedanliggende og analytiske styrke. Når vi yderligere forbinder dette greb med det antropocæne, får samarbejde en ny brændende betydning. Spørgsmålet bliver nemlig, hvad det så er for partner-arter, med Haraways udtryk, som vi ønsker skal komme ud af relationerne i en industrialiseret økologi, som den vi udforsker i og omkring Søby brunkulslejer. Hvad eller hvem skal blive til i samarbejde med hvad eller hvem? Når intet er ren natur, og når alle organismer og enheder i den grad og på godt og ondt er prisgivet artsfølgesvende og de miljøer, de og vi sammen skaber, skabes af og færdes i, bør det i vores øjne mane til lydhørhed og ydmyghed. I stedet for at være en megaloman betegnelse for menneskets tekniske formåen og beherskelse af klodens ressourcer, som visse kritikere af begrebet antropocæn har anført (se fx Swanson, Bubandt & Tsing 2016), kan det, som vi ser det, netop pege på, at menneskets kontrol med og udnyttelse af omgivelserne kun lader sig planlægge så langt. Det antropocæne bliver således et vilkår, der påpeger, at vi langt fra er mestrene og fuldbyrderne af den biologiske evolution og er dermed en indbydelse til at engagere os i og være opmærksomme på nye samarbejdsrelationer. Det har tydeligvis historisk ikke gjort os noget godt at tænke natur som et eksternt objekt til fri afbenyttelse. Udryddelse af arter og

miljøkatastrofer forårsaget af forvaltningen af menneskelivet, ikke mindst en tro på menneskelig egenrådighed, byder os at gentænke relationerne også til andre arter end os selv, ganske enkelt for at sikre og opdyrke fremtidig livsduelighed og sameksistens på denne planet.

Mens vi således klart værdsætter denne flerartsetnografi, især for dens politiske implikationer, er en konsekvens af den i vores øjne yderligere, at vi bør tøve med for hurtigt at identificere, hvad en art overhovedet er. Hvis vores tid kan karakteriseres som antropocæn, og menneskelige aftryk er overalt, så kan ikke engang biologiske arter selvfølgelig tages som afsondrede og på forhånd givne enheder. Man kunne sige, at vores forestillede eksterne ordning af verden i sådanne arter og ressourcer netop er en del af ondets rod. Derfor er vi også på vagt, når en etnografisk tekst påstår, at den undersøger dette dyr eller hin plante på dets eller dens „egne vilkår“, som man af og til ser det. Som om det eller den (eller nogen af os andre...) faktisk levede et liv på egne præmisser – som også citatet af Hara-way ovenfor netop kritiserer. En sådan påstået autonomi ville udelukke et blik for, at møder har et transformativt potentiale, hvor parter gensidigt forandrer og skaber hinanden – noget antropologer længe har slået fast gælder for mellemmenneskelige relationer. Vores pointe er altså her, at man i sin iver for ikke at tromle hen over ikke-menneskelige livsformer kan risikere at tingsliggøre og stabilisere dyr, planter osv. på en ny måde, der i vores øjne ikke tillægger flerarts*mødet* nok betydning – en stabilisering som brunkulslandskabet ved Søby for eksempel slet ikke understøtter, og som det antropocæne i bredere forstand måske er løbet fra. Den franske filosof Jacques Derrida formulerer det, vi ønsker at tematisere således: det handler ikke om at sætte sig ind i dyrets perspektiv og afgøre, om det taler og hvad det siger, men om at overveje, hvordan vi hver især responderer på mødet mellem os. Derrida rejser altså et for os at se helt afgørende spørgsmål om, hvad det betyder at *svare*, hvilket i vores øjne bliver endnu mere påtrængende i en tid, vi kalder den antropocæne, hvor vi (måske) har mulighed for at gentænke enhederne i de økologier, vi skaber og lever af. Igen: skal vi fejre eller begræde, at parmesan kan fremstilles billigt, hvis man erstatter den mælk, den er lavet af, med kartoffelstivelse? Mens der selvfølgelig fra et forretningsmæssigt synspunkt kan være gode grunde til at kaste sig ud i en sådan produktudvikling, er det i vores øjne en kulturalanalytisk opmærksomhed værd, at en sådan innovation ud fra et simpelt landbrugsprodukt som kartofflen skaber nye arter, der på en mærkelig måde tilsyneladende bliver deres eget argument. Motoren i produktudvikling bliver udvikling af nye produkter – uden at vi nødvendigvis tager stilling til, om det overhovedet er en god ide at frembringe alle disse nyskabelser. Da Kartoffelmelcentralen for nylig blev præmieret med en Food Innovator Prize, sagde direktøren følgende i sin takketale:

„The global population and especially the middle class is increasing and the consumers request healthy and safe food for their dinner tables. Danish Food companies are part of the forefront, but if we want to keep our lead position, we need to develop.“ (www.kmc.dk).

Fortsat udvikling er tilsyneladende en nødvendighed og en egen drivkraft, hvis vi vil producere nye (gamle) produkter og enheder; en industriel logik, der oprettholder sig selv, er på spil.

Med disse overvejelser om flerartsetnografi i det antropocæne og frembringelsen og effekterne af sammensatte og innovative økologier i bagehovedet kan vi nu se på stivelseskartoflerne på Brande-egnen som et industriprodukt med langt mere porøse grænser, end man måske først kunne forestille sig. Med kartoflerne er der om noget tale om transformative møder over artsgrænser. Hvis vi ser nærmere på praksisserne for forarbejdning af den såkaldte fabrikskartoffel, bliver det tydeligvis vanskeligt at afgøre, hvor en stivelseskartoffel begynder og slutter. Hører de brunkulsopgravede jorder med til kartofflen som art, og gør de stivelsesmodificerede vingummier, der kan sælges verden over? Og hvad med den salgsansvarlige Finn, hvis hele arbejdsliv drejer sig om at udbrede og sælge kendskabet til den jyske jordknold? Her bliver det tydeligt, at vi må arbejde med et åbent artsbegreb, også i et flerartsetnografisk perspektiv, og at bestanddelene i det industrielle landskab omkring Søby brunkulslejer også kun lader sig begribe og diskutere gennem et ligeså åbent feltarbejde. Kun på den måde kan vi faktisk overveje, om og hvordan Kartoffelmelcentralens patenterede og præmierede vidunderprodukter, der usynligt gør produktion af ost, bagværk, nudler, vingummi osv. nemt, billigt og bekvemt, såsom CheeseMaker, Coldswell, EmulsiForm, NatureBind og Gelamyl, er arter, som vi gerne vil have gror af den jyske jord.

Med kartofflen jorden rundt: Globale rødder og etnografisk arbejde

En af de ting, der slog os gennem denne form for antropocæn flerartsetnografi ved de tidligere brunkulslejer var, hvor ubesværet stivelseskartofflen tog os med jorden rundt. Selv om feltarbejdet fandt sted på en bestemt og beskeden lokalitet i Midtjylland, var der tilsyneladende ingen grænser for kartofflernes rækkevidde. Ikke alene lærte Finn os om de stivelsesprodukter, der får andre produkter til at hænge sammen via måden, de binder vand; også verdensdele blev forbundet gennem Kartoffelmelcentralens højteknologiske og salgspromoverende arbejde. Et verdensomspændende arbejde, der for nyligt afgørende polstrede økonomien på Kartoffelmelcentralens fabrik i Danmark. På grund af en fejlslagen høst af den stivelsesholdige rodfrugt tapioca (eller casava, som den også hedder) i Syd-

Clearly the best solution

KANE Gelamyl
 – solutions from
 soft and elastic to
 hard and brittle

Exceptional clarity

Gel strength as desired

Neutral taste

Kartoffelmelcentralens vingummi-løsning.

østasien opstod der pludselig en regional mangel på stivelse, som blandt andet bruges i nudler, og i samme bevægelse en gylden forretningsmulighed for det danske firma. Den asiatiske stivelseskriser tømte lagrene i Danmark, hvor al den kartoffelmel, der var lagret over de sidste 40 år, blev afsat til særdeles favorable priser. Finn fortalte, at de, netop fordi de havde været helt i bund i deres egen stivelsessilo, havde benyttet lejligheden til via diverse tests at bekræfte og fejre, at pulveret ikke havde ændret egenskaber selv over så lang tid. Og liggetiden taget i betragtning var det, som Finn fortalte, næsten mirakuløst, at kvaliteten af stivelsesproduktet var uanfægtet af tidens gang. Det ekstraordinære og pludselige (ud) salg forårsagede straks ny aktivitet i Danmark med investering og konstruktion af en gigantisk 55 meter høj silo til opbevaring af 70.000 tons kartoffelmel i Nordjylland, som nævnt ovenfor. Uden at det egentlig var en del af Kartoffelmelcentralens forretningsplan viste stivelsespulverets holdbarhed og globale salgbarhed sig som en særdeles lukrativ kvalitet, der gav endnu nye muligheder ikke bare for langdistancesalg men også for langtidsplanlægning med stivelsesprodukterne. Fejlsagen høst i en fjern verdensdel får en silo af potentiale til at tårne sig op i Nordjylland. Når det nye byggeri står færdigt, vil Kartoffelmelcentralen være beredt, hvis fremtidige kriser eller pludseligt opståede globale tendenser muliggør forretning. Lagringsfaciliteterne kommer dermed til at virke som en børs med muligheder for gode handler i rette tid. Den industrielle økologi, som stivelseskartoflerne fra brunkulsoområdet indgår i, afstedkommer således et aktivt arbejde med skalaer over tid og rum. Uforudsigelige forbindelser mellem forskellige lokale rodfrugter, forskellige generationer af stivelsespulver, og et fokus på timing af salg bliver alt sammen forsøgt inddæmnet og kontrolleret i en silo. Her trives

logikken om beredthed og beregning i forventning om uventede hændelser i andre dele af verden.

Også vores kontaktperson Finn praktiserer med sine flere hundrede rejsedage om året, hvor han demonstrerer de nyeste hit fra produktudviklingsafdelingen, denne tætte forbindelse mellem de midtjyske fabrikskartofler og de globale strømninger. Særligt indenfor produktion af ost har Danmark ifølge Finn en profitabel niche at udfylde, fordi kartoffelstivelse er mere velegnet til dette end fx majsstivelse, der er billigere at producere, og som USA totalt dominerer markedet for. Interessant for diskussionen om ressourcers rejser over tid og sted påpegede Finn, at den lange danske tradition for produktion og eksport af mejeriprodukter potentielt kunne hjælpe de stivelsesbårne produkter på vej. I en global konkurrence om markedsandele søgte Kartoffelmelcentralen således at udnytte en dansk specialisering i mælkeproduktion – til at sælge noget, der præcis kunne erstatte mælk.

Vores pointe er her, at det er umuligt at stedfæste og størrelsesbestemme de stivelsesholdige kartofler. Pludselig vokser de jyske kartofler sig også enorme og mangfoldige i Kina, hvor det ifølge Finn ikke er muligt at opnå en tilstrækkeligt stabil forsyningsikkerhed til at bygge stivelsesfabrikker der. Som han beskrev det, er den lokale småskala-produktionsform, hvor kartoffelbønder dagligt kommer gående med trillebør simpelthen for u håndterlig og uforudsigelig for den danskejede fabrik. Tilsvarende viste de danske kartofler sig over tid at holde den høje kvalitet, de internationalt er kendt for, og dermed at ældes med ynde, uden at det egentlig var planen – hvad der tydeligvis er en gavnlige artsegenskab i en antropocæn tid. Kartoffelmelcentralen har altså vist sig at trives særdeles godt, når den bliver dyrket i det midtjyske landskab og nøje tilpasset en global efterspørgsel. Og før vi ser os om, har kartoflerne fundet ind i toldregler, EU-bestemmelser og markedstendenser og giver kreative svar på religiøse forbud og nye muligheder til fattige befolkningsgrupper og en voksende global middelklasse. Vel at mærke, hvis modificeringsekspertisen holdes ved lige, og Kartoffelmelcentralen fortsat holder sig på stikkerne i udviklingen af nye arter, der kan sluses ind i en global stivelsesøkologi på bestemte tidspunkter og steder. På Kartoffelmelcentralens hjemmeside bliver det flere steder understreget, at det er en mærkesag for virksomheden at drive en forretning, der er „nede på jorden“ og personlig, selvom den opererer på den store scene og har partnere i mere end 90 lande. Det interessante ved det og Finns øvrige grænsekrydsende arbejde er, at spændet mellem jordomrejser og globale trends og det ekstremt lokale udgangspunkt findes i selve det etnografiske materiale. Det, vi gerne vil vise her, er, at kartoflerne fra Søbyegnen giver næring til et argument om, at etnografisk arbejde altid må finde sted i det, vi kunne kalde for en menneskelig skala. Det vil sige, at vi lader feltarbejdet være med til at afgøre, hvor „stort“ eller „småt“ noget er. I en antropocæn tidsalder præget af industrielle grænseoverskridende økologier fandt både vi og Finn

det tydeligvis interessant og vigtigt at overveje forbindelser mellem lokalt ophav, global rækkevidde, passende mængder og levetid.

At respondere på jordiske monstre og muligheder

I historier som denne om Kartoffelmelcentralens globale rækkevidde bliver spørgsmålet om, hvad det vil sige at respondere atter vigtigt. Man kunne formulere det som et spørgsmål om, hvilke svar stivelsesproducenterne tilbyder verden – med søde tænder, der vil have vingummi uden svineprodukter i, og voksende befolkninger, der vil kunne tilberede nudler på få minutter og have mulighed for også at nyde (versioner af) produkter, som ellers kun er få forundt. Vores feltarbejde og samtale med en som Finn gør det muligt at udforske alt dette som (nye) sameksistensformer, som den jyske jord muliggør – for eksempel i møderne mellem mennesker, der driver (personlige) forretninger, eller mellem modificerede stivelser og de munde, de mætter. Dette har vi prøvet at afsøge etnografisk. Haraway foreslår i bogen *When Species Meet* som en særlig analysestrategi, at vi fokuserer på, hvordan dette eller hint forhold eller fænomen bliver jordisk. Hun spørger i bogen: „How is 'becoming with' a practice of becoming worldly?“ (Haraway 2008, s. 3). Det vil sige at se nærmere på, hvordan ting, herunder arter, ideer og forbindelser, antager en specifik form og udfolder sig i en konkret verden gennem samarbejde med andre. Overført til kartoflerne ved brunkulslejerne og det antropocæne industrilandskab de dyrkes og modificeres i, vil vi hævde, at en sådan tilgang kan vise en økologi sammensat af monstrøse, forunderlige og hensigtsmæssige effekter. Vingummier uden gelatine og bagværk uden æg kan sælges som veganske produkter, og parmesan uden parmesan er billigere end parmesan med. Disse livsformer er for os at se på en gang kreative og absurde frembringelser. Sælgeren Finn var selv inde på denne dobbelthed, da han direkte adspurgt med et smil sagde, at han ikke kunne drømme om at spise Kartoffelmelcentralens „ost“. Det var i hans øjne et meget fint produkt, men bare ikke ost. Det er altså ikke alle flerartsforbindelser, der bliver anset for lige spiselige, uanset hvor effektivt de kan instrumentaliseres og innoveres med henblik på økonomisk gevinst. Med denne lille historie om, hvordan et lavpris-osteprodukt bliver jordisk, gjorde Finn det tydeligt, at Kartoffelmelcentralen konstant – og i samtale med os – balancerede ontologier, altså befattede sig med spørgsmål om, hvad ting overhovedet er, og hvad der får lov til at blive til gennem modifikationer og relationer. Det er i høj grad til diskussion – ikke bare på fabrikken – hvornår en ost er en ost. Gennem etnografien og de jordiske møder, den skabes af og skaber, blev nødvendigheden af at have et åbent begreb om livsformer og deres udstrækning altså tydelig, lige som feltarbejde viser sig fantastisk godt gearret til netop åbent at udforske hvor stort, betydningsfuldt, hensigtsmæssigt, naturligt eller problematisk

noget er – netop ud fra den menneskelige skala, der bringer disse diskussioner i spil og derfra kollapser grænser mellem enheder, størrelser og steder. Måske viser det sig, at kartofler ikke er, hvad de (aldrig) har været.

I artiklen har vi villet diskutere nogle af de monstre og vidundere, et antropocænt landskab kan frembringe, og vi har peget på, at disse viser sig at være under konstant udvikling og forandring, når vi går etnografisk til værks og ser nærmere på de jordede forvandlingskugler. Nysgerrighed over for selv en undseelig vækst som en jysk kartoffel kan således føre en vidt omkring. I sin analyse af, hvordan hunden som menneskets artsfælle er blevet jordisk gennem en lang række praksisser, historier og møder, spørger Haraway „Whom or what do I touch when I touch my dog?“ (Haraway 2008, s. 3). Med tilsvarende nysgerrighed har vi her villet stille spørgsmålet om, hvad vi spiser, når vi spiser en stivelsesholdig vingummibamse?

Referencer

- Brichet, Nathalia & Hastrup, Frida 2014: „Producing gold from a Greenlandic mountain“. *AURA Working papers: Wreckage and Recovery*, 2014: 2, s. 75-85.
- Burnett, Chris 2016: „Anthropocene vs Capitalocene: a Reflection on the Question, „What Have I Done?““, www.counterpunch.org (besøgt 10/6 2016)
- Derrida, Jacques 2008: *The Animal that Therefore I am*. Fordham University Press.
- Haraway, Donna 2008: *When Species Meet*. University of Minnesota Press.
- Haraway, Donna 2015: „Anthropocene, Capitalocene, Plantationocene, Chthulucene: Making Kin“. Commentary in: *Environmental Humanities*, 2015: 6, s. 159-165.
- Højrup, Mathilde 2015: „An Unstable Landscape“. Specialeafhandling, Afdeling for Etnografi og Antropologi, Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet.
- Lien, Marianne 2015: *Becoming Salmon. Aquaculture and the Domestication of a Fish*. University of California Press.
- Mol, Annemarie 1999: „Ontological politics. A word and some questions“. *The Sociological Review*. 1999: 47, s. 74-89.
- Kirksey, Eben & Helmreich, Stefan 2010: „The Emergence of Multispecies Ethnography“. *Cultural Anthropology*. 2010: 25/4, s. 545–576.
- Swanson, Heather 2016: „Anthropocene as Political Geology: Current Debated over how to Tell Time“. *Science as Culture*, 2016: 25:1, s. 157-163.

Swanson, Heather; Bubandt, Nils & Tsing, Anna 2015: „Less Than One But More Than Many: Anthropocene as Science Fiction and Scholarship-in-the-Making“. *Environment and Society*, 2015: 6/1, s. 149-166.

Tsing, Anna 2015: *The Mushroom at the End of the World. On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*. Princeton University Press.

Websteder

Aarhus University Research on the Anthropocene (AURA): <http://anthropocene.au.dk/da/> (besøgt 9/6 2016).

Kartoffelmelcentralen: <http://www.kmc.dk/> (besøgt 9/6 2016).

Tak

Vi vil gerne takke Det Frie Forskningsråds Sapere Aude-program for via projektet *Natural Goods? Processing Raw Materials in Global Times* at muliggøre denne forskning. Tak også til Aarhus University Research on the Anthropocene og til fagfællebedømmerne for fine kommentarer.

Alle fotos er af forfatterne, undtagen foto fra udstillingen af Iga Kuriata, Moesgaard Museum. Illustrationen af stivelsesprodukterne er stillet til rådighed af Kartoffelmelcentralen.

English abstract

Anthropocene Monsters and Wonders

Potatoes, Collaboration and Global Connections in a Ruined Landscape in Denmark

Focusing on the processing of potatoes into complex starch products at a facility in Jutland in Western Denmark, this article explores forms of life on heavily industrialized grounds. By conducting grounded cultural analysis in a particular man-made landscape, we show that Danish potatoes have everything to do with fruit gum, brown coal extraction, red deer, Asian instant noodles, parmesan cheese and the making of new connections in the world. By looking at such connections in a landscape thoroughly defined by resource extraction, we discuss possibilities of co-existence for different species and point to both monstrous and wondrous effects of industrial activity. We engage the notion of the Anthropocene to investigate the man-made brown coal landscape as a complex ecology constituted by both intentional and runaway features.

Kirsten Egholk er cand.mag. i etnologi og master i museologi. Fra 1998 til 2015 har hun arbejdet som formidlingsansvarlig museumsinspektør på Greve Museum og har skrevet bøger og artikler om forstadens udvikling. Siden oktober 2015 har hun arbejdet som museumsinspektør på Københavns Museum, hvor hun er med til at udvikle udstillinger til det nye Københavns Museum, som åbner i Stormgade 18 i 2018.

Keywords: Museologi, udstilling, medskabelse, samarbejde, forstad, multietnisk samfund

MEDSKABELSE OG INKLUSION PÅ ET MUSEUM – FORTÆLLINGER OM HVORDAN ET STED I FORSTADEN BLIVER TIL

Det kulturhistoriske museums samarbejde, inklusion og medskabelse med så bred en vifte af borgere som muligt er et centralt fokus på museerne i det 21. århundrede. Artiklen giver eksempler på et museums metoder til forskellige former for inddragelse af borgerne som eksempelvis medkuratorer og medproducenter af kulturhistoriske udstillinger. Udgangspunktet er Greve Museums arbejde med at forske i, indsamle og formidle forstadens liv og kulturhistorie i perioden fra 1960'erne og frem til nyeste tid og hvordan fortællinger om et sted skabes i en dialog med mange forskellige interessenter.

Præfikset 'co' indenfor det etnologiske kulturvidenskabelige felt var det overordnede tema på den 33. Nordiske Etnolog og Folklorist konference og gav inspiration til at reflektere dels over museologiske tilgange til inddragelse af borgere i et museums virke, dels hvordan fortællinger om et sted som forstaden er en

dialogisk proces under vedvarende konstruktion.¹ Denne proces foregår blandt andet ved hjælp af den etnografiske metode, hvor museumsfolk sammensætter empiriske observationer fra felten, genstande og kilder fra museumsmagasinet, musik, digte, stemninger og følelser til fortællinger om et sted. Dette ikke-lineære arbejde foregår i høj grad som en co-produktion: „Ethnographies are made out of a multitude of bits and pieces – which are more or less consciously coproduced in collaboration with informants, and through confrontation with various phenomena and experiences – that are not „naturally“ connected, but which have to be linked together by the ethnographer.“² Kulturanalytikerne O'Dell og Willims begreb 'composing ethnography' er en særlig disciplin også udenfor det antropologiske felt, som jeg vil overføre på museumsarbejdet.

Artiklens fokus er på Greve Museums forskellige metoder til samskabelse og medkuratering sammen med borgere i Greve Kommune. Greve Museum arbejder i stil med øvrige kulturhistoriske museer i det 21. århundrede i stor udstrækning med inddragelse af forskellige målgrupper.³ Museets praksis omkring såvel indsamling, forskning som formidling har ændret sig i takt med et stort oplevelsesøkonomisk og kulturpolitisk fokus på brugerinvolvering og -deltagelse, der blandt andet kom til udtryk med en revision af museumsloven fra 1984 til den nye museumslov i 2001 og revideret i 2006. Ifølge bemærkningerne til den danske museumslov, der trådte i kraft den 1. januar 2013, skal museernes viden: „både bidrage til at perspektivere den aktuelle samfundsudvikling og -debat i et lokalt, nationalt og globalt perspektiv og skabe grundlag for medborgerskab for den enkelte, og samtidig bidrage som en udviklende faktor for andre samfundsmæssige opgaver i samarbejde med myndigheder, institutioner og andre relevante aktører.“⁴ Medinddragelsen sker på en række forskellige formidlingsplatforme både i forhold til udvikling af udstillinger, undervisning og indsamling af fortællinger, genstande og andre kilder, som kan være med til at bygge bro mellem fortid og nutid og skabe demokratisk debat om fremtidens forstadsudvikling. Museet har i de seneste år arbejdet på at nedbryde barrierer og opbygge netværk, partnerskaber og platforme af tillid blandt forskellige grupper af borgere, for at også tidligere underprioriterede grupper af besøgende, borgere og brugere kunne komme til orde. Museets forsknings- og formidlingsaktiviteter har søgt at understøtte denne målsætning ved aktivt at opsøge nye brugergrupper og etablere dialog om byens kultur, dens fortid, nutid og fremtid. Filosofien har været, at

1 „CO - Co-productions, collaborations, contestations coming together in Copenhagen“ 18. - 21. august 2015.

2 O'Dell og Willim 2011, s. 31.

3 Eksempler på nyere publikationer og rapporter om denne udvikling: Kulturministeriet 2006, s. 78-105; Kulturministeriet 2009; Brovall Villumsen et al. (red.) 2014; Brændholt Lundgaard et al. (red.) 2013; Brændholt Lundgaard et al. (red.) 2014; Rudloff 2013; Guldmann Sekwati 2013: s. 25-29.

4 Lovteksten fremgår af: <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=143388>, besøgt februar 2014.

nye publikumsgrupper bedst nås ved at udvide kredsen af personer, som faktisk deltager i produktionen af viden og formidling i museet. Arbejdet med fortsat at etablere og udvikle lokale partnerskaber med borgerne i lokalområdet vil fortsat være en del af profilen i de kommende år.

I artiklen placerer jeg indledningsvist Greve Museum på det museale Danmarkskort samt museets særlige ansvarsområde omkring velfærdssamfundets og forstadens udvikling. Dernæst giver jeg i artiklen en række museologiske overvejelser omkring Greve Museums arbejde med borgerinddragende initiativer og en række eksempler fra forskellige typer af museumsprojekter med varierende grader af 'co' med både borgere, uddannelsesinstitutioner, museumssamarbejde og boligsocialt arbejde. Skabelsen af et relevant og vedkommende kulturhistorisk museum og fortællinger om et sted ligger efter min vurdering i dette spændingsfelt mellem en lang række af forskellige aktører, der kan skabe synergi og dynamik. Samtidig er det et meget komplekst felt, for hvem skaber de meningsfulde historier og hvilke roller spiller fagfolkene og borgerne på denne museumsarena? Denne diskussion vender jeg tilbage til i afsnittet om „Bymuseers sense of place“.

Greve Museum og forstaden

Greve Museum var ved sin etablering i 1988 et moderne etnologisk museum, der blev indrettet i en stor firlænget hedebugård. Det var første gang i Danmark, at der kom et statsanerkendt kulturhistorisk museum, der havde til formål at fortælle om udviklingen fra landbrugsland, med københavnerbønder og fiskere, til forstadsområde, beboet af lønarbejderfamilier i et moderne bylandskab.⁵

Greve ligger ca. 30 km syd for København og har i løbet af det 20. århundrede udviklet sig fra et klassisk landområde til en moderne forstad til København. Et af de særlige karakteristiske træk ved Greve har været en meget stor tilflytning til området særligt fra 1960'erne og frem, hvor den store byplan Køge Bugt-planen fra 1961 blev realiseret. Indbyggertallet blev tidoblet fra under 5000 indbyggere ved århundredets begyndelse til næsten 50.000 indbyggere i 2015.⁶ Tilflytningen til de nye parcelhuskvarterer og almennyttige boligområder i Greve Kommune er således et fællestræk for mange af kommunens borgere.

I løbet af de sidste 25 år har Greve Museum både i samarbejde med Greve Lokalkiv, kommunen, lokale foreninger og borgere opbygget en samling af materiel kulturarv i form af genstande, arkivalier, fotos og private film, der kan bidrage til en varieret fortælling og forståelse af forstadens udvikling. Ligeledes har det fra museets start været en vigtig forsknings- og indsamlingsstrategi gennem Greve

5 Floris 1988.

6 Egholk 2005; Thelle og Stenner 2001.

Museums Etnologiske Undersøgelser (GEU) at få dokumenteret forskellige borgers liv i forstaden gennem indsamling af kvalitative interviews og erindringer fra borgerne, der kan belyse hverdagslivet i forstaden og den immaterielle side af forstadens kulturarv. Fokus har blandt andet været på at få kendskab til Greveborgernes såkaldte særlige 'sociokulturelle dna'. Dette gælder både de oprindelige beboere og de mange tilflyttere, som har været med til at udvikle og forme nutidens Greve Kommune. Museet har blandt andet arbejdet med forskellige typer af minder og migrationshistorier idet Greve Kommune siden 1970'erne også modtog gæstearbejdere, indvandrere og flygtninge.⁷

Teoretisk tilgang til Greve som sted

Med teoretisk inspiration fra den britiske geograf Doreen Barbara Masseys tilgang til 'place', som her er oversat til sted, anskuer jeg Greve som et sted, der er formet af forskellige og mangartede sociale relationer mellem mennesker og steder, der er udstrakt i tid og rum.⁸ Greve som sted kan med Masseys begreber analyseres som et produkt af tre gensidigt forbundne forhold: 'interrelations', 'multiplicity' og 'under construction'.⁹

For det første er et sted i Masseys optik et produkt, der konstitueres gennem forskellige både globale og helt små intime relationer.¹⁰ Et sted konstitueres gennem dets relationer af både social, politisk, økonomisk og kulturel karakter.¹¹ Disse forskellige steder er porøse netværk af sociale relationer, som Massey definerer således: „Places are not so much bounded areas as open and porous networks of social relations. Their 'identities' are constructed through the specificity of their interaction with other places rather than by counter position to them.“¹² Greve er ud fra Masseys begreb et sted, som er dannet af en diversitet af menneskelige relationer og interaktion på kryds og tværs af Greve, København, Danmark, Europa og verden. Greve er også dannet igennem interaktion både politisk, økonomisk og kulturelt med f.eks. Københavns kommune. Sommerferier i store teltlejre ved Køge Bugt i mellemkrigsårene og intime møder med Greves lokalbefolkning fik flere københavnere til at vælge Greve som bosted senere i livet.¹³ De store saneringer af de københavnske brokvarterer fra 1960'erne og frem fik betydning for Greves udvikling som en kommune med stor befolkningstilvækst.¹⁴

7 Egholk og Krogh Jensen 2014a, 2014b, 2016.

8 Massey 1995, 2005.

9 Massey 2001, 2005.

10 Massey 2005, s. 9.

11 Massey 2005, s. 107.

12 Massey 2001, s. 121.

13 Hvidberg 1991.

14 Nielsen 1987.

Mangfoldighed er det andet karaktertræk ved et sted. Massey definerer det som en mangfoldighed af mange forskellige former for både fysiske og sociale rum, der eksisterer side om side: „... such a way of conceptualizing the spatial, moreover, inherently implies the existence in the lived world of a simultaneous multiplicity of spaces: cross-cutting, intersecting, aligning with one another, or existing in relations of paradox or antagonism. Most evidently this is so, because the social relations of space are experienced differently, and variously interpreted, by those holding different positions as part of it. (...) the observer is inevitably within the world (the space) being observed. And this in turn means that it partly constitutes the observer and the observer it, and the fact of the observer's constitution of it means that there is necessarily a multiplicity of different spaces, or takes on space.“¹⁵ I min fortolkning af Greve som et sted karakteriseret af mangfoldighed er der f.eks. tale om møder mellem forskellige livsformer i forstaden, som eksisterer i forskellige rum både side om side med hinanden og i konkrete møder.

Det er f.eks. de såkaldt 'oprindelige' beboere i Greve, som både levede i deres egne kulturelle livsrum og i interaktion med tilflyttere til området om, hvordan Greve som nyt byrum skulle skabes.

For det tredje er et sted ifølge Massey altid under konstruktion og må analyseres både i forhold til tid og sociale relationer. Greve som sted er med dette teoretiske blik altid undervejs i en skabelsesproces. Resultatet af stedet bliver aldrig færdigt, fordi det altid er i en proces.¹⁶

Ifølge direktør for Center for Boligsocial udvikling Birgitte Mazanti, som i sin ph.d.-afhandling har undersøgt stedsforståelser i et socialt belastet boligområde i Avedøre Stationsby, sætter Doreen Masseys begreb 'sense of place' spørgsmålstegn ved, hvorvidt man kan tale om, at et sted har en fælles 'lukket' og stedbunden identitet, da stedsidentitet såvel som personlig identitet er formet af og gennem forskellige sociale relationer og kontakt med andre mennesker og steder. Stederne er, på baggrund af oplevelser, farvet af folks erindringer og erfaringer med stedet. Folks egen 'sense of place' bygger både på individets egen historie og eget forhold til stedet og på kollektive historier, som er skabt gennem sociale relationer mellem medbeboere og andre folk udenfor bostedet.¹⁷ Med Mazantis fortolkning af Masseys begreb kan Greve anskues som et sted, der både er resultat af konkrete handlinger og resultat af en reflektiv erkendelse. Både Greve og Greve Museum som to forskellige steder i tid og rum kan altså, med disse teoretiske briller på, anskues som værende under konstruktion sammen med en lang række faktorer. For Greves vedkommende er disse faktorer f.eks. tilflytternes forskellige livsformer, der bringes sammen i en ny ramme i forstaden og er med til at danne Greves særlige sammensathed. Foruden familier med træk af lønarbejderlivsfor-

15 Massey 2001, s. 3.

16 Massey 2005, s. 9.

17 Mazanti 2002, s. 32.

men, der fik mulighed for at bygge eller købe deres eget parcelhus fra 1960'erne, tiltrak den nyetablerede Håndværkerby i Greve mange selvstændige håndværkere, der kunne have fabrik og bolig på samme matrikel og lade arbejde og fritid smelte sammen i overensstemmelse med deres forståelse af det gode liv.¹⁸ Denne udvikling skete i en periode, hvor håndværk og industri netop blev flyttet væk fra København til industrikvarterer uden boligkvarterer.¹⁹ Greve gav den selvstændige livsform mulighed for at udfolde sin forestilling om det gode liv et sted i forstaden. For Greve Museums vedkommende udforsker, indsamler og formidler fagfolk disse fortællinger i samarbejde med forskellige borgere for at udfolde diversiteten og mangfoldigheden i stedets historie og tilblivelse.

Steder er med til at skabe forskellige forhold for sameksistens i vedvarende processer med konfrontationer, forhandlinger og forskellige relationer mellem mennesker, følelser og aktiviteter. Dermed er det oplagt at se både museet og museets arbejde med et sted som værende under konstruktion. Dette perspektiv udfordrer den klassiske og fremtrædende opfattelse af museer og kulturhistoriske udstillinger, der har en tendens til at være en såkaldt tidslomme, som den besøgende går ind i, hvor tiden er frosset fast. Denne opfattelse hænger i høj grad sammen med bymuseers udvikling, som næste afsnit omhandler.

Bymuseers 'sense of place'

Bymuseers udvikling, funktion og rolle fra de opstod i sidste halvdel af 1800-tallet og til deres rolle i det 21. århundrede er til diskussion i sammenslutningen CAMOC, som koncentrerer sig specifikt om byer og bymuseers arbejde.²⁰ Ifølge Fransezca Lanz, lektor i indendørs arkitektur og udstillingsdesign, skulle bymuseernes samlinger repræsentere byen og formidle byens historie og fortid. Af den grund indeholder bymuseers samlinger ofte meget heterogene objekter indsamlet efter topografi, typologi og kronologi.²¹ Objekterne er oftest forbundet til byens historie og identitet og er påvirket af forskellige indsamlingsstrategier på givne tidspunkter. Samlingen kan bestå af arkæologiske fund, fotos, malerier, beklædning, møbler, private samlinger samt samtidsdokumentation f.eks. digitalt materiale, samtidskunst, video m.m.²² Ved det 20. århundredes afslutning blev bymuseers mission og *raison d'être* udfordret af en museumspolitisk agenda til også at spille en social rolle og være involveret i urbane og sociale emner og være

18 Egholk 2010, s. 16–19.

19 Egholk 2010, s. 25–30.

20 <http://network.icom.museum/camoc> CAMOC står for The International Committee for The Collections and Activities of Museums of Cities og er en underafdeling af ICOM.

21 Lanz 2013, s. 414.

22 Lanz 2013, s. 411.

dialogskabende mellem forskellige etniske, religiøse, sociale og aldersmæssige grupper i byen.²³ Den mest rammende definition på et bymuseum er ifølge Lanz hentet fra Steven Thieleman i 2000: „a city museum is a museum about and in the city. It is connected with both the strategy of the city and with its citizens.“²⁴

Udfordringerne for mange historiske bymuseer og for et forstadsmuseum som Greve Museum er i mange tilfælde, at museerne lukker sig om sig selv og præsenterer en fortid, som ikke nødvendigvis har relevans for borgerne. Kurator og museums konsulent Rainey Tisdale påpeger, at mange historiske museer har problemer med at fastholde deres værdi og potentiale overfor nutidens museums-gæster. Publikum er kritiske oplevelsesforbrugere og ønsker ikke nødvendigvis at lære hverken det, som museerne tilbyder eller på den måde, som museerne tilbyder det.²⁵ Maseys 'sense of place' kan blive centralt i forhold til at se på relationer mellem steder og sociale relationer: „The city's places – considered not only as physical locations but also in terms of the social relations which they tie together, „as processes“ themselves with their own identities – change and evolve constantly.“²⁶

Rotterdam Museums direktør Paul van de Laar argumenterer for vigtigheden og nødvendigheden af, at bymuseer bliver relevante for nutidens byboere ved at tage afsæt i samtiden: „City museum – and in general history museums – are increasingly viewed by their communities as irrelevant and unresponsive to the societal changes around them“. The city museums should not just be interesting museum in the city, but should be relevant to the contemporary city. Cities are moving fast, so, to keep pace, city museums cannot afford to be „frozen against the city“. ²⁷ Museerne skal følge med udviklingen hele tiden på samme måde som byer hele tiden udvikler sig. Bymuseer – og for så vidt også et museum i forstaden – skal være agenter for social forandring og nedbryde bymuseets mure.

Kuratorerne på bymuseerne skal ifølge Paul van de Laar stimulere publikum til at være med til at transformere museet til et museum uden grænser. Nutidens by skal bruges som et socialt og kulturelt laboratorium, der skaber forbindelse mellem fortiden og samtidens byhistorie.²⁸ Det er i dette nye museumslandskab, at Paul van de Laar introducerer begrebet 'bonding heritage': „... heritage as a collective purpose of community building, a serious form of new urban human and cultural capital.“²⁹ Han mener, at et bymuseums fokus skal være på konteksten

23 Lanz 2013, s. 415.

24 Lanz 2013, s. 412.

25 Tisdale 2013, s. 3.

26 Lanz 2013, s. 421.

27 Laar 2013, s. 39.

28 Laar 2013, s. 40.

29 Laar 2013, s. 41.

frem for på samlinger og tage afsæt i udforskningen af den by, som folk kender og færdes i.³⁰

Dette samarbejde mellem fagfolk og borgere er meget komplekst og rejser en principiel diskussion om, hvad fagpersoners rolle egentlig er nu og bliver i fremtiden. Den Gamle Bys direktør Thomas Bloch Ravn citerer den amerikanske museolog Stephen E. Weils programerklæring fra 1999: „at museer skal flytte fokus fra at være **om noget** til at være **for nogen**.“³¹ Denne programerklæring bør efter min mening nuanceres til at have fokus på begge dele, så formidling f.eks. gennem udstillinger bliver et dialogisk og meningsforhandlende møde mellem fagfolk og borgere om en museumssamlings relevans og vedkommenhed. Et museum skal både være om noget og for nogen. Fagfolk skal både stille deres fagfaglige viden til rådighed og have dialogisk tæft i forhold til facilitering af borgerinddragende processer, så museet får viden om hvad der er relevant, spændende og fanger publikum. Fagfolkene skal ikke blot facilitere denne proces men også stille deres fagfaglige viden til rådighed i forhold til at være medfortolkere af museets samlinger. I offentligheden er der stadig en forventning om, at et museum rummer en solid faglighed, som er selve fundamentet for museets samlinger. Men fagfolk skal ud iblandt byens borgere og invitere både brugere og ikke-brugere, børn, unge, ældre, indvandrere m.fl. indenfor museets mure til en med- og genfortolkning af historien og særligt hvilke historier, der har relevans for borgerne. Borgerne skal ikke skabe historien alene men i samspil med forskellige museumsfagligheder og konsulenter, der kan facilitere disse processer. I det følgende afsnit vil jeg gå mere i dybden med, hvordan Greve Museum har samarbejdet og været i dialog med interessenter i lokalsamfundet om udvikling af udstillinger, der skaber relationer mellem steder i tid og rum og mennesker.

Greve Museums initiativer med borgerinddragelse – ’museumsdans’ med forskellige aktører

Museets vision i forhold til arbejdet med lokalområdet samtidig og nyere fortid er, at hver borger skal genkende sin egen livshistorie og samtidig udfordres af de andres og at museet skal fungere som et mødested.³² Visionen blev formuleret i begyndelsen af 2000, da museet havde brug for at redefinere sig selv til trods for sin unge alder. Et tværfagligt team af etnologer, historikere og øvrige humanistiske æstetiske fag har stået for udviklingen af museets forsknings- og formidlingsprofil. For at kunne skabe en troværdig, vedkommende og relevant formidling om hverdagslivet i forstaden har museumsfolkene inddraget, samarbejdet og ud-

30 Laar 2013, s. 41.

31 Bloch Ravn 2016; min fremhævelse.

32 <http://www.grevemuseum.dk/Om%20os/Organisation/Mission%20vision%20værdier.aspx>

viklet sammen med de forskellige aktører, som det handler om. Denne kulturelle vending og paradigmeskifte indenfor museumsarbejdet er sket fra slutningen af det 20. århundrede.³³ Museumsprofessionelle skal byde forskellige deltagere op til 'museumsdans', hvor dansen forstået som fortolkninger af livet i forstaden forhandles og udvikles i fællesskab.³⁴ Museumsfolk skal fralægge sig en del af deres autoritet. Det er en stor udfordring for by- og forstads museer at byde op til denne dans og indsamle samtidshistorien særligt i form af den materielle kulturarv, for hvad skal indsamles og hvad skal ikke? Fokus skal i højere grad mere være på deltagelsen og involveringen af borgerne, men som argumenteret tidligere er det en både-og-proces, da deltagelsen og involveringen kræver et fagligt indhold at være involveret omkring for at det skal give mening for alle parter.

I 2010 udgav Nina Simon, direktør for The Museum of Art & History i Santa Cruz i Californien, sin bog 'The Participatory Museum'. Bogen har siden udgivelsen været til stor inspiration for alverdens museer, når det gælder brugerinddragelse eller denne særlige museumsdans. Med afsæt i Web 2.0 hvor brugerne fik mulighed for at skabe, kuratere og dele indhold på internettet, overførte Nina Simon ideen til museumsinstitutionen som skulle arbejde med det inkluderende museum 2.0. Simon opererer typisk med tre grader, eller typer, for samarbejde museet og brugerne imellem, som hun gennem hele bogen forklarer, uddyber og giver konkrete eksempler på.³⁵ De tre typer er: 'contribution', 'collaboration' og 'co-creating'.³⁶ For det første kan brugerne bidrage (contribute) med f.eks. viden og genstande til et museum og til en konkret udstilling. For det andet kan brugerne samarbejde (collaborate) med museet omkring udviklingen af en udstilling. For det tredje kan brugerne være medskabere (co-creators) af f.eks. en udstilling på et museum. De tre grader af samarbejde skal ikke forstås som lukkede eller evigt fasttømrede former for samarbejde, tværtimod vil et typisk samarbejde mellem brugere og museum indeholde elementer fra flere af disse 'idealtypiske' brugerinddragende samarbejdsformer.³⁷ Der er nemlig ingen af de ovennævnte typer, der er bedre end den anden. Det vigtigste er ifølge Simon, at museet finder en samarbejdsform, der er tilpasset til institutionen, dens behov og ønsker. Når museer giver sig i kast med tættere samarbejdsforhold til sine brugere, påstår Simon, at museer kan opnå større engagement hos brugerne. De vil måske endda føle medejerskab over det produkt, der kommer ud af samarbejdet eller vil i hvert fald

33 Hein 2000; Dodd og Sandell 2001; Hooper-Greenhill 2004; Rudloff 2013.

34 Professor m.s.o. Tina Damsholt reflekterede over begrebet dans i relation til 'co' i sin velkomstforelæsning på „CO“-konferencen den 18. August 2015, og jeg har valgt begrebet 'museumsdans'. Se også Damsholt 2016.

35 Simon bruger primært betegnelserne 'audience' (publikum) og 'visitors' (gæster) og jeg vælger her at bruge den mere brede betegnelse 'bruger'. Når jeg bruger betegnelsen 'borger' i relation til Greve Museum er det fordi museets hovedmålgruppe er kommunens borgere.

36 Simon 2010, s. 203-281.

37 Simon 2010, s. 278.

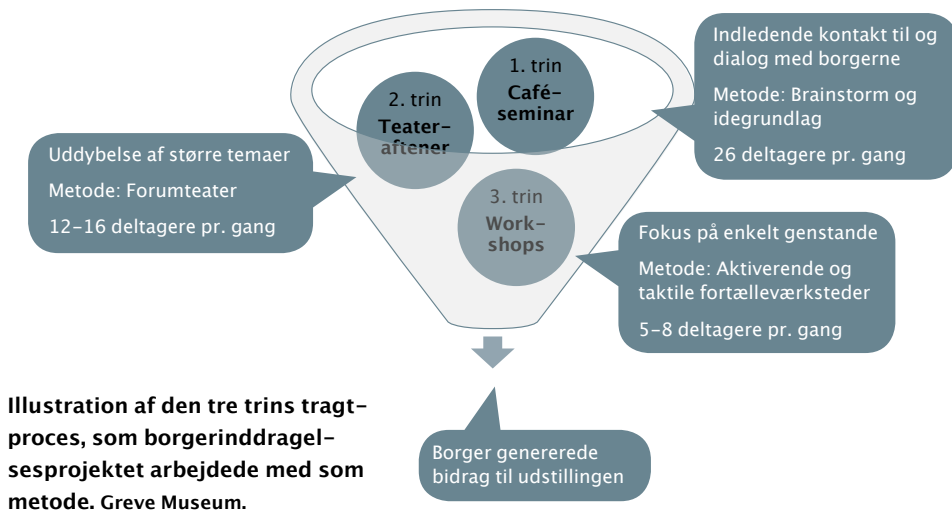
Udstillingen Velfærdsdrømme. Greve i det 20. århundrede på Greve Museum udviklet ved hjælp af et borgerinddragelsesprojekt. Foto: Greve Museum.

se museet i et nyt perspektiv og som et rum for nye muligheder. Efterfølgende vil jeg i artiklen komme med eksempler på disse tre forskellige metoder til at udvikle et museums vidensbank og formidling i dialog med borgerne.

Borgerinddragelse og udvikling af udstilling om forstaden i det 20. århundrede

Det første eksempel på Greve Museums arbejde med borgerinddragende initiativer er inspireret af Nina Simons to første retningslinjer. En stor gruppe af borgere både bidrog og samarbejdede med museets fagfolk om at opbygge og udvikle museets permanente udstilling „Velfærdsdrømme. Greve i det 20. århundrede“. Det var et stort anlagt borgerinddragelsesprojekt med økonomisk støtte fra Kulturstyrelsens formidlingspulje, der blev igangsat fra 2009 og forløb frem til udstillingen åbnede i 2013.

I projektets første fase blev der afviklet arrangementer, der bestod af henholdsvis cafedialog, forumteater, storytelling samt taktilt og visuelt prægede workshops. I projektets anden fase blev der udover fokusgrupper og workshops også arbejdet med genstandsindsamling til udstillingen i samarbejde med borgerne. I alt 75 forskellige borgere bosiddende i Greve Kommune deltog i projektet. Formålet var at få så mange så mulige forskellige borgere til at bidrage med historier, fortællinger og temaer til den nye permanente udstilling om Greves nyere histo-

rie i det 20. århundrede.³⁸ Museet tog udgangspunkt i nutiden som et afsæt til at reflektere over og indsamle viden om udvikling og forandring i borgernes hverdag og samfund i stil med både Van de Laar og Tisdales forslag om at skabe relevans. Processen og arbejdsmetoden kunne minde om arbejdet med en film, hvor der blev klippet, redigeret, mixet og genskrevet,³⁹ hvor borgerne blev inviteret inden for til at være med til at sammensætte fortællinger om Greve og forskellige 'sense of places'. 1900-tallet er en periode med et væld af nulevende informanter. Det giver en særlig gunstig mulighed for indsamling af viden, men samtidig en særlig problematik i forhold til at skulle udstille en tid, mange af museets gæster har oplevet på egen krop og har både viden og forudantagelser om. Det var vigtigt for Greve Museum, at borgerne kunne genkende sig selv i den nye udstilling og samtidig møde andre måder at leve på i Greve. Tanken var, at udstillingen skulle formidle de mange forskellige og måske modstridende opfattelser blandt nye og gamle borgere i en hastigt voksende kommune. Borgernes forskellige stedsforståelser skulle indfanges og være med til at formidle forskellige fortællinger om Greve som sted. Inspireret af etnolog og professor Thomas Højrup's strukturelle livsformsanalyse var tesen, at mennesker erkender, oplever, forstår og ønsker virkeligheden forskelligt. Det var vigtigt at give plads til alle de besværlige og modsatrettede versioner af hverdagslivet og stedsforståelser i Greve.⁴⁰

Borgerinddragelsesprojektet blev gennemført gennem en tre trins tragtproces, hvor museet arbejdede sig længere og længere ned i detaljerne indtil historierne var knyttet til en enkelt genstand.

Første trin var et indledende cafe-seminar, hvor en konsulent i historiefortælling, Lena Bjørn fra Dacapoteatret, sørgede for at deltagerne blev 'opvarmet'.

38 Buus og Jørgensen 2010.

39 O'Dell og Willim 2011, s. 30.

40 Højrup 1983; Buus og Jørgensen 2010.

Eksempel på borgerinddragelsesprojektets brug af collager til at sætte skub i erindringen af f.eks. af boligindretning i 1970'erne. Foto: Greve Museum.

Dacapoteatret havde specialiseret sig indenfor en kombination af konsulentvirksomhed og teater. De anvendte 'forumteateret' som metodisk greb til at grave i deltagerens hukommelse ved at konsulenterne spillede små scener ud fra aftenens tema. Ideen var at få deltagerne til at protestere mod og kommentere på denne udlægning af en fortidig virkelighed. I fællesskab skabte deltagerne så den erindrede historie – i en fælles fortælling eller i form af modstridende virkelighedsbilleder. Ved brug af teatrets visuelle, kropslige og følelsesmæssige natur fremkom detaljerede erindringer, som det er svært at spørge eller læse sig til. I alt 149 forskellige historier blev genereret og museet identificerede fire centrale hovedtemaer for borgernes forskellige 'sense of places': 1) Og hvad med børnene, 2) Arbejdsliv, 3) Fester i fællesskaber og 4) Indkøb og forretningsliv. På efterfølgende tema-aftener blev der arbejdet i dybden med emnerne sammen med udvalgte borgere.

Det tredje trin bestod af mindre fokusgruppeinterviews. Frem for det almindelige enkeltmands interview satte informanterne ved hjælp af denne form hinandens erindringer på arbejde. Der blev afholdt en workshop, der handlede om cyklen og deltagerens forskellige brug af denne. Anden gang var fokus på hjemmet, dets interiør, indretning og funktioner. Gennem visuelle og taktile opgaver blev deltagerne hjulpet til at huske og fortælle.⁴¹ Brugen af konkrete genstande

41 Buus og Jørgensen 2010.

gav store metodiske fordele, fordi de medvirkede til at sætte erindringer i gang, også i dem, der måske kan opleves som for hverdagsagtige eller uinteressante. Processen skete i et samspil mellem museets samling, fagfolk og borgerne.

Borgerinddragelsesprojektet var et vigtigt element i jagten på at gøre museet mere relevant og nærværende for publikum – især for ikke-brugere. Det var en stor udfordring at få fat i borgerne. For at få fat i nye deltagere, opfordrede museet tidligere deltagere til at tage en ven eller bekendt med, som ikke kendte museet. Eneste krav var, at nye deltagere skulle have haft bopæl i Greve Kommune indenfor perioden 1915 til 1990 og ikke have deltaget i en af de tidligere tema-aftener på museet. Mund-til-mund-metoden fungerede over al forventning, og på denne måde fik museet hele tiden nye ansigter til. Projektet formåede således ikke kun at indsamle ny og differentieret viden, men også at udbrede kendskabet til museet. Museet kom tættere på borgerne, ligesom de lærte museet og hinanden at kende.

Den ypperste grad af borgerinddragelse og -deltagelse opnåede museet, da to tidligere selvbyggere blev så involveret i udstillingsprojektet, at de på opfordring af en museumsinspektør byggede deres eget hus i udstillingen.⁴² De to borgere, Helmut Stark og Kaj Thomsen, havde hver især bygget deres eget præfabrikerede Thermik Systemhus i begyndelsen af 1960'erne i Hundige i Greve Kommune. 40 år efter stod de med mørtel og murerske og murede en mindre del af et hus op i udstillingen på Greve Museum. De to mænd og deres hustruer havde begge deltaget i GEU med kvalitative interviews og fortalt deres tilflytter- og selvbyggerhistorie og havde doneret fotografier og smalfilm til museets samling.⁴³

Huset blev indrettet med genstande, som andre borgere havde fortalt om, lavet collager over og doneret til museets udstilling. Den ultimative form for borgerinddragelse havde overladt husets indretning til borgerne, men selve kompositionen af udstillingen, som Tom O'Dell og Robert Willim kalder 'the act of composing'⁴⁴ valgte museet var forbeholdt udstillingsarkitekten, museets fagfolk og undertegnede museumsinspektør som stod for projektledelsen og kurateringen af hele udstillingen. Efter åbningen af udstillingen registrerede museets fagfolk, at en del af borgerne kom for at tjekke om deres genstande, fotos og/eller historie var kommet med i udstillingen. Selvom den uskrevne kontrakt for borgerinddragelsesprojektet var, at museet i sidste ende havde redaktionsretten, kunne der helt klart spores henholdsvis både glæde og ejerskab til udstillingen og skuffelse blandt de borgere, hvis historier var fravalgt. Det er et meget stort dilemma i brugerinvolverende museumsprojekter, som stiller store krav til museets kommunikation og formidling af et projekt.

42 Ahmt 2014, s. 12.

43 Egholk 2005, s. 18–23.

44 O'Dell og Willim 2011, s. 30.

Ejerskab til museets udstilling og borgerinddragelse i sin reneste form, da to tidligere selvbyggere fra Hundige byggede en mini-udgave af deres hus fra 1960'erne. Foto: Greve Museum.

Da borgerinddragelsesprojektet havde svært ved at få kontakt til nogle af de indvandrere og flygtninge, som også er en vigtig del i den nyeste udvikling af Greve Kommune, ansøgte Greve Museum Kulturstyrelsen om at igangsætte et forskningsprojekt i samarbejde med Immigrantmuseet. Kulturstyrelsen imødekom ansøgningen og projektet blev igangsat i begyndelsen af 2013 og er omdrejningspunktet for næste afsnit.

Forskningsprojekt om et multietnisk boligområde

I løbet af de sidste 40 år har Danmark udviklet sig fra en relativ homogen befolkning til et multikulturelt samfund med en koncentration af beboere med anden etnisk baggrund end dansk i almentnyttige boligforeninger, som har affødt en lang række undersøgelser af disse områder.⁴⁵ Indenfor museumsverdenen har der ikke været så mange undersøgelser af multietniske boligområder, men til gengæld flere outreach- og inklusionsprojekter rettet mod forskellige borgere med anden etnisk baggrund end dansk.⁴⁶

45 Skifter Andersen 1997, 2005, 2006; Gitz-Johansen 2001; Mazanti 2002; Almajid et al. 2004; Suenson 2009; Schultz Larsen 2013; Krogh 2014; Jensen 2016.

46 Egholk & Krogh Jensen 2016; Guldman Sekwati 2013, s. 25–29; Poulsen-Hansen 2013; Hein 2014, s. 22–23.

I 2013 indledte Greve Museum og Immigrantmuseet et forskningsprojekt om „Greve Nord – et multietnisk boligområde i forandring“ med det formål at undersøge de sidste 40 års politiske og sociale udvikling i et socialt udsat boligområde med stor social og kulturel diversitet i beboersammensætningen.⁴⁷ Med konkret afsæt i ghettoiseringen og dens konsekvenser for et boligområdes identitet, fællesskab og image ønskede Greve Museum og Immigrantmuseet at undersøge indvandring, integration, sociale forskelle og stedsforståelser fra 1970 til 2013 set både indefra et beboerperspektiv og udefra et kommunalt og politisk perspektiv. Greve Nord, der oprindeligt var landbrugsland, blev fra midten af 1960'erne bebygget ud fra Køge Bugt-planen fra 1961. I alt ti boligområder syd for København med boliger til 150.000 indbyggere blev planlagt. I Hundige, som på grund af et imageløft skiftede navn til Greve Nord i 2008, blev der planlagt 5000 almennyttige etageboliger, 300 rækkehuse og 2500 parcelhuse.⁴⁸ De to museer undersøgte tre forskellige almennyttige boligområder Gersagerparken, Askerød og Gudekvartererne bygget i perioden fra 1972 og frem til 2008. Særligt det arkitektonisk innovative boligområde Askerød fra 1975 har gennemgået en stor ændring i beboersammensætningen siden 1990'erne og i beboernes og omgivelsernes 'sense of place'.⁴⁹ I 2010 kom Askerød på den danske regerings officielle liste over såkaldte ghettoer. 'Ghettolisten' er siden hen blevet kritiseret for at stigmatisere de områder og deres beboere, som er på listen.⁵⁰

Metodisk bestod forskningsprojektet af indsamling af både kvantitativt og kvalitativt materiale. Fra Danmarks Statistik blev der indkøbt kvantitativt, statistisk materiale med fokus på den etniske og økonomiske udvikling i de almennyttige boligområder. Grafen illustrerer Greve Nord's tre forskellige almennyttige boligområder sammenlignet med resten af Danmark. Der er over 100 forskellige nationaliteter i området. De fem største grupper er fra Tyrkiet, Libanon, Irak, Bosnien-Hercegovina og Pakistan.⁵¹

Der blev gennemført etnografisk feltarbejde med deltagerobservation og indsamling og undersøgelse af de historier, fortællinger og metoder, der arbejdes med i Greve Nord set fra tre forskellige aktørers perspektiver: det politiske perspektiv, det igangværende boligsociale projekts perspektiv og fra forskellige beboeres perspektiver. Museumsinspektør Susanne Krogh Jensen fra Immigrantmuseet og undertegnede gennemførte i alt 18 kvalitative interviews med repræsentanter fra de tre hovedgrupper, dvs. politikere, politi og andre institutionelle aktører, med-

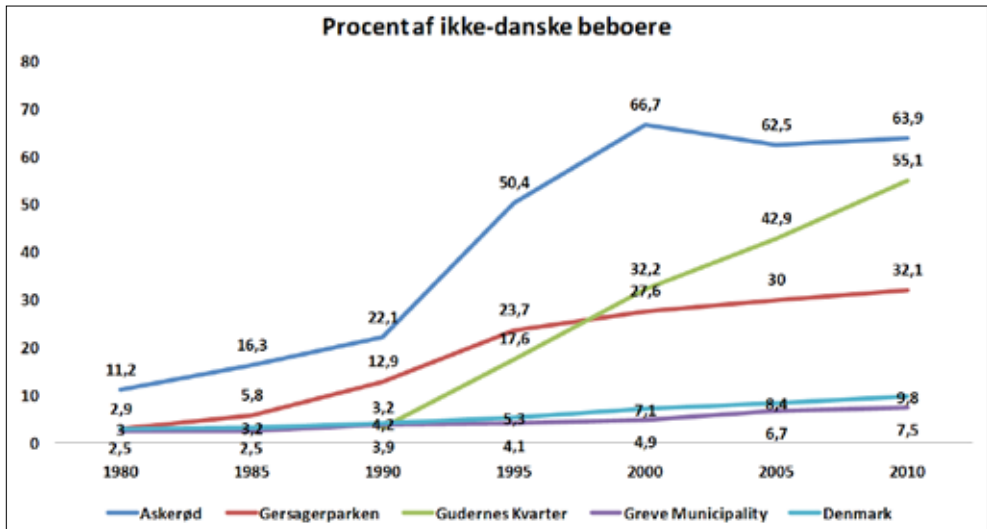
47 Immigrantmuseet, der har til huse i Farum 20 km. nord for København, er et specialmuseum, der åbnede i januar 2012 med en permanent udstilling om 500 års indvandring til Danmark. Museet beskæftiger sig med indvandringens kulturhistorie i Danmark og har bl.a. fokus på integrationsprocesser. <http://www.immigrantmuseet.dk>

48 Planlægningsudvalget for Køge Bugt-området 1970, s. 4–6.

49 Høgsbro 1974.

50 Egholk og Krogh Jensen 2014, 2016.

51 Egholk og Krogh Jensen 2014, 2016.

Grafen viser indvandringen til Greve Nord's tre almennyttige boligområder sammenlignet med Greve Kommune og Danmark fra 1980 til 2010. Danmarks Statistik og Greve Museum.

arbejdere i det boligsociale projekt og danske beboere samt beboere med anden etnisk baggrund end dansk. Informanterne kom fra Irak, Libanon, Rumænien, Italien og Afghanistan/Iran og repræsenterede således ikke nødvendigvis de største grupper af indvandrere og flygtninge i kommunen. De repræsenterede i en del tilfælde de mere ressourcestærke indvandrere med et vist personligt overskud.

Projektet er for det første taget med som et eksempel på et tværmusealt samarbejde, hvor et lokalt kulturhistorisk museum i samarbejde med et specialmuseum satte fokus på multietniciteten igennem et lokalstudie. For det andet er projektet medtaget, fordi det for Greve Museums vedkommende i høj grad også var et projekt som involverede lokalsamfundet i at samarbejde med museet, som både Tisdale og Van de Laar advokerer for at bymuseer skal gøre. Det boligsociale projekt, kaldet Greve Nord projektet, og en række beboere blev meget vigtige samarbejdspartnere for museet i forhold til at nå ud til nye borgere og ikke-brugere af museet både i forbindelse med udviklingen af det nye faste udstillingsafsnit „Velfærdsdrømme“ og i forbindelse med publikumsudvikling og inklusion af nye brugergrupper. Involveringen blev tovejs, idet det boligsociale projekt også inviterede artiklens forfatter og museumsinspektør ind i Greve Nord projektets styregruppe som medaktør. Rollen som styregruppemedlem benyttede jeg som museumsinspektøren til at få insiderviden, gennemføre deltagerobservationer og inkludere endnu flere immigranter i museets arbejde. På denne måde blev jeg som etnolog og museumsinspektør en del af det felt, som museet havde til opgave at undersøge. Videnskabsteoretikeren Donna Haraway argumenterer for, at det syn jeg som forsker har på felten og den viden, jeg producerer, er betinget af min situering i felten. Haraways centrale pointe er, at forskeren bør være reflektiv og

bevidst omkring sin situering og positionering i felten, og hvorledes dette betinger et specifikt syn og vidensproduktion.⁵²

Ifølge den italienske kunsthistoriker Anna Chiara Cimoli har primært kunstmuseer og etnografiske museer været pionerer indenfor borgerinddragelse af immigranter.⁵³ Hun opfordrer til at invitere både nye og gamle borgere indenfor i museets fortællinger om et sted: „The only way to continue to speak a contemporary language is to communicate equally to ‘old’ and ‘new’ citizens, which is to consider everybody as an in-progress citizen, seeing ourselves as both players and spectators within the universal migratory experience and whether directly or indirectly, touched by it.“⁵⁴

Greve Museum valgte denne tilgang med at invitere både fastboende, tilflyttere og immigranter, men generelt havde borgerinddragelsen inden for andre kulturer en række udfordringer. For det første havde en del af de interviewede immigranter ikke en forforståelse for hvad et museum er og hvorfor museet skal bruge genstande til at formidle egnens kulturhistorie og dermed også deres historie. Det lykkedes for eksempel ikke undertegnede at få et interview med en repræsentant for en tyrkisk storfamilie i Greve Nord. Museets ærinde var blevet fremlagt for familiens ældsteråd, som aldrig vendte tilbage. For det andet havde særligt flygtninge ingen eller ganske få uerstattelige ejendele fra deres hjemland, som de ikke ønskede at donere til et museums udstilling. Disse genstande fungerer ifølge antropolog Mark Vachers begreb som udtryk for en 'diasporisk længsel' der f.eks. kommer til udtryk i boligindretningen rettet mod det tidligere hjemland.⁵⁵

Abdul Kareem, flygtning fra Irak i 1993 og beboer i Askerød med hustru og børn siden 1995, blev en stor ressource for Greve Museum.⁵⁶ Han donerede flere genstande til museet, deriblandt en traditionel irakisk mandsdragt og hovedbeklædning, et bedetæppe og en sølvskål til museets samling og udstilling „Vel-færdsdrømme“, hvor han er portrætteret side om side med selvbyggere, parcelhusfolk, håndværkere og iværksættere.

Forskningsprojektet genererede både ny viden og indsamling af både materiel og immateriel lokalhistorisk kulturarv til Greve Museums samling. Netværket af forskellige aktører – både nye borgerkontakter og kontakten til andre professioner i området – er museet afhængige af dels for at udvikle og vedligeholde museets samling dels for at udvikle og formidle nye facetter af hverdagslivet i en moderne forstad til København. Det betød, at da byggeriet Askerød havde 40 års jubilæum i 2015, arrangerede Greve Museum en særudstilling om boligområdet, der formidlede en del af forskningsresultaterne om Askerød belyst ud fra fem forskel-

52 Haraway 1988, s. 589.

53 Cimoli 2014, s. 111.

54 Cimoli 2014, s. 118.

55 Vacher 2007, s. 13–14.

56 J.nr. 1857B001. Upubliceret interview med Abdul Kareem.

Borgerinddragelsesprojektet og forskningsprojektet om Greve Nord resulterede i portrætter af forskellige borgere i Greve produceret i samarbejde med blandt andre Abdul Kareem. Foto: Kirsten Egholk.

lige B'er: Byggeriet, boligerne, beboerne, beboerdemokrati og boligsocialt arbejde. Udstillingens metode var inspireret af Van de Laars begreb 'bonding heritage' og sigtede efter at skabe forbindelse mellem samtidens og fortidens byhistorie i dialog med en bestemt målgruppe. Museet inviterede unge mennesker fra Greve Nord indenfor til at være medskabere på et stykke nutidigt bygningskulturarv, hvilket næste afsnit går i dybden med.

Når unge kuraterer kulturarv – medejerskab til det lokale museum

Folkeskolereformen og den åbne skole, som trådte i kraft august 2014 var en katalysator for, at museet igangsatte nye initiativer i forhold til læring.⁵⁷ Museet tog det fulde skridt med at afprøve Simons tredje greb med brugerinvolvering i form af medskabelse samt en socialkonstruktivistisk læringsforståelse, hvor eleverne er aktive medfortolkere af undervisningssituationen, historierne og skaber mening og læring gennem dialog mellem undervisere, museumsrummet og eleverne.⁵⁸

I anledning af det almennyttige boligområde Askerøds 40 års jubilæum ønskede museet at udvikle en særudstilling, der formidlede historien om det der 40 år tidligere var blevet beskrevet som en arkitektonisk boligsucces og velfærdsdrøm⁵⁹ til sit nuværende image som socialt udsat boligområde og dermed være med til at sætte det 20. århundredes faste kulturarv til debat.⁶⁰ Udstillingen skulle både formidle de væsentligste forskningsresultater fra det forudgående forskningsprojekt og formidle det kvalitativt indsamlede materiale. Greve Museums skoletjeneste havde også indledt et forpligtende samarbejde med skolen, som lå tæt op af boligområdet. Formålet med dette samarbejde var dels at implementere intentionerne i den åbne skole, hvor „Skolen skal samarbejde med det omgivende samfund. Fordi eleverne skal klædes på til det samfund, de skal være en del af, og det lokale idræts-, kultur- og foreningsliv skal bidrage til at skabe fagligt dygtige og livsduelige børn og unge.“⁶¹ I samarbejde med skolens historie- og samfundsfagslærere blev der formuleret et forpligtende undervisningssamarbejde omkring „Nærområdets udvikling set i historisk og samfundsfagligt perspektiv“ som var

57 Undervisningsministeriet 2014.

58 Hein 1998; Falk og Dierking 2000, Dysthe 2012.

Arbejdermuseet og Københavns Museum har også arbejdet med udvikling af nye undervisningskoncepter og involvering af børn og unge, som medkuratorer. På Arbejdermuseet er det blevet til udstillingen „Uhørt ungdom“ og på Københavns Museum en udstilling om „Børnenes By“, som begge åbnede i 2015.

59 Politiken 1974.

60 Mahmoud 2015.

61 Undervisningsministeriet 2014, s. 7.

et projektorienteret forløb. Dels var det museets ønske at udvikle sin rolle og opgave med inklusion og aktivt medborgerskab. Det var et stigende ønske for Greve Museum at legitimere museets samfundsmæssige relevans og tage børn og unge seriøst. Ca. 4000 skoleelever besøgte Greve Museums skoletjeneste i 2014, hvilket svarede til ca. 33 % af Greve Museums samlede besøgstal i 2014. 95 % af de unge mennesker i de to 8. klasser var tredje generations indvandrere primært med en ikke-vestlig baggrund. En del af eleverne boede selv i Askerød eller havde venner i området. Det intensive projektforløb var fordelt over seks uger med i alt fire projektdage af seks timers varighed. Eleverne udviklede deres del af udstillingen om Askerød anno 2015, sammen med en praktikant fra Københavns Universitet der var tilknyttet museet i denne periode og museets formidlingsansvarlige inspektør, der også er denne artikels forfatter. Da eleverne mødte op på museet var det til et forløb, som hverken lærere, elever eller museumsinspektøren havde prøvet før. Det var et pilotprojekt for folkeskolereformen og en indsigt i adfærdsmønstre blandt unge om, hvad der er god og relevant museumsformidling for unge. Specialestuderende fra etnologi Astrid Lystbæk Andersen foretog en feltanalytisk undersøgelse af etnologisk formidling i relation til folkeskolereformen og konkluderede blandt andet, at med den åbne skole er der mulighed for at sprænge rammerne for hvad det vil sige at blive undervist på et museum og ikke mindst hvad det vil sige at være faglig formidler.⁶² I løbet af de fire projektdage skulle eleverne både opnå viden om nærområdets udvikling set i et historisk og samfundsfagligt perspektiv og give deres eget bud på Askerøds image i 2015. Eleverne arbejdede i projektgrupper med tekster til udstillingen, research og interviews med boere. De havde også fået til opgave at udvælge genstande, som for dem udtrykte stedet Askerød. Elevernes bud på genstande var meget interessante og placerede sig i to modsatrettede stedsforståelser af Askerød. På den ene side var der genstande og genstandstekster, som repræsenterede stedet med vold, drab, brande, hærværk, kriminalitet og indvandrerbander. Eksempler på genstande var en kniv, en (legetøjs)pistol, en lighter, en (legetøjs)bil, en cykellås og et par håndjern.

Den kvindelige elev Rima gav udtryk for hendes 'sense of place' i Askerød med en kniv: „Kniven skal symbolisere drab. Mange unge i Askerød dør i en tidlig alder, pga. knivstikkeri. Der har været meget knivstikkeri blandt unge og bander, som har skabt utryghed i Askerød.“⁶³

Skoleeleven Alan havde valgt en lighter og beskrev hans 'sense of place': „Lighteren symboliserer alle de brande, som har været påsat i Askerød gennem årene. Især er der blevet brændt mange biler og lejligheder. I 2011 blev en børnehaven brændt. I 2013 var en lejlighed i brand. Den var så stor at brandmændene måtte bruge stiger til at få beboerne ned.“

62 Andersen 2015, s. 79.

63 Dette og alle de efterfølgende citerede tekster fra eleverne indgår i udstillingen *Askerød 1975-2015 i det særlige udstillingsafsnit „De unge stemmer i Askerød“*, Greve Museum 2015.

Et udsnit fra udstillingen Askerød anno 2015 ifølge 8. årgang på Arena-skolen med elevernes genstandsmontre opbygget som et modulbyggeri i stil med Askerød. Foto: Greve Museum.

På den anden side var der genstande og tekster, der repræsenterede stedet som et netværk, et sammenhold og et særligt sted, hvor beboerne føler sig godt tilpas. I denne kategori var der f.eks. et bånd, forskellige flag, en tegning af tatovering fra indvandrerbanden Bloodz, et bedetæppe, en arabisk kaffekop og fuglefrø. Eleven Atusa havde valgt et rødt bindebånd som symbol på beboernes fællesskab og skrevet følgende tekst: „Det her bånd symboliserer båndet mellem beboerne. Askerød har i mange år haft et dårligt ry, men i de seneste par år er fællesskabet og båndet mellem beboerne blevet meget stærkere, og det kan man mærke. Alle kender hinanden i Askerød, og alle beboerne har et godt forhold til hinanden. Beboerne i Askerød vil mene, at de er en stor familie. Båndet symboliserer også det stærke sammenhold, som Askerød har.“

Eleven Sara, som udstillede en arabisk kaffekop og fuglefrø, beskrev hendes 'sense of place' i Askerød: „Arabisk kaffe er blevet en tradition i Askerød. Jeg tror ikke en voksen, som bor i Askerød, ikke har smagt arabisk kaffe. Nogle gange dufter der også af arabisk kaffe i Askerøds gader. Der er mange som spiser fuglefrø, især om sommeren hvis man lægger mærke til det er der meget af skraldet på jorden. Det er næsten blevet en tradition at spise fuglefrø. Siden man har spist det i så mange år.“

De unge mennesker var både med til at reproducere de negative fortællinger, der er blevet en dominerende diskurs om deres eget lokalområde, og samtidig var de mere positive fortællinger om deres 'sense of place' udtryk for det modsatte. Både Mazantis afhandling om fortællinger om Avedøre Stationsby og antropolog Tina Gudrun Jensens undersøgelse af naboskab i et socialt udsat boligområde i

Elevernes co-creation med museet interesserede medierne. Sara og Atusa blev interviewet i P4 sammen med museumsinspektør Kirsten Egholk, juni 2015. Foto: Kirsten Egholk.

Køge Bugt området dokumenterer, at beboere ofte reproducerer de negative narrativer om deres boligområde i deres stedsforståelse.⁶⁴ Samtidig har mange beboere gode relationer og netværk med beboere med anden etnisk baggrund end dansk.

For museet har elevernes medskabelse fået meget stor betydning. Eleverne har bidraget med genstande og fortællinger til museets samling. Gennem inddragelsen af eleverne i museets arbejde med at udvikle en udstilling, har museet fået en større kontaktflade i det lokale miljø. Forældrene er til en vis grad blevet involveret, hvilket er et af de nye krav i folkeskolereformen fra august 2014.⁶⁵ Museets personale har opnået læring både fra lærere og elever gennem et indblik i lærerens praksis og i elevernes hverdag. Sidst men ikke mindst har projektet også været en intern læreproces på museet for de forskellige ansatte om, hvad det vil sige at åbne dørene op og bede en flok unge mennesker om at give deres syn på et kendt og berygtet boligkvarter. I modsætning til borgerinddragelsesprojektet hvor museet i sidste ende komponerede udstillingen ud fra borgernes bidrag, fralagde museet en del af autoriteten og anlagde i stedet en mere faciliterende rolle i udvælgelsen af historierne til udstillingen om Askerød.

64 Mazanti 2002; Jensen 2016.

65 Undervisningsministeriet 2014, s. 8.

I løbet af undervisningsprojektet oplevede museet, at nogle af eleverne bevægede sig ind i en ny museumsrolle som aktive unge medborgere, der forholdt sig til spørgsmål om deres eget lokalområde. Elevernes bidrag til museets samling var en håndgribelig måde at være historieskabende på. Nogle af eleverne oplevede at få ejerskab til byens museum samtidig med at de lærte, hvordan andre fagligheder arbejder på et museum. Det var nogle tydeligt stolte elever, der kom og åbnede deres udstilling i juni 2015 sammen med lærere, forældre, politikere og lokalhistorisk interesserede borgere. De havde sat deres aftryk på virkeligheden og skabt værdi for andre end dem selv. De fik omtale i medierne og to af eleverne blev sågar interviewet i DR P4. Imidlertid var der også en bagside af medaljen, da det ikke var alle 31 elever, der fik ejerskab til projektet og dermed muligvis har fået en dårligere museumsoplevelse.

Særudstillingen om Askerød har tiltrukket blandt andet forskellige etniske kvindegrupper og sproggrupper, som indgår i det boligsociale projekt i Greve Nord. Disse ture giver beboere i kommunen med anden etnisk baggrund end dansk et indblik i udviklingen af hverdagslivet i deres lokalområde. En del af kvinderne bor i Askerød og genkendelse af Askerøds nuværende beboere i form af portrætter og billeder har vakt størst glæde og interesse. Kvinden Vesira fra Askerød udtaler følgende til Greve Nord projektets hjemmeside: „Det er rigtig sjovt at lære noget nyt og se de mange ting fra gamle dage. Hvordan man boede dengang, og hvordan det hele så meget anderledes ud. Jeg kan kende nogle af stederne og nogle af menneskerne på de nyere billeder. Der er f.eks. et billede af min nabo. Så er det endnu sjovere.“⁶⁶

Afslutning

De praksisnære eksempler fra Greve Museum i denne artikel bidrager til en museologisk refleksion over et kulturhistorisk forstads museums rolle i begyndelsen af det 21. århundrede. Præfikset 'co' var afsættet til dels at reflektere over museologiske tilgange til inddragelse af borgere i et museums virke, dels til at belyse hvordan fortællinger om et sted som forstaden er en dialogisk proces under vedvarende konstruktion, samt til at udforske de nye roller som henholdsvis fagfolk og borgere spiller på denne nye museumsarena. Både Greve og Greve Museum som steder bliver til i fælles fortolkninger på den museumsarena som udgøres af både fagfolk og forskellige borgere, der er med til definere deres forskellige 'sense of places' ud fra Masseys begreb. Museumseksemplerne underbygger til en vis grad Nina Simons påstand om at museer kan opnå et større engagement hos

66 <http://grevenord.dk/nyheder/lokalt-a-kultur/1102-dametur-100-ar-tilbage-i-tiden.html>, besøgt oktober 2015.

brugerne gennem tættere samarbejdsformer. Greve Museum har eksperimenteret med forskellige grader af medinddragelse og samarbejde ud fra Nina Simons anbefalinger om det inklusive museum 2.0. Borgerinddragelsesprojektet, der resulterede i udstillingen „Velfærdsdrømme“, har givet museet flere medejere i form af museumsambassadører, der genbesøger både museet og udstillingen og tager nye gæster med til museet. Særligt de to ældre selvbyggere og deres hustruer har fået et helt særligt forhold til det lille hus, som de selv har opbygget i udstillingen. De har været medskabere af et nyt sted i museet. Cirka halvdelen af de 31 skoleelever, som deltog i undervisnings- og udstillingsprojektet om Askerød, havde en god og lærerig oplevelse på Greve Museum, hvor deres udsagn om deres 'sense of Askerød' blev taget alvorligt. Det er endnu uvist om de ender som engagerede museumsbrugere, men vi ved at deres udstilling har formået at inspirere bl.a. etniske kvindegrupper fra Greve Nord til at besøge det lokale museum. Ligeledes har museet lært meget af at inddrage unge mennesker som medkuratorer på formidling af velfærdssamfundets kulturarv og hvordan det er at bo i Askerød. Museets involvering af forskellige stemmer i museets fortællinger om Greve er med til at 'brande' museet som et mødested for en demokratisk dialog og debat om, hvad Greve er for et sted. Masseys stedsbegreb er anvendt til at fortolke forstaden Greve som mangfoldigt, relationelt og under konstruktion i en forhandling mellem mange forskellige aktører. Greve er ikke blot en fysisk geografisk afgrænsning men netop udtryk for mange forskellige stedsforståelser afhængig af borgernes forskellige forståelser af, hvordan det gode liv realiseres i forstaden. Greve Museum bliver på den måde til et rum om fortællinger om et sted i samarbejde med mange forskellige borgere. Disse fortællinger vil skifte afhængig af hvilke borgere, som enten aktivt selv bidrager til museets udstillinger eller inviteres indenfor i et fremtidigt museumssamarbejde. Dermed bliver et forstadsmuseums fortællinger ikke til fastlåste og fastfrosne fortællinger i en tidslomme, som både Rainey Tisdale og Paul van de Laar advarer imod. Borgerne har igennem deres deltagelse i museumssamarbejdet både fået en mangefacetteret oplevelse af stedet Greve og for nogles vedkommende også en større tilknytning til museet. Museets fagfolk har også fået en større forståelse for Greve som sted og en større forankring ude i lokalsamfundet. Dermed er der skabt en synergi og dynamik imellem forskellige aktører, som giver ny energi til museumsarbejdet.

Litteratur

- Ahmt, Louise 2014: „Borgerperspektiv i Velfærdsdrømme“. *Greve Museums Årsberetning 2013*, s. 12-13.
- Almajid, Fahmy og Grøndahl, Malene 2004. *Get a life – Ghetto life! Om hverdagen i et boligsocialt område*. Alfabet

- Andersen, Astrid Lystbæk 2015: *Vi kan kalde det for Greve Museum-faget. Et feltanalytisk studie i etnologisk formidling – folkeskolereformens nye muligheder for undervisning på kulturhistoriske museer*. Kandidatspeciale, Københavns Universitet.
- Bloch Ravn, Thomas 2016: Museer som sociale igangsættere, kronik i Jyllandsposten. Besøgt 19. marts 2016. <http://jyllands-posten.dk/debat/kronik/ECE8438756/museer-som-sociale-igangsættere/>
- Brovall Villumsen, Sasja et al. (red.) 2014: *Rum for medborgerskab*, Statens Museum for Kunst.
- Brændholt Lundgaard, Ida et al. (red.) 2013: *Museums. Social learning spaces and knowledge producing processes*. Kulturstyrelsen.
- Brændholt Lundgaard, Ida et al. (red.) 2014: *Museer. Viden, demokrati, transformation*. Kulturstyrelsen.
- Buus, Henriette og Jørgensen, Line 2010: „Historiefortællende borgerinddragelse på Greve Museum“. *Danske Museer* 23:3, s. 9-11.
- Cimoli, Anna Chiara 2014: „From Representation to Participation: The Voice of the Immigrants in Italian Migration Museums“. *The International Journal of the Inclusive Museum*, Vol. 6, s. 111-121.
- Damsholt, Tine 2016: „‘It takes two to tango’ – dans som kulturteoretisk metafor og konfiguration“. *Kulturstudier*, Nr. 1.
- Dispositionsplan for Køge Bugt området 1970. Planlægningsudvalget for Køge Bugt området 1970.
- Dood, Jocelyn og Sandell, Richard 2001: *Including Museums. Perspectives on Museums, Galleries and Social Inclusion*. Leicester: Research Centre for Museums and Galleries.
- Dysthe, Olga; Bernhardt, Nana; Esbjørn, Line 2012: *Dialogbaseret undervisning. Kunstmuseet som læringsrum*. Skoletjenesten og Forlaget Vigmostad og Bjørke A/S
- Egholk, Kirsten og Krogh Jensen, Susanne 2016. „The Inclusive Museum in a Multiethnic Age. The role of the museum in a contemporary, multiethnic, social housing area in Denmark“. *The International Journal of the Inclusive Museum*. Common Ground 2016, vol. 9, s. 21-33.
- Egholk, Kirsten og Krogh Jensen, Susanne 2014a. „Et multiethnisk, alment boligområde på museum. Erfaringer fra et forskningsprojekt“. *Nordisk Museologi* 2014 vol. 2, s. 37-53.
- Egholk, Kirsten og Krogh Jensen, Susanne 2014b. „Greve Nord – a Changing Multi-Ethnic Public Housing Area“. *AEMI Journal* 2014, vol. 12, s. 32-43.
- Egholk, Kirsten 2010. *Håndværkerbyen i Greve – familieindustri i forstaden*. Greve Museums forlag.
- Egholk, Kirsten 2005. *Det store rejsegilde*. Greve Museums forlag.

- Falk, John A. og Dierking, Lynn D. 2000: *Learning from museums. Visitor Experience and the Making of Meaning*, Walnut Creek.
- Floris, Lene 1988: *Greve Museum*. Greve Museums forlag.
- Gitz-Johansen, Thomas 2001. *Hvad gør de dog der? Etniske minoriteters bosætning i et alment boligområde*. Center for forskning i socialt arbejde.
- Guldmann Sekwati, Danielle 2013: „Fortællinger fra Gellerup/Toveshøj – er brugerinddragelse lig med ejerskab?“ *MID* vol. 29, s. 25-29.
- Haraway, Donna 1988: „Situated knowledges: The Science Question in Feminism and the Privelege of Partial Perspective.“ *Feminist Studies* 14 (3), s. 575-99.
- Hein, George E. 1998: *Learning in the Museum*. Routledge.
- Hein, George E. 2014: „Organizational change within participating institutions related to the medborgerskab project“. Sasja Brovall Villumsen (red.). *Rum for medborgerskab*. Statens Museum for Kunst.
- Hein, Hilde S. 2000: *The Museum in Transition*. Smithsonian Institution Press.
- Hvidberg, Ena 1991: *Mit hjerte bor i Greve: sommerliv ved Køge Bugt i mellemkrigstiden*. Greve Museums forlag.
- Højrup, Thomas 1983: *Det glemte folk – Livsformer og centraldirigering*. Institut for Europæisk Folkelivsforskning og Statens Byggeforskningsinstitut.
- Hooper-Greenhill, Eilean 2004: „Changing values in the art museum. Rethinking communication and learning“. Bettina Messis Carbonell (red.); *Museum Studies. An Anthology of Contexts*. Oxford: Blackwell, s. 556-575.
- Høgsbro, Svend 1974. „Bebyggelsen Askerød – et nyt led i montagebyggeriets udvikling“. *Boligen* 41:3.
- Jensen, Tina Gudrun 2016: „The complexity of neighbourhood relations in a multiethnic social housing project in Copenhagen“. *Identities* Vol. 23, Issue 1, 2016, s. 84-98.
- Krogh, Ida. 2014: *Plads til alle? – en undersøgelse af fællesskabspraksisser i to almene boligforeninger i et socialt udsat boligområde*. Kandidatspeciale, Københavns Universitet.
- Kulturministeriet 2006: „Udredning om museernes formidling“, s. 78-105.
- Kulturministeriet 2009: „Kultur for alle – Kultur i hele landet“, besøgt marts 2016 http://kum.dk/uploads/tx_templavoila/Kultur_for_Alle.pdf
- Laar, Paul Th. van de 2013: „The Contemporary City as Backbone: Museum Rotterdam Meets the Challenge“. *Journal of Museum Education*, Vol. 38, Nr. 1, March 2013, s. 39-49.
- Lanz, Francesca 2013: „The City Museums in Transition: A European Overview,“. Luca Basso Peressut, Francesca Lanz og Gennaro Postiglioni (red.): *European Museums in the 21st century: Setting the framework* Vol. 2, s. 411-439.
- Massey, Doreen 2005: *For Space*. Sage.

- Massey, Doreen 2001 (1994): *Space, Place, and Gender*. University of Minneapolis Press.
- Mazanti, Birgitte 2002: *Fortællinger fra et sted*. Statens Byggeforskningsinstitut.
- Mahmoud, Ahmad 2015: *Sort land – fortællinger fra en ghetto*. People's Press.
- Nielsen, Helge 1987: *En by i forandring: byfornyelse gennem 50 år*. Byfornyelse- selskaberne København og Danmark.
- O'Dell, Tom og Willim, Robert 2011: „Composing Ethnography“. *Ethnologia Europaea*, 41:1, 2011, s. 26-39.
- Poulsen-Hansen, Jesper et al. 2013: *Bag om blokken – vandrehistorier i Gjellerup*. Erfaringsrapport fra pilotprojektet Fra stigma til sted. Den Trygge Kommune og Gemeinschaft. Besøgt oktober 2014 http://media.wix.com/ugd/04bfa0_a36792f5e09f47099ab-414d9aa52829e.pdf
www.gemeinschaft.dk, www.dentryggekommune.dk
- Rudloff, Maja 2013: „Det medialiserede museum: digitale teknologiers transformation af museernes formidling“. *MedieKultur* 2013:54, s. 65-86
- Schultz Larsen, Troels 2013. „Med Bourdieu i felten almene boligområders storhed og forsømmelse“. John Andersen og Kristine Samson (red.): *Byen i bevægelse: mobilitet – politik – performativitet*. Roskilde Universitetsforlag, s. 196-214.
- Skifter Andersen, Hans 1997: *Det boligsociale danmarkskort. Indikatorer på segregation og boligsociale problemer i kommunerne*. Statens Byggeforsknings Institut.
- Skifter Andersen, Hans 2005: „Etniske minoriteter i belastede boligområder – hvad kan der gøres?“ *Etniske minoriteter – et nyt proletariat*, Socialforskning temanummer, March 2005, s. 46-51.
- Skifter Andersen, Hans 2006: *Etniske minoriteters flytninger og boligvalg – en registeranalyse*, Statens Byggeforsknings Institut.
- Skifter Andersen, Hans 2006a: *Bo sammen eller spredt? Etniske minoriteters boligønsker og motiver for bosætning*. Statens Byggeforsknings Institut.
- Suenson, Phillippa 2009: *Nye kulturer i danske boliger. Kommenteret fotogen- nemgang af indvandrerfamiliers indretning og brug af boligens forskellige rum*. Statens Byggeforsknings Institut.
- Thelle, Mikkel og Pernille Stenner 2001: *Fra nybyggernes tid*. Greve Museums forlag.
- Tisdale, Rainey. 2013: „City Museums and Urban Learning“. *Journal of Museum Education* Vol. 38, s. 3-8.
- Vacher, Mark 2007. *Flygtninge og indvandrere i den almene boligsektor – bidrag til forståelse af flygtninge og indvandreres forhold til deres bolig*. Center for Bolig og Velfærd.

Undervisningsministeriet 2014: *Den nye folkeskole – en kort guide til reformen*.
Undervisningsministeriet.

Utrykte kilder

Tekster fra Greve Museums udstilling „Askerød 1975-2015“

J.nr. 1857B001: Interview med Abdul Kareem

Hjemmesider

www.grevemuseum.dk

www.immigrantmuseet.dk

www.grevenord.dk

www.gemeinschaft.dk

www.dentryggekommune.dk

<http://network.icom.museum/camoc>

English abstract

Co-creation and inclusion in a museum – stories about how a place in the suburbs becomes

Museums cooperation, social inclusion and co-creation with a diversity of people are a key focus at museums in the 21st century. The article gives examples of a museum's methods for different forms of citizen involvement such as co-curators and co-producers of cultural exhibitions. The article's empirical starting point is Greve Museum's research, collection and communication about suburban life and culture in the 1960s and until recently, and how stories about a place in the suburb are created in dialogue with many different stakeholders.

Kirsten Hastrup er professor i antropologi ved Københavns Universitet. Hendes forfatterskab spænder vidt. Hun har bl.a. redigeret adskillige bøger om antropologi og natur. Blandt de seneste er *Anthropology and Nature* (2014), og *Waterworlds. Anthropology in Fluid Environments* (co-edited with Frida Hastrup, 2016). I relation til hendes Grønlandsarbejde kan nævnes bøgerne *Vinterens Hjerte. Knud Rasmussen og hans tid* (2010) samt *Thule på tidens rand* (2015).

Nøgleord: Feltarbejde; Thule; Nordvestgrønland; Flygtige steder; Ukendte folk; Ufortalte historier; Analog analyse.

FELTARBEJDE I THULE

Sammenfiltringen af steder, folk og fortællinger

På baggrund af lang tids arbejde i Thuleregionen i det nordvestligste Grønland vil jeg diskutere, hvordan steder, folk og fortællinger gensidigt former hinanden.

'Felten' er således formateret af mange forhold, historiske og nutidige, naturlige og kulturelle, og man må besinde sig på feltens flydende form, selv når den ser mest solid ud. Steder er i sig selv flygtige; de opstår i mødet med mennesker, som tillægger dem betydning. Folk kan se nok så traditionelle ud, men de lever i samme verden som antropologen, der kommer for at lære af dem. Endelig er fortællingerne ikke stivnede vidnesbyrd om tidligere tider; de er tværtimod et vigtigt redskab i håndteringen af højst nutidige udfordringer, som kommer til syne i det endnu ufortalte. Bag fortællingen om Thule ligger en større diskussion af enhver felts plasticitet.

I de seneste 9-10 år har mit antropologiske arbejde været forankret i det nordvestligste Grønland, i det område der i Danmark kaldes Thuleregionen, mens det i Grønland hedder Avanersuaq, som simpelthen betyder det Store Nord (Hastrup 2015). I dette område, som strækker sig fra 76° til 79° N, bor der i dag

ca. 700 mennesker i markant geografisk afstand fra resten af Grønland og, kan det synes, lysår væk fra det Danmark, som de via rigsfællesskabet er en del af. Ikke desto mindre er de en væsentlig del af en fælles dansk og nordisk forestillingsverden, som altid har omfattet folkene i de arktiske randområder. Det er for nylig påvist, hvordan den nordiske region ikke kun var transnational, men også var udstrakt til og omfattede den arktiske region på utallige måder (Sörlin 2013). Takket være en mangfoldighed af forbindelser i Nord til Rusland, Grønland og Svalbard, og til folk, som ikke blev betragtet som nordiske i sædvanlig forstand, som fx Sami og Inuit, strakte det nordiske fællesskabs symbolske territorium sig langt ud over de nationale grænser.

'Opdagelsen' af det lille folk i det yderste Grønland og helt uden for den danske koloniale interesse tilskrives skotten John Ross, som blev sendt ud af det britiske admiralitet for at finde Nordvestpassagen i 1818. Det lykkedes ham at krydse Melvillebugten i toppen af Davisstrædet og nå frem til den ukortlagte region i Nordvestgrønland. Han fandt ingen passage videre, men til gengæld opdagede han en lille gruppe af skindklædte vilde, som ingen kendte til. Dette er ganske vist, men alligevel kun delvist sandt. For det første var Ross ikke alene om at besejre den frygtede Melvillebugt; hans skib, dets besætning, hans arbejdsgivere og mæcener var faktisk afgørende for successen. For det andet var han faktisk ikke den første, der kom så langt mod nord; William Baffin, som havde givet navn til bugten, var faktisk som den eneste før Ross kommet så langt som til 79°N i 1616, og hans pionerrejse var en inspiration for efterfølgende forsøg, som først lykkedes med Ross 200 år senere. Baffin så ingen mennesker så højt mod nord, men de kan godt have været der, bag isen. Endelig kan man faktisk ikke sige, at Ross krydsede Melvillebugten, men han navngav den undervejs efter admiralitetets leder, og det har siden gjort det muligt for os andre at krydse den. Jeg har selv gjort det i 2014 med et lille skib, og jeg kan bevidne bugtens vildskab.

Pointen er, at når vi tager i felten, naturligvis så velforberejede som overhovedet muligt, arbejder vi ikke alene på de nuværende indbyggeres nåde, men også i skyggen af tidligere møder, forestillinger og analyser. Selv følte jeg mig latterlig stolt over at være nået frem den første gang, det lykkedes, påvirket som jeg var af alt for meget læsning om den store bedrift, det havde været for andre. Efter mange besøg og lange samtaler over flere år med de samme mennesker er min selvros transformeret til en dyb respekt for et samfund, der er en naturlig del af samme verden som resten af Norden.

Denne lille indledning illustrerer kernen i min opfattelse af, hvordan man *forstår* Thule. Enhver ny forståelse er foregrebet af en række tidligere møder og beskrivelser, som indgår i de steder, man opsøger, og som ofte har installeret særlige forventninger og fornemmelser i de tilrejsendes opfattelse, før de overhovedet selv er nået frem. Det er en del af det, mit arbejde i Thule så kraftigt har mindet mig om, og det er grunden til, at jeg begyndte med Ross. Det er sammen-

filtringen af steder, folk og fortællinger, jeg ønsker at diskutere i de følgende afsnit om henholdsvis 'flygtige steder', 'ukendte folk' og 'ufortalte historier'. Hensigten er at belyse nogle af de underkommunikerede dimensioner af etnografiske felter og subjekter, og langt fra at være en eksercits i dekonstruktion er hensigten med artiklen at vise, hvordan vi kan komme til Thule på ny et uendeligt antal gange. Dette bevidner kulturvidenskabernes grænseløse horisont.

Flygtige steder: Thules tilblivelse

Længe før det lykkedes nordeuropæerne at trænge frem til de skjulte lande i det yderste Nord, havde de været forestillet. Siden antikken havde der cirkuleret en forestilling om Ultima Thule som et sted, hvor vinter og mørke regerede for størstedelen af året, og som var omgivet af et frossent hav (Hastrup 2007). Disse forestillinger blev ved med at cirkulere i mere eller mindre fantastiske former, og de fastholdt en europæisk forestilling om et vildt og utilgængeligt Nord. Det fik en særlig drejning i begyndelsen af det nittende århundrede, hvor man begyndte at iværksætte målrettede arktiske ekspeditioner, og hvor Europa oplevede en ny fascination af det sublime, udfordrende landskab, hvor isen blev hovedpersonen – og den modstander, der skulle overvindes.

Efter Ross' rejse blev adskillige ekspeditioner stoppet af isen; enten gik de ned, eller også vendte de om. Blandt de mere spektakulære fejlslag var Franklin-Ekspeditionen, 1845-1848, der også skulle finde Nordvestpassagen, og som faktisk kom tæt på sit mål i Lancaster Sound, men kun for at forsvinde i isen. Resterne af ekspeditionen fandt man først efter mange eftersøgninger i form af nye ekspeditioner, som alle har efterladt deres spor i stednavnestoffet på de arktiske kort. Nogle af Franklins besætningsmedlemmer blev siden fundet, mere eller mindre mumificerede, eller 'frosset i tid' – med titlen på en populær bog (Beattie og Geiger 2004). På den Femte Thule-Ekspedition (1921-24) mødte Knud Rasmussen folk, hvis forældre havde fortalt om deres møde med de døde rejsende og deres skib, og selv fandt han og hans medrejsende deres spor præcist på de steder, han havde fået udpeget af de lokale. Det var 80 år efter ulykken. Han tilføjer:

„Vi var vel de første kammerater, der nogensinde havde opsøgt stedet. Nu samlede vi deres knogler sammen, byggede en varde over dem og hejste to flag på halv stang, deres eget og vort. Og uden mange ord viste vi dem vores sidste ære.

Trætte mænds dybe fodspor var engang endt i den bløde sne her ved den lave og ensomme tange, langt fra hjemmene, langt fra landsmænd. Men fodsporene slettedes ikke ud. Andre kom til og førte dem videre.“ (Rasmussen 1926: 183)

Man ser her, hvordan ekspeditioner fortsætter hinanden og alle bliver del af den samme fortælling om det frosne Nord's modstand mod indtrængen og om de ofre, det kræver at fortsætte. Det er en væsentlig del af baggrunden for den heroisme, der fortsat synes at knytte sig til arktisk udforskning, og som heller ikke jeg gik fri af, som man så. De febersygdomme og vildfarelser, som fulgte med den tidlige europæiske indtrængen i Afrika (Fabian 2000:3), blev i Arktis udskiftet med andre former for udsathed. I tilgift til kulden, pakisen og stormene, var der tale om mærkværdige visuelle fænomener, som bekræftede de sublime dimensioner af det dybfrosne Nord for sydligere læsere.

Med den tiltagende udforskning af de hvide pletter på det arktiske kort opstod et markant billede af det arktiske landskab, som var vildt og forvirrende på mange forskellige måder. Det var et sandt vildnis, det vil sige et sted hinsides de tæmmede landskaber i den ekspanderende europæiske modernitet. Det var også ubegribeligt; det syntes umuligt at få et samlet billede af det arktiske landskab, at forstå dets natur – at komme dertil overhovedet. Afstande unddrog sig afkodning, luften kunne være så klar at man kunne se mere end 100 km, samtidig med at der ingen kendte målestokke fandtes, hverken i form af menneskeskabte strukturer eller bare et lille træ i ny og næ. Det var nærmest umuligt at kortlægge undervejs og på den måde at tilegne sig det.

Thule som sådan fik først sin faste plads på kortet, da Knud Rasmussen i 1910 etablerede sin handelsstation i regionen og kaldte den Thule Stationen. Hermed forankredes det yderste, ubegribelige Nord i en geografisk lokalitet, som snart fik sit eget sociale liv. Det var en skelsættende begivenhed i den lokale historie, hvis forsyningsituation hermed blev sikret. Samtidig viser den, hvordan 'steder' er så meget mere end lokaliteter og koordinater. Med Doreen Masseys ord, er steder 'kastet sammen'; de er i sig selv begivenheder, der trækker spor i mange retninger, til andre tider, andre steder, gamle forestillinger og nye interesser (Massey 2005: 140). I betragtning af den fremtrædende plads, som isen og vintermørket havde i de klassiske forestillinger om Ultima Thule, er der ikke tvivl om, at navnet passede til den nye handelsstation, der blev centrum i den region, der stadig er den nordligst beboede region i verden, med ca. fire måneders polarnat hvert år og et hav, der indtil for nylig var dækket af fast is det meste af året. Stationen blev nedlagt i 1953, efter anlæggelsen af den amerikanske Thulebase – et nyt 'sted' opstod. Det har siden trukket mange andre spor i historien, som ikke skal udfoldes her.

Efter selv at have arbejdet med fangere i området over de seneste ni år kan jeg bekræfte, at det altid er isens argument, der vinder, når man bevæger sig rundt i landskabet (Hastrup 2013a). Det er svært at argumentere imod, når havisen revner, eller når iskanten brækker og forhindrer yderligere jagt på det bedste sted for hvalrosfangst. Med den mærkbare opvarmning i det seneste årti smelter isen under fangernes fødder, og deres færdigheder testes konstant. Virkningerne i det lille samfund er massive, ikke mindst fordi de små tilbageværende bygder uden

for hovedbyen Qaanaaq bliver mere og mere afsnørede. Jeg skal give et eksempel fra en slædetur til det lille samfund på øen Qeqertat, hvor der bor 14-17 mennesker inklusive børn. I lige linje – og i en kendt metrik – er afstanden omkring firs kilometer.

Jeg entrerede med en slædekører og hans ti hunde, som kunne tage mig med derind i følgeskab med en ung familie, som skulle tilbage til deres hjem efter et familie- og forsyningsbesøg i Qaanaaq. Da den lille familie på tre var kommet til Qaanaaq, havde de brugt ti timer på isen; de havde kun fem hunde, så det tog tid. Ved at to slæder nu kunne følges, kunne familiens forsyninger fordeles, og deres unge søn kunne sidde med hos os. Arrangementet betød, at vi klarede turen på omkring otte timer, i fint vejr, højt humør og næsten en fornemmelse af skovtur. Jeg selv nød turen intenst og oplevede igen, hvordan tid og sted gik i et, mens vi langsomt nærmede os vores bestemmelsessted. Fornemmelsen af enhed mellem landskab, mennesker og dyr i bevægelse er altid meget stærk, når man først har overgivet sig til slæden og vejen. Der er ingen, der tæller timer, man rejser bare, holder tpease, ordner indfiltrede skagler og aflæser isens tilstand, som man bedst kan. Når man overgiver sig til topografien, bliver man gradvist en del af den verden, der er skabt af is, hunde, bræer og mennesker, som alle bevæger sig. Felten træder frem som både levende og uafgrænset.

Undervejs fik jeg en stærk fornemmelse for, hvordan sociale forbindelser skabes gennem konkrete bevægelser og møder. Det var særlig påtrængende her, fordi der ikke var andre forbindelser til øen. Der var ingen mobiltelefoni, internet, eller bare elektricitet – bortset fra et par generatorer, der kunne opvarme skolekapellet og butikken. Til gengæld var der netop familieforbindelser, som materialiserede sig gennem lejlighedsvis rejser mellem steder. Dette var ikke en abstrakt kendsgerning men en kvalitativ dimension af topografien, som jeg fik lejlighed til selv at mærke. Jeg forstod også, hvad det betød i praksis for den unge familie, som var flyttet derud et år tidligere, for at slå sig ned på mandens fødested og forfølge fangstlykken der.

Denne viden blev testet, da min slædekører og jeg skulle tilbage til Qaanaaq efter et par dage. Fornemmelsen af skovtur var gået fløjten, selvom fangeren og jeg havde det fint sammen. Vejret havde skiftet, og isen var forandret. En revne på tværs af fjorden, som vi nemt havde kunnet køre over på vejen ud, var nu åbnet så meget, at vi skulle lede længe efter et sted, hvor vi kunne passere. Da vi havde fundet stedet, foregik det på den måde, at fangeren lod hunde og slæde tage et vist tilløb, så hundene kunne springe over isen og trække slæden med så langt, at den dannede en bro, som fangeren og jeg så kunne henholdsvis danse og kravle henover. For mig var det en lidt skræmmende, men også vigtig oplevelse, som dog ikke skulle blive ved det.

Fremfærden stoppede næsten helt, da vi tættere på Qaanaaq kom til endnu en revne, der havde åbnet sig så meget siden sidst, at den absolut ikke kunne passe-

res. Det betød, at vi måtte ind over den opbrudte is nær kysten og op over isfoden for at tage den sidste strækning på land. Hundene måtte spændes fra slæden og mere eller mindre føres i land. Slæden måtte skubbes og trækkes ved mandskraft, og jeg, som havde siddet tretten timer på slæden allerede, måtte have en hånd i ny og næ, når jeg skulle springe fra den ene gyngende isskosse til den næste på stive ben. Det var koldt, hårdt – og ikke til at komme uden om. Da vi var sikkert i land, og hundene igen spændt for, kunne vi tage den sidste times rejse i højt humør. Vel fremme kunne jeg konstatere, at turen denne gang havde taget 14 timer.

Pointen med denne lille rejseberetning er at vise, hvordan man får viden ved at følges med folk ad de veje, de selv tager. Thulebefolkningens rejseruter er indskrevet i en særlig topografisk realitet, som nu ændrer sig hurtigere og hurtigere, efterhånden som havisen smelter tidligere og på uventede måder og steder. Sociale forbindelser kan ikke tænkes eller opretholdes uden om den materialitet, som er landskabets, isens og hundeslædens. Det, der på kortet ligner en bestemt afstand, kunne det tage såvel otte som fjorten timer at tilbagelægge. Samtidig stod det klart, at det lille samfund på Qeqertat var blevet mere eller mindre afsnøret fra resten af verden i løbet af ganske få dage; *deres* forbindelser er indskrevet i en natur, hvis kræfter er tiltagende uforudsigelige. Når man rejser med dem, får man en meget konkret oplevelse af forbindelsernes materialitet, som er et helt nødvendigt supplement til de samtaler, man har. Selv tiden opleves som et topografisk forhold; den afstand, som på kortet er én og den samme, hvilken dag eller hvilken retning man end rejser, kan det tage enten otte eller fjorten timer at tilbagelægge. Hvad mere er, i løbet af ganske få dage kan det lille samfund blive isoleret fra resten af verden; det har selvfølgelig altid været et vilkår, men nu sker det på uventede tidspunkter. Problemet er ikke blot, at isen smelter, men også at mellemtiden mellem den faste is og det sejlbare vand bliver længere og længere, hvorved de affektive bånd mellem bopladserne bliver tiltagende skrøbelige.

For både tidligere ekspeditioner og nuværende fangere i Thule gælder det, at isen har domineret fornemmelsen for stedet og sat rammerne for enten fremdrift eller undergang. De europæiske rejsende søgte at betvinge isen, for at komme hjem til hæder. For de højarktiske fangere er isen en del af deres liv, og for at kunne leve der, må de leve *med* isen, ikke mod den. For de opdagelsesrejsende var erobringen af det fjerne Nord en del af et modernistisk projekt om kortlægning og tilegnelse, for fangerne er det en løbende samtale med et flygtigt ressourcelandskab. I begge tilfælde er der tale om en 'hybrid geografi', der rummer både forventninger og ressourcer, som igen indlejres i særlige sprog (Whatmore 2002).

I en vis forstand er alle steder flygtige, men når isen bogstavelig talt smelter under ens fødder, er flygtigheden lidt for konkret til at spøge med. For at forstå samfundets vilkår i Thule, må feltarbejderen tage med ud i landskabet og opnå en vis grad af læsefærdighed – det vil sige en evne til at forstå landskabets eget sprog, hinsides de videnskabelige kategorier. Det kræver tid og omhu at forstå

den gensidige formatering af landskab og samfund på lokale præmisser. Her er feltarbejdet uforligneligt; det fordrer en samtale med både mennesker og landskab og en anerkendelse af begge parter agens. 'Felten' opstår i den proces på det flygtige steds præmisser.

Ukendte folk: Møder med nye mennesker

Som vi hørte det, fandt John Ross en lille gruppe ukendte mennesker ved Kap York i Nordvestgrønland; hans beretning er fascinerende. Ross, som selv var skotte, kaldte de skindklædte eskimoer for arktiske højlændere i en interessant analogi mellem det kendte og det ukendte. Han skrev:

„De arktiske højlænderes, eller beboerne i Prince Regent's Bay's, oprindelse er et spørgsmål, som stadig er hyldet i et særligt mørke. De findes i et hjørne af verden, som er det langt mest isolerede, man endnu har fundet, og de har ingen viden om andet end det, der stammer fra eller findes i deres eget land; de har heller ingen tradition, der beskriver, hvordan de kom til dette sted. Og hvorfra de kom; indtil vores ankomst troede de sig de eneste mennesker i universet, og at alt resten var en stor masse af is.“ (Ross 1819: 123-24)

Det er bemærkelsesværdigt, hvor nemt det forekommer Ross at fastslå, at disse mennesker hverken havde nogen anelse om, hvor de kom fra, eller at der var andre mennesker i universet. Han mødte dem en enkelt dag og talte med dem via en grønlandsk tolk, han havde med sydfra; på den baggrund er det diskutabelt, i hvor høj grad dette kan tages for pålydende (Bravo 1998). Hertil kommer, at indbyggerne i Nordvestgrønland nedstammede fra indvandrere fra det amerikanske kontinent, der var kommet over det smalle stræde ca. 1100, og havde genbefolket hele Grønland, og for hvem hele den nordvestlige region forblev et samlet jagtområde. Der havde ikke været nogen kommunikation mellem dette område og de sydligere vestgrønlandske kyster i nogle århundreder, da Ross kom frem, men der var fortællinger om 'de andre' både nord og syd for Melvillebugten – om end ikke flatterende.

Dette legendariske 'første møde' har overlevet som bundlinje i alt historisk og etnografisk arbejde i Thule-regionen. Thulefolket, eller inughuit, som de nu kalder sig selv, opstod først som arktiske højlændere, som troede sig alene i universet. Dette er oprindelsen til det gennemgående eftertryk på deres isolation, deres særprægethed, og deres meget sene inkorporering i den grønlandske og hele arktiske historie. Det kræver store anstrengelser *ikke* at lade sig påvirke af disse billeder, som er kolporteret igen og igen i enhver beskrivelse af Thulesamfundet, det være sig af Elisha Kane (1856), Isaac Hayes (1866), Robert Peary (1898),

Knud Rasmussen (1905) eller Jean Malaurie (1956) – som er de mest betydelige kronikører siden Ross. Et særlig tankevækkende eksempel er Knud Rasmussens insisteren på, at han har fundet *nye mennesker*, selvom han i bogen med netop den titel faktisk citerer Eivind Astrups arbejde om *Nordpolens naboer* (1895) – en anden meget sigende titel.

Beskrivelserne af de 'nye mennesker' viser hen til deres egen forundring over at komme frem til dette fjerne sted og møde folk, som faktisk levede i dette gudsforladte, dybfrosne land. Hertil kom forbløffelsen over den livsglæde og påfaldende åbenhed overfor fremmede, som indbyggerne udviste. Kane, som var i regionen 1853-55, hvilket var længe nok til at lære alle indbyggerne at kende og til at tælle dem, mente, at der var omkring 140 mennesker langs hele den 1000 kilometer lange kyststrækning, som vare deres fangstområde. I disse år led folk af sult og betragtede sig selv som mere eller mindre fordømte, men ikke desto mindre beskriver Kane deres fællesskabsfølelse som ganske bemærkelsesværdig.

„Fattige, som de er, lever de som en stor familie, både hvad angår kærlighed og ressourcefællesskab. Deres bopladser, hvor hytterne er så få, at man ikke kan tale om landsbyer, er placeret i forhold til længden på en hundeslæderejse og vildtbeskaffenheden; og når vinteren har bygget sin landevej og sammenføjet havet, øerne, og fastlandet til et sammenhængende hele, så udveksler de sympatier og sociale bånd med hinanden, og gennem mørket spredes en fælles viden om ressourcer og alles vel.“ (Kane 1856, II: 2011)

Med Kanes ekspedition var både isolationen og det særlige fællesskab i hele regionen mærkbart suppleret af en ny fornemmelse af den ydre verden, som tilbød nye muligheder for tuskhandel som supplement til en usikker fangstøkonomi. Om sommeren, når der var håb om at møde nye skibe sydfra, samlede grupper af mennesker sig ved Kap York sydpå i distriktet, hvor de ventede på muligheden for at bytte skind for redskaber, jern og træ, og senere også rifler og ammunition. Det var ikke kun en gevinst, hvis man ser på den næste ekspeditionsberetning i rækken, nemlig Hayes' blot 10 år senere; han anslår, at befolkningen nu var nede på omkring 100 mennesker (Hayes 1866: 386). En del af prisen for mødet med den ydre verden var, at folk blev udsat for epidemier, som ramte den ikke-resistente befolkning hårdt (Gilberg 1976). Med andre ord, de nye globale relationer slog hårdt ind på det hidtil så isolerede samfund. I den 'kontaktzone' (jf. Pratt 1992), der opstod, var der både gevinster og tab, mens man ihærdigt forsøgte at tyde de nye muligheder.

Hen imod slutningen af det nittende århundrede vendte billedet lidt; det skyldtes ikke mindst Robert Pearys ekspeditioner og hans mange længere ophold i regionen i perioden 1891 til 1909. Hans permanente tilbagevenden – et godt stykke nord for Kap York – sikrede en kontinuert forsyning af rifler, redskaber

og en hel del mere. Peary var ganske betaget af de hårdføre indbyggere, som han portrætterer og beskedent siger: „Jeg har blot forsøgt at give et overbliksbillede, som skal vise dette mest interessante folk i et sandt lys, og yde fuld retfærdighed til denne frygtløse, hårdføre, muntre lille stamme, som jeg har den største respekt for“ (Peary 1898, II: 479, n.1). Når han omtaler deres bidrag til hans eget arbejde i regionen, understreger han igen og igen deres imødekommenhed og opfindsomhed på en lidt rå baggrund:

„Spredt langs kysterne af den beskrevne arktiske oase, findes denne lille stamme, eller måske mere præcist, familie af eskimoer – for de tæller kun 250 i alt, mænd, kvinder og børn – hvor de opretholder deres eksistens i komplet isolation og uafhængighed under pres fra de vildeste omgivelser. Uden regering; uden religion; uden penge eller anden værdiskala; uden skriftsprog; uden ejendom undtagen klæder og våben; deres føde bestående udelukkende af kød, blod og spæk; uden salt, eller noget som helst vegetabilsk; deres tøj lavet af skind fra fugle og dyr; med næsten kun to formål i livet, noget at spise og noget at tage på kroppen, og deres eneste beskæftigelse at kæmpe for disse ting; med vaner og livsbetingelser næppe over dyrenes, synes disse mennesker ved første blik at befinde sig i bunden af civilisationens målestok; men nærmere bekendtskab viser, at de er kvikke, intelligente, opfindsomme, og fuldkomment menneskelige.“ (Peary 1898, II: 479-81)

Peary tilbragte som nævnt lange perioder i regionen, hvor han kortlagde Nordgrønland, ikke mindst for at finde den bedste egnede rute til Nordpolen, som var hans oprindelige motiv til at være der overhovedet, og som han nåede i 1909. Han var helt afhængig af de mennesker, som boede der, og som lærte ham sprog, slædekørsel og fangstteknik, så han kunne klare sig på (næsten) lige fod med dem, når de rejste. Det var svært at opretholde en nøgtern distance til en gruppe mennesker, man i stigende grad kom til at tilhøre. Selv forsøget på at beskrive dem objektivt ender med en personlig kærlighedserklæring.

Dette bringer mig tilbage til nutiden, hvor jeg har mødt nogle af Pearys efterkommere. I løbet af de mange år, han tilbragte blandt de fuldkomment menneskelige beboere i Thuleregionen fik han børn med i hvert fald to kvinder, og nogle af disse børns børn har jeg mødt i Qaanaaq. Nogle antog navnet Peary for en generations tid siden. I Avannersuaq er alle børn velkomne uanset ophav, og børn har ofte flyttet rundt mellem forældre, andre slægtninge og plejeforældre. Der kunne jo ske så meget. Der er absolut ingen fortrydelse over børn med fjerne fædre; jeg har talt med mange mennesker, hvis fædre eller bedstefædre bare kom forbi, og der er intet stigma forbundet med at være 'barn af et skib', som det så smukt omtales. Selv denne relation er en velkommen påmindelse om deres plads i en større verden. Det sociale fællesskab er åbent, hvis man vil det. I vore dage er der ikke tale om en primær (kolonial) kontaktzone, men om møder mellem

mennesker, som allerede er historisk forbundne og relationelt konstituerede (jf. Haraway 2008: 216-17).

Det åbne sociale fællesskab og den allerede etablerede relation giver også plads til den feltarbejder, som i disse tider oftest kommer med det lille ugentlige propelfly sydfra; som fremmed er man velkommen, indtil man har vist sig uværdig til det. Dette kan ske, hvis man falder i den altid nærværende fælde, som pga. fjernheden får nogen til at eksotisere og generalisere menneskene i Thule – og forvente, at folk optræder 'kulturelt' på anmodning. Selv har jeg haft tid nok til at lære enkeltpersoner og familier at kende og dermed til at se stedet gennem deres øjne – eller i hvert fald med et parallelt blik. Hvis man overgiver sig til stedets egen tid, så at sige, så har man chance for at komme med på en fangsttur til iskanten; man tager kun af sted, når man mener, det er anstrengelserne værd, dvs. når der er en rimelig chance for fangst, og det betyder, at årstid, vind og vejr skal være i orden.

Første gang, jeg var med, var på en hvalrosfangst til iskanten, hed det, men ingen kunne på forhånd vide, om man ville få adgang til hvalros eller måske noget andet derude ved Nordvandets åbne spisekammer; det var den oase, Peary nævnte (Hastrup 2016). Før afrejse ser man på himlen og skyerne, mærker sig vinden, og forestiller sig det tidevand, som man vil møde ved iskanten – og som fører dyrene i forskellig retning. Det gik op for mig, at 'ventetid' ikke er tom tid, men tværtimod er fyldt med overvejelser over isen, vejret og fangsten (jf. Brody 2002: 43). For at klare sig i det yderste nord må man ikke spille kræfter på futile rejser; man må kunne foregribe både vejen og målet, så man ikke bruger hundene på nyteløse slædeture, som ikke engang kaster hundefoder af sig, og slet ikke kød, der kan gemmes. Man orienterer sig både efter gamle erfaringer og nye forventninger. Fremtiden balancerer mellem de to.

Iskanten var nu inden for en dagsrejses afstand, og havisen var stadig stabil nok til, at man kunne komme derud. Det gav anledning til forventningen om adgang til hvalros. Det tog os ca. otte timer at komme derud; det var ikke noget, man kunne angive præcist på forhånd. Alle garvede slædekørere i regionen ved nemlig også, at havisen langt fra er jævn og passabel hele vejen. Strømforhold, temperaturer, vindforhold og meget andet varierer og gør det absolut nødvendigt at spænde opmærksomheden til det yderste, at slå krøller på ruten og visse steder at gå meget langsomt frem. I det sidste tilfælde gik fangeren somme tider foran slæden med en is-stav for at mærke, om den var solid, mens jeg – som uerfaren passager – fik umisforståelige instrukser om at blive siddende på slæden, så min vægt forblev fordelt. Undervejs mødte vi andre slæder, og når det skete stoppede alle, lavede te og udvekslede oplysninger om is og fangst. Gradvist erfarede jeg, hvordan ruter og forventninger blev justeret, i øvrigt også fra havfugle i horisonten. Fangerne læser landskabet i meget bogstavelig forstand og er konstant opmærksomme på de indicier, som andre aktører i landskabet leverer. At læse landskabet

indebærer en vågen opmærksomhed overfor alle elementer i omgivelserne, og en højt udviklet evne til at reagere præcist på dem.

Da vi nåede frem til iskanten var der allerede en lille lejr, og vores telt blev rejst blandt de andre. Flere kom til, og et helt lille samfund opstod; man tilbragte megen tid med at sidde på slæderne, drikke te, snakke, ordne hundeskagler, slibe slædemeder, tænde primusser og koge sælsuppe – sæler kunne man altid få. Tålmodighed var påkrævet igen; jeg syntes, at vi bare ventede og ventede på det rigtige øjeblik, hvor den store fangst skulle foregå. Igen måtte jeg korrigere mig selv; jeg indså at ventetid ikke bare er ventetid, men også en del af samfundslivet, hvor fangerne holder hinanden ajour med både gamle og nye forhold. Selvom vi havde flyttet os til et endnu 'fjernere' sted, var vi stadig midt i Thule, og vi var i dialog med andre tider, andre mennesker og ikke mindst med de dyr, som gerne skulle komme lidt tættere på, så man kunne få fat på dem. Gradvist faldt jeg ind i det lille samfunds rytme, spiste og sov på lidt tilfældige tidspunkter, ligesom mine læremestre selv, og jeg begyndte at føle mig som en del af det. Vi (de) fik ingen hvalrosser, men dog nogle store remmesæler, som var god hundemad, med kød nok til også at tage noget med hjem af.

Hvor de tidlige opdagelsesrejsende fremhævede, hvordan de havde fundet 'ukendte' eller 'nye' mennesker (jf. Ross 1819; Rasmussen 1905), så må nutidens etnografer sande, at de selv er de nye. Vi er nye i deres verden, og vi kan kun lære den at kende ved at opbygge sociale relationer. Det betyder ikke, at vi skal undlade at forberede os, men at vi skal give tid og plads til individuelle møder og samtaler, hvorigenom ny viden opstår. I en vis forstand forbliver vores samarbejdspartnere ukendte, i hvert fald hvis vi tror, vi kan komme til at vide, hvad de tænker om alt muligt. For det første, er der ikke noget 'tænkende kulturelt subjekt' – og slet ikke i flertal; for det andet, tænker ingen over alting hele tiden, men drøfter gerne konkrete, aktuelle forhold med den nytilkomne, hvis tilstedeværelse åbner et ukendt vindue for refleksion og dermed for nye vinkler på tid og sted. I samtalens rum bliver begge parter klogere, fordi nye refleksioner bliver mulige; begge er 'andre' for hinanden, men omvendt også ligesom én selv, som bare bor et andet sted. De etnografiske subjekter er resultater både af dette møde og af stedets lange historie (Hastrup 2013c). De ukendte folk genopstår som kendte, men ikke desto mindre nye mennesker.

Ufortalte historier: Tænkte horisonter

Det er umuligt ikke at blive påvirket af alle de historier, der knytter sig til det arktiske, og som især tidligere i høj grad var heltehistorier. Også videnskaben har bidraget ekstensivt til at historisere Arktis; det er blevet påvist, hvordan særlige billeder af det arktiske er blevet understøttet i videnskabelig praksis og fortæl-

ling (Bravo og Sörlin 2002). Det er naturligvis et vilkår for al videnskab, at den er afhængig af et sprogligt udtryk, og på den måde kan man hævde, at Arktis også er blevet til i specifikke fortællinger. Antropologer kommer heller ikke uden om ordets kraft, når de skal portrætere steder og mennesker. Det betyder naturligvis ikke, at vi højst kan fremsætte halve sandheder. Tiden er løbet fra forestillingen om, at vi kan lære verden at kende, *som den virkelig er*, en gang for alle, fordi den altid er under opståen i vores eget livtag med den. Det er det, der gør den 'ny' for hver fremmed, der nærmer sig den – om end belæsset med gamle billeder.

Det er blevet sagt, at feltarbejdets kerne er „at lytte til det usagte, at se efter det visuelt umarkerede, at mærke sig det ikke-repræsenterede og på den måde at søge efter forbindelser mellem dele af det selvfølgelig, som lokalt forbliver usagte“ (Dresch og James 2000: 23). Men der er mere i det; det handler ikke kun om at kortlægge det gamle selvfølgelig, men især om at udforske det nye ufortalte. Der er mange ufortalte historier derude, som peger mod nye horisonter. Det gælder også i det alleryderste Nord, at horisonten flytter sig, selvom stedet tilsyneladende er det samme som før. Forestillingerne flytter sig, nye drømme og handlinger bliver mulige, mens andre fortoner sig (Crapanzano 2004). Hvor klimaet og fangsten ændrer sig hastigt, skal beredskabet overfor naturen hele tiden justeres, og nye horisonter identificeres; forestillingerne flytter sig derfor hurtigt i nutidens Thule. Her gælder det derfor i særlig grad om at være lydhør over for de endnu ufortalte historier, og de tøvende udsagn om nye vinde, der måske, måske ikke fører nye muligheder med sig. Ofte udfolder disse historier sig direkte for vores blik, tilsyneladende som de plejer, men alligevel med kimen til en ny tid i sig.

Jeg skal her fortælle en endnu ufortalt historie, som tilbageviser den fornemmelse af undergang, som ellers klæber til stedet. I foråret 2015 var jeg igen i Thule i tide til eventuelt at kunne deltage i forårsfangsten – på den måde, jeg nu kunne deltage på, nemlig ved at sidde med på en slæde og blive en del af lejrlivet. Denne gang var min slædekørers 16-årige søn med på turen. På vej mod iskanten fangede de en sæl, som lå og soled sig ved siden af sit åndehul. Solen skinnede, og jeg sad blot på sæden og nød sceneriet, mens fangeren nærmede sig sit bytte bag sit skydesejl. I løbet af årene havde jeg lært at være både tålmodig og nærværende.

Det skulle ikke blive ved sælen. Iskanten var her i det sene forår ikke så langt væk, blot en tre-fire timer, og narhvalerne var på vej sydfra. Vi nåede frem til en allerede eksisterende lejr, og begyndte at vente sammen med de andre. I løbet af dagen kom der flere stimer af narhvaler ind i det lille stykke åbent vand mellem iskanten og en større ø, men de var ikke så nemme at fange. Der gælder den regel i regionen, at man ikke må skyld hvalen, før den er harpuneret og 'sat fast' med den line, der forbinder harpunspidsen med en flydeblære af oppustet sælskind, alt sammen udstyr, der følger med kajakken. En anden regel er, at de kun må fanges fra kajak eller direkte fra iskanten, dvs. ikke fra motorbåd, som vil skræmme dyrene og skævvride fordelingen. Fangerne gik flere gange i deres kajaker, når en

stime viste sig, men de havde ikke held med sig, og fangsten gik lidt i stå. Nogle tog lidt længere ud mod det åbne vand for at forbedre mulighederne, men min slædekører og hans søn blev tilbage ved vågen, sammen med en enkelt anden. De var i højeste beredskab og placerede sig ved iskanten. Selv sad jeg på en slæde i lejren og holdt øje med tingene lidt på afstand for ikke at gå i vejen.

Pludselig kom den 16-årige løbende forbi mig langs iskanten, let og lynhurtigt, forfølgende en hval, som prøvede at komme ud af vågen. Jeg kunne kun måbe over hans fart og fysik, hans spring over revner og siden mellem isflager, indtil det lykkedes ham at få sat sin harpun fast i hvalen og holde den i de minutter, det tog hans far at nå frem med sit gevær, som endeligt afgjorde kampen. Hvalen blev siden flydt hen til lejrpladsen, hvor den blev trukket op af alle lejrens beboere – som var kommet tilbage fra den lidt fjernere fangstkant, hidkaldt af skuddene. Alle, der trak med, fik del i *matakken*, dvs. det lag af hud og spæk, som dækker hvalen, og som er en ren delikatess og i øvrigt fuld af vitaminer.

Det var den unge mands 'første narhval'; en virkelig initiation til fangerlivet. Alle de tilstedeværende lykønskede ham i uendelighed, der blev grinet og slået på ryggen, og givet high-fives, og knægten selv blev helt genert. Hans far blev også lykønsket, og glæden spredte sig hurtigt til Qaanaaq via den satellittelefon, som nu hører med i ethvert lejrudstyr. Det tog nogle timer at få hvalen parteret og pakket på slæden, og det var over midnat, før vi kunne drage af med (og på) læsset. Vægten sænkede farten, og nattekulden lod sig mærke – trods lyset. Vi var tilbage i byen kl. ca. 4.30, men selv i denne tidlige morgentime blev den nyslåede hval-fanger mødt af mennesker, som kom ned på stranden for at lykønske ham og hjælpe til med at læsse af og lægge kødet i depot. Det var betagende at opleve samfundets glæde over en vellykket fangst.

Da jeg senere på morgenen fortalte mine værter om min tur og den store 'første' fangst, blev de meget begejstrede og understregede, at det var en exceptionel begivenhed, som de aldrig selv havde oplevet, selvom de altid havde boet i regionen. Jeg blev hjerteligt lykønsket med at have oplevet dette. Glæden spredte sig videre, og da jeg senere på dagen gik rundt i byen, blev jeg stoppet utallige gange og igen lykønsket med at have været der, da det skete. Naturligvis var jeg selv ganske tilfreds med det hele – først med at have set den unge mand blive til fanger, og dernæst med at opleve, hvordan samfundet tog stoltheden og glæden til sig. Byen samlede sig om begivenheden, som forbandt dem i en atmosfære af fest og optimisme på fangersamfundets vegne. Det forhold, at det var en ganske ung mand, der havde gjort det muligt, satte for en tid fornemmelsen af, at fangersamfundet er på sit yderste, i parentes. Der er så få unge mennesker, der vælger fangsten som levebrød nu; det er der gode grunde til. Til gengæld er der ikke mange muligheder i de sydligere dele af Grønland, som de ofte knytter deres håb til.

Denne lille fangsthistorie er naturligvis anekdotisk, men ikke desto mindre taler den til temaet om de ufornalte historier. Den dominerende fortælling om de

arktiske samfund drejer sig om undergang og kulturtab forårsaget af en blanding af koloniale, klimatiske og politiske trusler. Det er for simpelt; folk bor der stadig, og de lever ikke efter kulturelle facitlister eller faste rutekort. Den eneste konstant i regionen har været omskifteligheden, som har lært folk at gribe enhver chance, når den bød sig, og at forfølge ethvert lovende spor, hvad enten det var i form af skibe fra syd fulde af rifler eller en stime af narhvaler, som bevægede sig ind i en våge og mødte en fanger, der stod klar.

Dette er en større ufortalt historie om den vitalitet og beslutsomhed, som karakteriserer de udsatte folk i det højarktiske landskab, og uden hvilken de slet ikke kunne bo der. De er ikke dømt til undergang; deres liv og livsvilkår vil måske forandre sig på uventede måder på grund af ændringer i klima, geopolitik, ressourceadgang eller andre, endnu ukendte interesser i regionen. Men så længe de er forberedt på forandringer og i øvrigt ønsker at forblive i deres landskab, hvordan det så end måtte udfordre dem i fremtiden, så vil de også gribe enhver chance for fangst. I fortællingen om den 'første narhval' springer beslutsomheden i øjnene; den unge mands 'held' var ikke et tilfælde, men en direkte konsekvens af, at han allerede var besluttet på at gøre det umulige, inden han overhovedet begyndte at forfølge hvalen. Da han endelig så den, behøvede han ikke bruge tid på at overveje, om han kunne klare det; derfor vandt han duellen. At være besluttet giver den lille, men afgørende fordel, når det gælder om at handle først.

Det er ikke noget, de selv vil sige; det er min fortælling, ikke deres. Det gør den ikke mindre sand, at den er et resultat af antropologisk analyse. En sådan analyse er i bund og grund analog, dvs. at den omsætter forskellige perspektiver i en samlet fortælling, som ikke foregiver at være et resumé af *de andres* virkelighed, men en kombination af etnografens og deres opfattelser (F. Hastrup 2014: 49). Analysen frembærer en viden i en sproglig form, som ikke er *deres* i bogstavelig forstand, fordi de ikke udtrykker den i ord, men i handling. Som sådan tjener min fortælling om hvalfangsten og livsglæden som et modstykke til forestillingen om Thule som undergangstruet. Feltarbejde giver en indsigt, som hverken er 'deres' eller 'min', men sammenstykket på baggrund af begge, og som sådan klar til at blive cirkuleret. I felten vil ufortalte historier opstå ud af handlinger såvel som ord, og for feltarbejderen gælder det om at være opmærksom på de befriende øjeblikke af fælles væren i verden – ved iskanten eller andre steder.

Afsluttende bemærkninger: At forstå Thule

Spørgsmålet om, hvordan vi kan forstå Thule, står tilbage. Med henvisning til de tre afsnit i denne artikel er det værd at fremhæve, at enhver forståelse nødvendigvis er infiltreret af tidligere beskrivelser af stedet. Steder er flygtige størrelser, men ikke mere flygtige end at gamle opfattelser trækker lange spor i nutidige

landskaber, ikke mindst når de er så stærkt markerede som Ultima Thule. Det gælder også mødet med mennesker, som siden de første historiske beskrivelser er blevet omtalt som isolerede, skindklædte, muntre vilde, som befinder sig på kanten af det menneskeligt mulige. Ingen ville bruge de begreber i dag, men for enhver, der kommer til Thule første gang og finder folk i bjørneskindsbukser på hundeslæde, er det forbløffende at blive konfronteret med mennesker, der ligner deres forfædre så meget. Det gælder naturligvis også kun for en meget overfladisk betragtning. Udstyret kan synes gammelt, men tankerne er nye og omverdenen en helt anden end før. Hvis man lytter efter de ufortalte historier og ikke kun samler overfladiske indtryk, kan man se en ny verden tage form.

Vender vi tilbage til John Ross, så kan man se, hvordan det første billede af de arktiske højlandere både var teatralisk og bekræftede tidens stereotyper (Bravo 1998). Dette gjaldt også for den tidligste videnskabelige udforskning af det arktiske landskab, at det var svært at sprænge rammerne, som det er beskrevet af Zeller og Ries (2014) i en artikel, der har den sigende titel, 'Wild men in and out of science'. I dette tilfælde er det ikke de etnografiske subjekter, der henvises til, men to forskere – hhv. en økolog og en geolog, som havde en vis prominens i første del af det 20. århundrede. Begge insisterede på konkret, langvarigt feltarbejde i regionen – på trods af, at den var dømt 'utilgængelig', og ikke mindst fordi en eksperimentel laboratorievidenskab havde fået overtaget, når det gjaldt om at finde sandheden.

Jeg går ind for vildskab i videnskaben; det gælder om at engagere sig i den virkelige verden. Man kan ikke forstå Thule uden at tage dertil og mærke sig de uomtalte elementer i landskabet og lytte til de ufortalte historier, som står i kø, hvis man bliver der længe nok. Vi skal hverken rapportere mærkelige vaner eller dokumentere nært forestående ulykker, men løfte den kollektive viden til et mere generelt niveau, hvor det menneskelige vilkår træder frem og viser os, hvordan mulige fremtider forestilles og tager form. Feltarbejderen må frisætte sig selv fra de stereotyper, der tendentielt tvinger nye mennesker ind i gamle skabeloner. I det arktiske er der næsten uoverkommelige stereotyper, som man er nødt til aktivt at bekæmpe, hvis man vil engagere sig i en egentlig analog analyse. Som Hugh Brody har fremhævet, har alle de arktiske folk fra 'opdagelsen' og frem måttet overleve *på trods af* en stereotyp, som portrætterede deres livsform og tænkning som primitiv og deres rigdom som fattigdom (Brody 1987: xv). Den generative etnografi, som er baseret på analog analyse kan korrigere en sådan tænkning uden nogen sinde at blive låst. Uanset hvor længe eller hvor ofte vi er i felten, er feltarbejdet eksponentielt mangelfuldt (jf. Parkin, 2000: 103). Felten forbliver vidt åben for generative samtaler, der skaber nye steder, nye mennesker og nye fortællinger.

Note

Denne artikel er en revideret og fordansket version af mit indlæg på den 33. Nordiske Etnologi og Folklore konference i København i august 2015: *Comprehending Thule. The co-constitution of places, people, and stories*. Tak til arrangørerne for invitationen til at tale på konferencen og til Anne Folke Henningsen for invitationen til at bidrage til dette nummer af *Kulturstudier*. Tak også til de to anonyme fagfæller, for generøse og vigtige kommentarer. Alle engelske citater er oversat af forfatteren.

Litteratur

- Astrup, Eivind 1895. *Blandt Nordpolens Naboer*. Kristiania: Aschehoug & Co.s Forlag.
- Beattie, Owen and John Geiger 2004. *Frozen in Time. The Fate of the Franklin Expedition*. London: Bloomsbury.
- Bravo, Michael T. 1998. The Anti-Anthropology of Highlanders and Islanders. *Studies in the Historical and Philosophical Sciences* 29 (3): 369-389.
- Bravo, Michael og Sörlin, Sverker eds. 2002. *Narrating the Arctic. A Cultural History of Nordic Scientific Practices*. Canton, MA: Science History Publications, USA.
- Brody, Hugh 1987. *Living Arctic*. London: Faber and Faber.
- Brody, Hugh 2002. *Maps and Dreams*. London: Faber and Faber.
- Crapanzano, Vincent 2004. *Imaginative Horizons. An Essay in Literary-Philosophical Anthropology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Fabian, Johannes 2000. *Out of Our Minds. Reason and Madness in the Exploration of Central Africa*. Berkeley: University of California Press.
- Gilberg, Rolf 1976. *The Polar Eskimo Population, Thule District, North Greenland*. Copenhagen: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck. (Meddelelser om Grønland, 203/3).
- Haraway, Donna 2008. *When Species Meet*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Hastrup, Frida 2014. Analogue Analysis. Ethnography as Inventive Conversation. *Ethnologia Europaea* 44 (2): 48-60.
- Hastrup, Kirsten 2007. Ultima Thule. Anthropology and the Call of the Unknown. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, vol. 13: 789-804.
- Hastrup, Kirsten 2013a. The Ice as Argument. Topographical Mementos in the High Arctic. *Cambridge Anthropology* 31 (1): 52-68.
- Hastrup, Kirsten 2013b. Anticipation on Thin Ice. Diagrammatic Reasoning in the High Arctic. In K. Hastrup and M. Skrydstrup eds. *The Social Life*

- of Climate Change Models. Anticipating Nature* London and New York: Routledge (77-99).
- Hastrup, Kirsten 2013c. Andaman Islanders and Polar Eskimos: Emerging Ethnographic Subjects c. 1900. *Journal of the British Academy*, vol I: 3-30, DOI 10.5871/jba/001.003
- Hastrup, Kirsten 2015. *Thule på tidens rand*. København: Lindhardt og Ringhof.
- Hastrup, Kirsten 2016. The North Water. Life on the Ice Edge in the High Arctic. I Kirsten Hastrup og Frida Hastrup, eds. *Waterworlds. Anthropology in Fluid Environments*. Oxford and New York: Berghahn, s. 279-299.
- Hayes, Isaac Israel 1866. *The Open Polar Sea. A Narrative of a Voyage of Discovery towards the North Pole, in the Schooner United States*. London: Sampson Low, Son and Marston.
- Kane, Elisha Kent 1856. *Arctic Explorations. The Second Grinnell Expedition in Search of Sir John Franklin, 1853-55*, vol I & II. Philadelphia: Childs & Peterson; London: Trübner & Co.
- Doreen Massey. *For space*. London 2005: Sage.
- Malaurie, Jean 1956. *Les derniers rois de Thulé*. Paris: Plon / Terre Humaine
- Parkin, David 2000. Templates, Evocations and the Long-Term Fieldworker. I: Paul Dresch, Wendy James and David Parkin, eds. *Anthropologists in a Wider World*. Oxford and New York: Berghahn Books, s. 91-108.
- Peary, Robert E. 1898. *Northward over the "Great Ice". A Narrative of Life and Work along the Shores and upon the Interior Ice-cap of Northern Greenland in the Years 1886 and 1891-1897*. London: Methuen & Co.
- Pratt, Mary L. 1992. *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*. London: Routledge.
- Rasmussen, Knud 1905. *Nye Mennesker*. København: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag.
- Rasmussen, Knud 1926. *Fra Grønland til Stillehavet. Rejser og mennesker fra 5. Thule-Ekspedition 1921-24*. Bd. II. København 1926: Gyldendal – Nordisk Forlag.
- Ross, John 1819. *Voyage of Discovery, made under the Orders of Admiralty in his Majesty's Ships Isabelle and Alexander, for the Purpose of Exploring Baffin's Bay, and Inquiring into the Probability of a North-West Passage*. London: John Murray, Albemarle-Street.
- Sörlin, Sverker ed. 2013. *Science, Geopolitics and Culture in the Polar Region*. Farnham and Burlington: Ashgate.
- Zeller, S. and Ries, C.J. 2014. Wild Men in and out of Science: Finding a Place in the Disciplinary Borderlands of Arctic Canada and Greenland. *Journal of Historical Geography*, 44: 31-43.

English abstract

Based on extensive work in the Thule area of Northwest Greenland, I want to discuss how places, people and stories are mutually constitutive. Thus ‘the field’ is formatted by multiple factors, historical and present, natural and cultural, and the fieldworker must acknowledge its fluid nature, even when it seems most solid.

Places are elusive, emerging through encounters with humans who attribute them with meaning. People can seem very traditional and different, but all of them live in the same world as the anthropologist going there to learn from them. Finally, stories are not solid evidence about earlier times; to the contrary, they are living tools for dealing with pertinent challenges, emerging in the not-yet narrated. Thus, a larger discussion of the plasticity of any field is embedded in the narrative about Thule below.

Giuseppe Sanfratello

Giuseppe Sanfratello, PhD Fellow, Saxo Institute Giuseppe Sanfratello got a M.A. in Musicology at the University of Palermo with a thesis on the Cretan singing traditions (rizitika and mandinadhes). He is currently enrolled as a Ph.D. fellow in Byzantine musicology at the University of Copenhagen, while conducting a research concerning the transmission of the Byzantine liturgical oral chant tradition in Sicily. In addition, he has received classical guitar music training at the Conservatoire of Palermo.

Keywords: Byzantine chant, Oral transmission, Sicily, Collections, Ethnomusicology, Critical edition, Monumenta Musicae Byzantinae (MMB)

A BYZANTINE CHANT COLLECTION FROM SICILY

A Collaboration between Copenhagen and Piana degli Albanesi (Palermo)

The aim of this paper is to give an account of the collaboration between a collector of the Byzantine chant tradition of Piana degli Albanesi (Palermo) in Sicily, namely fr. Bartolomeo Di Salvo, and the editorial board of the Monumenta Musicae Byzantinae, i.e. an institution under the aegis of the University of Copenhagen. Before describing precisely how this collaboration has developed, I will briefly introduce the “Sicilian-Albanian” oral liturgical chant tradition.

Among his publications are Oral performances in a (post)-literate society (Lund, 2016), The songs of the roots (forthcoming chapter on Cretan music, University of Vienna), Creative performance in the liturgy: a formulaic melodic language in the Sicilian-Albanian chant tradition (forthcoming, University of Joensuu, Finland), and several articles as chapters of his doctoral thesis.

Brief account of the chant repertoire¹

In Sicily, there is a village about 25 kilometers south-west of Palermo which is called Piana degli Albanesi. It has been established by a small group of Albanian refugees, when they reached the Sicilian coasts between 1482-85 in their flight from the Ottoman Turks. Since then, the Albanians, or rather the *Arbëreshë*, have maintained much of their own cultural, ethnic, linguistic and religious features, and so they have been able to preserve their own belonging to such specific ethnic group². Also, this community can be considered the largest ethno-linguistic minority of Sicily³, together with the other communities living in Abruzzo, Molise, Campania, Apulia, Basilicata and Calabria.

Piana degli Albanesi (*Hora e Arbëreshëvet*) is indeed the main centre among the so-called “Sicilian-Albanian” colonies and it is also the See of the Byzantine Eparchy (i.e. Diocese), officially from the 1937⁴, under the Italo-Albanian Catholic Church. The Diocese itself includes the communes of Contessa Entellina, Palazzo Adriano, Mezzojuso and Santa Cristina Gela, although this last village does not retain the Greek rite anymore.⁵

One of the remarkable elements of the “Sicilian-Albanian” chant tradition is the cultivation of a vast musical heritage, thereby this repertoire consists of chants in ecclesiastical Greek for the celebration of the daily and yearly services and feasts of the Byzantine rite as well as a body of popular religious or devotional (‘para-liturgical’⁶) songs. As a matter of fact, together with all the elements that constitute their own cultural identity, the Albanians of Sicily have brought, maintained and developed a specific liturgical chant tradition by adhering to the Eastern Byzantine rite.⁷ The priests and laypeople of the community have maintained this repertoire of chants, which has been handed down only by means of the oral transmission until the end of the 19th century.

1 This paragraph is only a brief report of a wider study that is still ongoing as part of my PhD programme at the Saxo Institute, Univ. of Copenhagen.

2 Kellner 1972, p. 35.

3 Garofalo 2006, p. 12.

4 The constitution ‘Apostolica sedes’ (issued by Pius XI 26 October 1937) granted the bishop of Piana full autonomy.

5 Even though *Arbëreshë* dialect has not been spoken in Mezzojuso and Palazzo Adriano since the early nineteenth century, the two communities have traditionally considered themselves to belong to the “Sicilian-Albanian” minority since they adhere to the Greek Byzantine rite. This second marker of ethnic and cultural identity is practised in four of the five villages; in Santa Cristina Gela the Roman rite is practised, as in the rest of Sicily. Since 1937 the Greek Catholic Church of the Albanians in Sicily has been led by the Eparchy of Piana degli Albanesi (earlier ‘Piana dei Greci’), where the bishop resides. (see Garofalo & Troelsgård 2016)

6 Mele – Sassu 1993.

7 Ferrara 1985, p. 23.

Fig. 1. A first musical transcription of some chants (in modern staff notation), which was found in 1986 by papas Jani Pecoraro (Palermo), with “1899” as a reporting date and “Palazzo Adriano” (i.e. one of the villages of the Diocese) as the place where it was transcribed by “Maestro fr. Parrisio Chiovu”.

In 1899 we find the first musical transcriptions (see fig. 1)⁸ of a *corpus* of chants (see Hugues-Athanase Güsser⁹, 1853-1919), and since then several documents of this type have been produced.

Nevertheless, these specimens did not convey the entire musical repertoire but only some examples of chants, as well as some abridged set of melodies and texts of such tradition. Henceforth, priests and monks made several transcriptions on staff notation in the beginning of the twentieth century. The following is a list of the most important collectors and transcribers:

- fr. Gregorio Stassi¹⁰ (1870-1949), monk at Grottaferrata (Rome), born in Piana degli Albanesi, ≈ 1910 ca.
- fr. Lorenzo Perniciaro (1899-1975) from Mezzojuso¹¹, ≈ 1927-32
- Francesco Falsone, ed. 1936, layman
- fr. Lorenzo Tardo (1883-1967), ed. 1938, monk at Grottaferrata and distinguished scholar of Byzantine music
- fr. Matteo Sciambra (1914-1967) from Contessa Entellina ≈ 1950-60

Particularly, the manuscripts made by fr. Stassi and Falsone were fundamental sources in the collection of chants gathered by fr. Di Salvo between the 1950s and the early 1960s, which is the central subject of this paper.

8 Pecoraro 1986, p. 53.

9 He published the first scientific article on the chants of the Italo-Albanian tradition in Sicily (1905).

10 His chant collection is very important because it is the oldest chant collection (c. 1910), which “came to serve as a model for the rendition of the repertoire in staff notation for the later transcribers.” (cf. Garofalo, “Father Bartolomeo Di Salvo and his transcriptions of the Byzantine Chants among the Albanians in Sicily”, in *Chants of the Byzantine Rite...*, 2016).

11 *Canti bizantini di Mezzojuso*, vol. 1 (‘I manoscritti di Papàs Lorenzo Perniciaro’), ed. Girolamo Garofalo, Palermo: Regione Siciliana, Assessorato ai Beni culturali 2001.

Regarding the presence of these written, or rather “transcribed” sources in such communities marked by the phenomenon of the musical orality, it is indeed meaningful to look at the relationship between the two forms of transmission. Actually, the performance given by the cantors during the liturgies is totally based on oral structures and melodic formulae.¹² They do not use musical scores nor transcriptions, but only some books or booklets reporting the lyrics of the chants, so that they can apply a certain group melodic formulae – transmitted through the oral tradition – to diverse texts of chants that may not retain their “original” melody anymore.

Fr. Di Salvo and his collection

Father Bartolomeo (see fig. 2) was born in Piana degli Albanesi in the province of Palermo in Sicily 1 August 1916; he took the vows of a monk 1 November 1937 and was ordained a priest 29 June 1940.¹³ He also studied at the *Abbazia greca di San Nilo in Grottaferrata* (Rome), under the guidance of father Lorenzo Tardo, who founded a very famous chant school in the monastery, where they had the possibility to study the Byzantine chant tradition from medieval musical manuscripts. In fact, fr. Di Salvo was considered the successor of fr. Tardo.

Furthermore, some of his first scholarly publications¹⁴ appeared after an international congress for Sacred Music, which was held in Rome in 1950. As I mentioned earlier, he was the first collector who – between 1950-1960 – gathered the very first complete collection (*Canti ecclesiastici della tradizione Italo-Albanese in Sicilia*) providing musical transcriptions of the whole repertoire of chants of this still living tradition. In the same decade, fr. Di Salvo got in contact with the *Monumenta Musicae Byzantinae* (MMB, today within the Saxo Institute at the University of Copenhagen), an editorial programme and centre of research in Byzantine chant led by scholars¹⁵ of the University of Copenhagen, and eventually

12 Sanfratello, *in press*.

13 This paper is mainly based on a forthcoming publication *Chants of the Byzantine Rite: The Italo-Albanian Tradition in Sicily (Canti Ecclesiastici della Tradizione Italo-Albanese in Sicilia)*, edited by G. Garofalo & C. Troelsgård with assistance of G. Sanfratello, MMB, Subsidia V.1, Copenhagen 2016, in which it is possible to get more information on fr. Di Salvo's life and works.

14 Bartolomeo di Salvo: “La notazione paleobizantina e la sua trascrizione”; “La tradizione orale dei canti liturgici delle colonie Italo-Albanesi di Sicilia comparata con quella dei codici antichi bizantini”; in Higinio Anglès (ed.): *Atti del congresso internazionale di Music Sacra (Roma, 25–30 Maggio 1950)*, Tournai: Desclée & Cie 1952; “La tradizione musicale bizantina delle colonie italo-albanesi di Sicilia e quella manoscritta dei codici antichi”, in *Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata*, nuova serie 4, pp. 3–26; “Alcune tradizioni musicali liturgiche orientali e la tradizione scritta dei codici bizantini medioevali”, in *Atti del Congresso internazionale di musiche popolari mediterranee e dei bibliotecari musicali (Palermo, 26–30 giugno 1954)*, Palermo 1959, pp. 229–235.

15 Carsten Høeg (1896–1961), Henry Julius Wettenhall Tillyard (1881–1968), and Egon Joseph Wellesz (1885–1974) founded the institution in Copenhagen 1931.

they agreed to publish the critical edition of this collection within the prestigious series issued by the MMB.

Such a collection was already being prepared for publication during the 1960s; it consists of 259 pages containing transcriptions of 484 items, such as whole chants, variants and analysis of formulaic (i.e. melodic) schemes. The ready-to-print films of the collection have resided in the archive of MMB since the early 1970s. The editorial process was actually brought to its present state in about 1965. It involved several changes regarding the structuring and numbering of the collection. A few faulty details probably needed corrections, but the main reason for the halt of the project was the missing introduction, in all likelihood the Sicilian monk never wrote it.

Fig. 2 Father Bartolomeo Di Salvo. The archive in Grottaferrata.

When, unfortunately, fr. Di Salvo fell ill, his collaboration with the editorial committee of the *Monumenta Musicae Byzantinae* was interrupted due to such force majeure. These pieces of information can mainly be derived from the correspondence between the then representatives of the MMB (Oliver Strunk, Henrik Glahn and Jørgen Raasted) and fr. Bartolomeo Di Salvo (Archive of the MMB), and from the official report from MMB to the Royal Danish academy of Sciences and Letters (1972): “We are still awaiting for the completion of the publisher’s introduction”. For more specific historical and ideological backgrounds for publishing the “Sicilian-Albanian” tradition, in relation to the editorial programme of the MMB, I must refer to the introduction to the edition written by Christian Troelsgård, in the forthcoming publication of this work¹⁶:

Successive directors of MMB, first Oliver Strunk, and later Henrik Glahn, made repeated attempts to squeeze, so to speak, the missing introduction out of Di Salvo. Giving up hope of a publication in the near future, Glahn decided in 1972 to pay the outstanding bill for the production of print-ready films to publisher, Munksgaard, and he seems finally to have abandoned the project in 1973.

16 Cf. Troelsgård, “The Corpus of Italo-Albanian Chant and *Monumenta Musicae Byzantinae*”, in *Chants of the Byzantine Rite...*, 2016.

As a matter of fact, after fr. Di Salvo's death in 1986, his collection of chants was considered to be lost in Italy, and still today nobody knows where the original transcriptions written by him may have been kept. Nevertheless, in 1993, when the Editorial Board of the MMB held a meeting in Copenhagen under the direction of Jørgen Raasted, "the project surfaced again in the MMB programme".¹⁷

The "restored" collaboration between Denmark and Sicily

In order to carry out such a fascinating editorial project, several contributions have been offered and diverse efforts have been made since its first conception in 1960s. Indeed, after more than fifty years, thanks to the collaboration arisen in 2000 between Girolamo Garofalo, researcher in ethnomusicology at the University of Palermo, and Christian Troelsgård, associate professor in Byzantine music and medieval studies at the Saxo Institute – as well as secretary of the MMB – this project has been restored. As a matter of fact, Garofalo – among other interests on Sicilian traditional music – has undertaken ethnomusicological research on the oral liturgical chant tradition of Piana degli Albanesi since the early 1990s. He has produced several publications¹⁸ and editions of CDs with audio recordings made during fieldwork, liturgies and celebrations in the Cathedral of Piana degli Albanesi (see fig. 3).

Unfortunately, due to the occurrence of a period of illness, the editorial project of fr. Di Salvo's collection, has yet again encountered an obstacle to its completion.

In the meantime, my own contribution – as a former student of Garofalo – to bring this project forward have started. Indeed, since I came to the University of Copenhagen to carry out my own research within the framework of the PhD programme at the Saxo Institute, under the supervision of Christian Troelsgård, I have started collaborating with him in order to try to complete the this editorial project.

Nevertheless, it has been very challenging to deal with some specific issues. For instance, what it is quite clear within the collection of musical transcriptions made by fr. Di Salvo that for each chant he included a series of *sigla* (see fig. 4), namely characters used to denote words such as "S", "F", "M", "P", etc. As stated earlier, since fr. Di Salvo never sent his introduction to the volume to the editors of the MMB in Copenhagen, or probably never wrote it, these enigmatic letters have never been explained. Garofalo put in work to figure out what the meaning of such letters could have been, but only by putting together his recent writings

¹⁷ Troelsgård 2016

¹⁸ See bibliography.

Fig. 3. The Cathedral of “San Demetrio Megalomartire di Tessalonica” in Piana degli Albanesi. Detail of the *iconostasis*. Own photo.

Varianti

1^a 1-2; 1^b 1-2. C:

Κύ - ρι - ε ε - χέ - - - - - έ - χρα - ξα προς σε ει...
 ...ή προ - σευ - χή - - - - - ή μου ως θυ - μί - α...

1^a 3,5; 1^b 4. M, C, P, Pa:

...γέ - - - - - έ - ναι με πε - ρι τὰ χεί - λη μου
 Κύ - - - - - ύ - ρι - ε

Fig. 4. An example of “*Varianti*” (i.e. melodic variants) included in the collection, in which some *sigla* are indicated (cf. no. 1, p. 6, in *Chants of the Byzantine Rite*, 2016).

and by producing some hypotheses, Troelsgård and I have been able to work on a complete index presenting the list of chants included in the collection, with a meticulous description of each sample, as well as an explanatory table dealing with the association between the “mysterious” series of *sigla* and the real meaning they convey.

Hence, it has been possible to realize that these characters are nothing but a series of abbreviations indicating the village or place of origin of the different versions of a single chant (e.g. “M” = Mezzojuso, “P” = Piana degli Albanesi, etc., see fig. 5), while some of the others indicate the source for a specific transcriptions

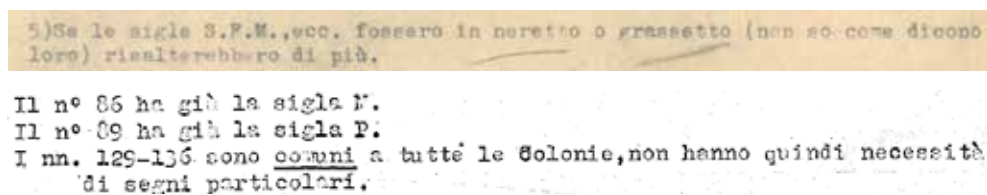

Fig. 5. These are two different clippings taken from the correspondence between fr. Bartolomeo di Salvo and the MMB, in which the Sicilian monk explains something about the meaning of the *sigla*, confirming that some of them relate to the precise locality where a variant of a chant has been developed.

(i.e. as in the case of the important source of fr. Gregorio Stassi, thereby “S” as the abbreviation or *sigla* included in the title).

Moreover, further evidence of such interpretation has been found in the archive of the MMB, where one can also find the original correspondence between fr. Bartolomeo Di Salvo and the then director(s) of the editorial programme. To provide an example, we have found some very specific indications given by fr. Di Salvo in a letter sent to the MMB (see fig. 5)¹⁹, in which he very specifically asked to put in “neretto o grassetto” (in “bold”) some of the *sigla* (“S., F., M., ecc.”), in order to highlight the sources from which he gathered the melodic tradition(s) to be included in his collection. Furthermore, we are also informed that those chants that do not retain any specific indications of *sigla*, are common among the colonies.

Thanks to this documentary material, we have also been able to find other elements for a reconstruction of a both striking and complicated collaboration between a monk from Sicily – living in a mountain village in the province of Palermo – and an academic institution in Denmark.

Ethnomusicological approaches to “sister” musical traditions

In the study of an orally transmitted chant tradition, the ethnomusicological perspective has advantages. For instance, some features of medieval music, as even in the case of the Gregorian chant, have been linked to the process of oral transmission and therefore analysed from ethnomusicological perspectives.²⁰

Apart from the examination of melodic structures and of the historical development of chant traditions, the concept of “revival” is very fruitful. In *The past is always present*, ethnomusicologist Tore Lind offers the results of his fieldwork on the musical revival of the Byzantine chant at the Holy and Great Monastery of

19 The two letters were sent from Grottaferrata to the then director of MMB, professor Oliver Strunk, on February 8, 1964 and January 24, 1965.

20 Jeffery 1992

Vatopedi on Mount Athos. In particular, his research has focused on the meaning of the “past” in the musical performance of the monks of that community, and on how they conceive it while maintaining and “reviving” their own tradition.

The oral liturgical Byzantine chant tradition of Piana degli Albanesi is a clear example of music heritage, which has survived thanks to the strength of the oral memory and transmission, at least until the end of the 19th century when it was written down – although not entirely – for the sake of “fixed” safeguarding. Accordingly, I have had the opportunity to compare the actual state of the – still daily orally performed – tradition with some of the musical sources listed above reporting the “written” side of such repertoire. Indeed, it has been striking to figure out how the oral tradition continues to develop and create melodic micro-variations despite the written transcriptions. This indicates that the cantors do not use them.

Together with the comparative analysis between the actual repertoire of the “Sicilian-Albanian” community and some late-medieval musical sources, which I am conducting within the framework of my Ph.D., it is also necessary to take into account other examples of “regional” repertoires that may have had a certain role in the development of the former as well as to strengthen the methodology involved in such study. I am planning to collect documentary material (audio-video recordings, musical transcriptions, interviews, etc.) on a research stay in the islands of Corfu and Zakynthos, in order to compare the two oral Byzantine chant traditions, i.e. the “Sicilian-Albanian” and the Ionian, that can be deemed “sister traditions” due to some musical features (e.g. the use of polyphonic singing in a repertoire that is usually based on monophony). These will be described in detail as soon as my analysis is concluded. Worth mentioning is the study offered by the Greek ethnomusicologist Markos Dragoumis, who has also dealt with the oral chant traditions of the Ionian islands. As a collector of folk music in Greece – on par with the work of father Bartolomeo Di Salvo in Piana degli Albanesi – Dragoumis presents an anthology containing representative melodies from the church music tradition mainly of Zakynthos (with musical transcriptions). Dragoumis also reports a short history of the development of the oral tradition, trying in this way to paint a picture of the Ionian ecclesiastical repertoire as it has been orally conveyed to the present day. Further analyses might be able to provide updated information on the current state of the Ionian tradition and results that may be able to confirm the hypothesis of the similarities between the “Sicilian-Albanian” and the Ionian chant tradition.²¹

21 Garofalo 2006 a, 23

Current fieldwork and missing “chapters”

It is indeed a great pleasure to see how, after several obstacles have been tackled and almost sixty years have passed, this remarkable editorial project has reached its publication. Without doubt, the edition of the chant collection of fr. Di Salvo is a first important step in the field of the scholarly studies regarding the “Sicilian-Albanian” tradition. Certainly, more results might well be achieved in the study of it.

Concerning the actual state of the chant tradition, I myself have also carried out extensive ethnomusicological fieldwork in Piana degli Albanesi. I have recently²² had the opportunity to record the current condition of the repertoire. After a preliminary analysis of the collected data it is possible to prove that the chants have been maintained with strikingly few changes and micro-variations, especially if one compares them to the field recordings made by Sicilian ethnomusicologist Ottavio Tiby in 1952-53²³. This is an outstanding result, especially if one considers that neither the priests nor the congregation of faithful have ever had access to this collection of musical transcriptions.

Although Di Salvo’s chant collection seemed to be lost in Italy after the editorial project was abandoned in 1973, it was very well preserved in the archive of the MMB in Copenhagen. As has been explained above, it took a while for it to re-emerge from the bottom of a shelf in 1993 when the project was recovered by the previous editorial board. Moreover, there might be still some missing “chapters” to be written on the development of such fascinating musical tradition, especially because we still need to figure out, or perhaps to hypothesize, what happened to this chant repertoire over the last five centuries as well as to bare its intrinsic features. These questions and others, which may arise from the comparative analysis of this oral chant repertoire with late-medieval musical manuscripts, will have to be addressed in a number of dedicated papers focused on the nature, history, development and changes of this tradition.

Finally, the forthcoming publication of Di Salvo’s collection within the MMB series is not just a sign of the “restored” collaboration between the University of Copenhagen and the Diocese of Piana degli Albanesi in Sicily, but also an important contribution for a deeper understanding of the medieval Byzantine music on the bases of the modern studies of the orally transmitted chant tradition. To this day, fr. Bartolomeo Di Salvo’s work is the most comprehensive collection of the “Sicilian-Albanian” chant tradition accessible in print. Therefore, after almost sixty years, we are very much looking forward to having a copy of it in our hands.

²² In December 2014 and March–April 2015.

²³ For detailed information about this collection of recordings, see Garofalo 2006.

Bibliography

DI SALVO, Bartolomeo

1952 – “La tradizione musicale bizantina delle colonie italo-albanesi di Sicilia e quella manoscritta dei codici antichi”, in *Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata*, N. S., VI: p. 3-26 (with musical examples), Grottaferrata.

1959 – “Alcune tradizioni musicali liturgiche orientali e la tradizione scritta dei codici bizantini medioevali”, in *Atti del Congresso internazionale di musiche popolari mediterranee e dei bibliotecari musicali* (Palermo, 1954), Palermo, p. 229-235.

FALSONE, Francesco

1936 – *I canti ecclesiastici greco-siculi*, Cedam, Padova, pp. 342 (with musical examples).

FERRARA, Sotir (Salvatore)

1985 – “La musica bizantina nella tradizione popolare delle comunità italo-albanesi”, in *Atti della Giornata Culturale sul tema “P. Lorenzo Tardo e la musica bizantina”* (25 Agosto 1985), Associazione culturale «Nicolò Chetta», Contessa Entellina (Pa), pp. 22-33.

GÄISSER, Hugues-Athanase

1905 – “I canti ecclesiastici italo-greci”, in *Atti del Congresso Internazionale di Scienze Storiche*, Roma, 1-9 aprile 1903, VIII: pp. 107-123 (con esempi musicali); pubblicato anche in «Rassegna Gregoriana», IV, fasc. 9-10, Roma.

GAROFALO, Girolamo

2001 – *Canti bizantini di Mezzojuso*, vol. 1 (‘I manoscritti di Papàs Lorenzo Perniciaro’), ed. Girolamo Garofalo, Palermo: Regione Siciliana, Assessorato ai Beni culturali 2001.

2006 a – “I canti bizantini degli arbëreshë di Sicilia. Le registrazioni di Ottavio Tiby (Piana degli Albanesi 1952-’53) e l’odierna tradizione”, in *EM2: Musica e Religione*, II/2: 11-65, Rivista degli Archivi di Etnomusicologia dell’Accademia Nazionale di Santa Cecilia, Squilibri editore, Roma.

2006 b – “Father Bartolomeo Di Salvo and his transcription of the Byzantine chants among the Albanians in Sicily”, in *The current state of Byzantine musical studies after 75 years of Monumenta Musicae Byzantinae. Copenhagen, 16-17 giugno 2006*, Grottaferrata (RM): *Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata* (vol. 3), Acts of the International Conference “Monumenta Musicae Byzantinae 75th anniversary”, held at the Carlsberg Academy, pp. 93-116.

GAROFALO, Girolamo – TROELSGÅRD, Christian

2016 – *Chants of the Byzantine Rite: The Italo-Albanian Tradition in Sicily (Canti Ecclesiastici della Tradizione Italo-Albanese in Sicilia)*, edited by G. Garofalo & C. Troelsgård with assistance of G. Sanfratello, MMB, Subsidia V.1, Copenhagen, Forthcoming 2016.

JEFFERY, Peter

1992 – *Re-Envisioning Past Musical Cultures: Ethnomusicology in the Study of Gregorian Chant*. Chicago: University of Chicago Press.

KELLNER, Heidrun

1972 – *Die albanische Minderheit in Sizilien: eine ethnozoziologische Untersuchung der Siculo-Albaner, dargestellt anhand historischer und volkskundlicher Quellen sowie eigener Beobachtung in Piana degli Albanesi*, Wiesbaden: Otto Harassowitz 1972 (Albanische Forschungen, 10).

LIND, Tore Tvarnø

2012 – *The Past Is Always Present. The Revival of the Byzantine Musical Tradition at Mount Athos*, Europea: Ethnomusicologies and Modernities Series, No. 13, The Scarecrow Press, Lanham.

MELE, Giampaolo – SASSU, Pietro (edited by)

1993 – *Liturgia e paraliturgia nella tradizione orale*, Universitas, Cagliari.

PECORARO, Giovanni

1986 – “Melurgia bizantina dei Siculo-Albanesi”, in *Oriente Cristiano*, XXVI, 4: pp. 51-57 (with musical examples), Palermo.

SANFRATELLO, Giuseppe

in press – “Creative performance in the liturgy: a formulaic melodic language in the Sicilian-Albanian chant tradition”, in *Creating Liturgically: Hymnography and Music*, proceedings of the Sixth International Conference on Orthodox Church Music, University of Eastern Finland, Joensuu, Finland, 7-13 June 2015, edited by Ivan Moody and Maria Takala-Roszczenko.

SCIAMBRA, Matteo

1965 – “Caratteristiche strutturali dei canti liturgici della tradizione degli Albanesi di Sicilia”, in *Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici*, N. S., 2-3: p. 309-320 (with musical examples).

TARDO, Lorenzo

1938 – *L'antica melurgia bizantina nella interpretazione della scuola monastica di Grottaferrata*, Scuola Tipografica Italo Orientale “S. Nilo”, Grottaferrata (Roma), with musical examples.

TIBY, Ottavio

1938 – *La musica bizantina. Teoria e Storia*, Fratelli Bocca Editori, Milano.

ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ, Μάρκος

2000 – *Η Μουσική Παράδοση της Ζακυνθινής Εκκλησίας, Οι Φίλοι του “Μουσείου Σολωμού και Επιφανών Ζακυνθίων”*, Athens.

English abstract

The aim of this paper is to give an account of the collaboration between a collector of the Byzantine chant tradition of Piana degli Albanesi (Palermo) in Sicily, fr. Bartolomeo Di Salvo, and the editorial board of the *Monumenta Musicae Byzantinae*, i.e. an institution under the aegis of the University of Copenhagen.

Bartolomeo Di Salvo (1916-86), a Catholic monk of Byzantine Rite, gathered between 1950-1960 the most complete collection of this late-medieval and still living musical tradition, handed down over the last five centuries only by means of the oral transmission. In the same decade, fr. Di Salvo got in contact with the MMB, and eventually they agreed to publish the critical edition of this collection. After more than fifty years, the updated and revised version of the edition of this meaningful collection is finally being published by the MMB.

Elias Mellander & Andréa Wiszmeg

Elias Mellander is a Ph.D. candidate in European Ethnology at the Department of Cultural Sciences, University of Gothenburg, Sweden. In his upcoming dissertation he explores different applications of ethnology in contexts outside of academia.

Andréa Wiszmeg is a Ph.D. candidate in Ethnology at the Department of Arts and Cultural Sciences, Lund University, Sweden. Her upcoming dissertation investigates entwinements of knowledge production and cultural expressions in contemporary evidence based biomedicine. They both hold a master's degree in Applied Cultural Analysis from Lund University.

Keywords: diffraction, reflexivity, ethnography, ethnology, ethnographic practices, re-configuring, closeness, proximity, articulation, participants, situatedness, agential cuts, apparatus

INTERFERING WITH OTHERS

– Re-configuring Ethnography as a Diffractive Practice

This essay will concern itself with what we – ethnologists or ethnographers by any other name – do. Not primarily “do” in terms of activities we undertake; we interview, we observe, we write, we send emails, we have coffee, we print stacks of paper, we structure administrative chores, we go to meetings, we apply for grants, etc. Rather, we want to address the “do” in terms of what we make, or bring into the world through ethnography. What is it that we through the combination of all of our practices bring into being? What is that bringing into being dependent on? And, how does it influence the world? The first step to addressing these questions is outlining ethnography itself and how we – the authors – choose to articulate it. Articulation, as articulated by Donna Haraway is a process of signifying and of putting things together, letting them be diverse

and maybe even in friction with one another and themselves.¹ The concept connotes an on-going indeterminacy. The articulations made in research, we argue, should be allowed to be of a searching quality, as well as being relational and expressive. They should not excuse themselves, neither make greater claims than they can fulfill. They should never be conclusive.²

The roots of ethnography can be found in anthropology and the study of groups, tribes or villages located far from the ethnographer's native environment. It has however transcended such localities and conventions. Today it is a way of doing research found in a multitude of disciplines, being performed in countless ways and places.³ The ways of articulating ethnography are thus many and varied, but often certain research practices are put forward as its defining features. There is no denying that certain sets of (often qualitative) methods and theories, entwined in an open-ended and experimental research endeavor, form the ideal articulation of ethnography.⁴ The way ethnography will be articulated in this essay does not presuppose certain methods but recognizes it more as a mode, or perhaps a mood, of being with what we research. In one way or another, an ethnographer is a person performing research through closeness and because of this, ethnography is a practice dependent on proximity.

Physical proximity might be the first kind of proximity to come to mind when one pictures an ethnographer performing participant observation or engaging in an interview, but the kinds of closeness involved in ethnography are multiple. It might be emotional closeness, stemming from the fact that relationships *with* people are part of what is being researched.⁵ It might be the kind of proximity that emerges when one immerses oneself in large quantities of research materials.⁶ It might be a "critical proximity" where the ethnographer, even if physically distant, actively engages with and is entangled in processes of decision making.⁷ It might be the kind of proximity that can put the ethnographer in harms way, physically as well as emotionally.⁸ Or, worse still, it might be the kind of closeness that makes a careless ethnographer hurt others.⁹ A worn cliché is that the ethnographer never is a neutral observer, like the proverbial fly on the wall, but it is nevertheless an understanding of our craft that rings true; doing ethnography is a way of interfering with the world. It has been argued – and we do not disagree

1 Haraway 1992.

2 Sherry, Troilo & Deschenes 2006, p. 346f.

3 Clifford 1986, p. 10f; Davies 1999, p. 46; Pink, Horst, Postill, Hjorth, Lewis & Tacchi 2016, p. 2.

4 Gray 2003, p. 21; Latour 2005, p. 68; Pink 2009, p. 8; Pink et al 2016, p. 3.

5 Davies 1999, p. 91.

6 Illouz 2008, s. 16.

7 Forsemalm 2013; Birbak, Petersen & Jensen 2015, p. 283f.

8 Hume & Mulcock 2004, p. xi.

9 Cf. Ellis 2007.

– that every kind of research is a way of interfering with the world in one way or another.¹⁰ However, the kinds of closeness involved in ethnography enact¹¹ the ethnographer as someone who not only affects the world, but who is also affected by it in equal measure. Ethnography is more than an intellectual, logical or cognitive practice. It is dependent on the senses and on embodiment, on being with as much as thinking about people; culture; the world.¹² In the words of Donna Haraway, we hold ethnography to be a way of “being at risk” through the inevitable entanglement of the hopes and aims of the researcher and the researched.¹³ This closeness, or *at riskness*, is what sets ethnography apart. Because of its relational qualities, it continuously needs to be articulated, conceptualized and re-configured.

Let us dwell for a moment on the concept of re-configuration and the work we intend it to do throughout this text. Once again turning to Haraway, we hold figurations to be “performative images that can be inhabited”.¹⁴ Such images can be verbal as well as visual and are at the same time literal and figurative. Unlike Haraway who primarily concerns herself with the figurations of technoscience we will turn our attention to one of the tropes employed to handle the proximities of ethnography; namely that of reflexivity. Adding the “re-“ to configuration signals that our intention is to interfere. To re-configure is to modify and substitute concepts in the ethnographic vocabulary, inspired by medical anthropologist Annemarie Mol.¹⁵ By replacing “ethnography” with “praxiography”, “performance” with “enactment” and “discourse” with “logic”, Mol aspires to keep some of the concepts’ original connotation while shedding theoretical discussions not pertaining to her research.¹⁶ Paying attention to such minutiae of the research practices is a strategy for composing better figurations and in doing so forcing the ethnographer to take responsibility for the work that concepts are expected to do, rather than taking refuge in convention. Finally, the “con-“ of configuration highlights that this move is not done in isolation, but through coming together with theories, texts, our respective ethnographic fields and – as authors – each other. In the same vein as Latour offers *composition* as an alternative to *critique*, we aim to figure ethnography out as a practice of diffraction rather than as one of reflection in order for it to be “put to a different use”.¹⁷

10 Haraway 1988; Barad 2007.

11 Enactment in the way it is used here was first articulated by the medical ethnographer Annemarie Mol (2002) as a re-configuration of the performance and performativity theories developed by Erving Goffman and Judith Butler, articulating that the world itself becomes enacted through knowledge producing practices.

12 O'Dell & Willim 2015, p. 94f.

13 Haraway 1997, p. 190f.

14 Haraway 1997, p. 11.

15 See Lee 2012, p. 175.

16 Mol 2002; 2008.

17 Latour 2010, p. 474f.

Kinds of Closeness

In anthropology, the strength of ethnographic analysis has been attributed to the ethnographer's ability to "un-fit" into the surrounding environments, allowing for movement between empathic closeness and critical distance in relationship to the "other".¹⁸ This has in turn made proximity and entanglement goals to be achieved. Within our own discipline, European Ethnology, many of the methods associated with anthropology have instead been used to examine phenomena within the researcher's home country.¹⁹ It is far from rare for ethnologists to study contexts where they themselves are at home, such as sub-cultural groups or minorities, and where the possibility to "un-fit" often is small. In turn, this has resulted in re-configurations of ethnographic methods as well as of ways of understanding proximity.²⁰ The anthropologist Marilyn Strathern claims that this often leads to a heightened need for reflexivity since the ethnographer is unable to pose as the exotic and strange researcher.²¹ It has been argued that this kind of proximity need not be without advantages, but that it is dependent on the ethnographers' ability to make the familiar strange to the same extent as the strange is made familiar.²² However, any *a priori* decisions on what constitutes proximity, be it national belonging or sub-cultural interests, risk hiding other kinds of closeness that emerge through the research process.²³ The assumed necessity of reflective distance and abstraction as essential to knowledge creation, in turn hides the ways knowing is dependent on doing, on belonging and being at risk. Rather, meaningful proximity in each specific research project needs to emerge through the process and the situatedness of the ethnographic practice itself.

This leads us to our own ongoing dissertation projects and how these in their respective ways have made the trick of un-fitting problematic. Wiszmeg's research is concerned with how matter, practical skills, knowledge and the ideology of guidelines for evidence based science intra-twine to enact objects and practices in transplantations research on Parkinsons' disease.²⁴ Discussing research, knowledge and evidence with researchers within cell biology and neurology turned her attention towards the knowledge produced in her own project. Wiszmeg's own object of research is therefore partly her own co-enactment of knowledge together with her participants. Mellander examines the career paths of former students of European Ethnology and how they put their education to work outside of academia. Among the participants are former, current and, perhaps, future

18 Macdonald 1993, p. 19

19 O'Dell 1999, p. 61; O'Dell & Willim 2011, p. 29.

20 O'Dell & Willim 2015, p. 92

21 Strathern 1987, p. 16.

22 Cf. Labaree 2002, p. 100; Hume & Mulcock 2005, p. xxii.

23 Cf. Birbak, Petersen & Jensen 2015, p. 274.

24 See Wiszmeg 2012; 2016

colleagues, sharing their experiences of Ethnology and how the discipline has created twists in their respective roads through life. The shared use of analytical concepts for understanding life in- and outside of academia enacts Ethnology and its uses as that which simultaneously explains and is explained.²⁵ The research project unfolds itself as a network that is entangled in several ways, e.g. socially, conceptually and institutionally.

We have chosen to use the term “participant” to denote those with whom we enact knowledge. In relation to the term informant – i.e. someone who informs about the world – the term participant is more vague and can encompass several ways of sharing and partaking through research. Even though the participants discussed in this text mostly are humans, the word participant could potentially be used in the same manner as the Latourian “actant”, articulating other ways of acting in the world than through humanness²⁶. In both our empirical cases we have found that notions of proximity and distance, likeness and difference, become something that can only be treated as an analytical result of intra-actions with the participants. This being said, the entry into our respective dissertation projects is what afforded us the analytical breaking point leading us into this attempt at re-configuration. Since our ways of knowing the world overlap with those of our participants, we clearly needed concepts for addressing these epistemological proximities. Para-ethnography has been suggested by e.g. anthropologists Douglas Holmes and George Marcus as a term for describing the ethnographic study of those whose intellectual labor resembles the ethnographer’s own methods and analysis.²⁷ While studies under the label of para-ethnography have much to teach us about the challenges of performing ethnography, we have chosen to avoid the concept itself throughout this text. This is partly because of the ethnological tradition of studying “others” with whom we already share conceptual worlds – in the least through a shared language.²⁸ Treating para-ethnography as something set apart from other kinds of ethnography seems to presume that ethnography by definition is the study of something inherently “other”, rather than the study-through-proximity argued for here. Partly, it is because we strive to adhere to the concept of symmetry employed in actor-network theory, where different kinds of participants are treated with the same vocabulary in order not to presume different kinds of agency.²⁹ In short, setting certain kinds of ethnography apart beforehand goes counter to our endeavor of understanding how differences come to matter.

25 Cf. Mellander & Fagerström 2013.

26 Latour 1999b, p. 78; 2005, p. 42.

27 Holmes & Marcus 2008, p. 597; Jespersen, Petersen, Ren & Sandberg 2012, p. 6.

28 Cf. Löfgren 1996; Arvidsson 2001.

29 Callon 2012, p. 154f; Viveiros de Castro & Goldman 2012, p. 421.

Other ways that proximity to our respective participants emerges could be articulated as us all being academics, being some kind of researchers and as occupying jobs that would place us in the intellectual middle-class. These identity-marking categories inform our worldview and epistemic rationale in ways that make them resemble each other, even if not being identical. While such identity categories may be of importance for our relationships with participants and may subsequently inform analysis, they must always be interpreted as situational and relational to the current object of knowledge. Otherwise, we argue, they risk becoming purely introspective.³⁰ In order to avoid telling the story of the researcher, rather than our common story with the participant, we need to ask ourselves when e.g. our (collective) middle-classishness *came to matter*? Was it when we chose to study at the university? Or was it through our studies that we would become what could be referred to as middle class? And was this “category” activated, or enacted, in fieldwork? In that case, when and how? Using un-situated identity categories as general explanations for behavior can be precarious if left unspecified or un-problematized in relation to the issues we claim it to affect. Categories like class, gender, sex, race, ethnicity, age or functionality should ideally not be used as ready-made matrices. They can, in a worst-case scenario, be used for explaining behavior in a causal and essentializing manner, cementing stereotypes.

The thing that brings us together as authors of this text is the question of how one can understand ways of knowing with participants in a place where we are not strange, not yet the same. This problem is no way exclusively tied to the kinds of entanglements described above. As already stated, they do however compel new ways of figuring, which is often the case when ethnography travels into new fields of inquiry.³¹ Addressing the questions of proximity, closeness and sameness leads us towards reflexivity – the ethnographic form of inquiry employed to map the ways in which subjectivity takes place in the research and in the world.³² However, as we shall see, the logic of reflexivity does not necessarily conform to the notion of mutual or entangled enactments of knowledge, thus calling for a re-configuration in the shape of a diffractive approach.

A Turn to Reflexivity

Through the post-modern or reflexive turn, previous positivist ambitions within ethnography were put aside. Ethnographers were encouraged to scrutinize the representations created through research and the ways in which their own experi-

30 Ehn & Klein 1994, p. 11f; Gunnemark 2011b, p. 248.

31 Ren & Petersen 2013, p. 99.

32 Dowling 2008, p.747f; Beckman 2011, p. 231.

ences gave shape to them.³³ The reflexive project soon grew to encompass the ways in which power gives shape to research, be it in the meeting with the “other” or in the implicit political motivations that set things in motion.³⁴ Critical voices raised within feminist as well post-colonial studies further contributed through concepts such as standpoint theory and intersectional analysis, articulating the complex interdependencies of power and how positions of subjugation allows for the world to be known fuller and fairer.³⁵ In short, the turn towards reflexivity can be said to be a turn for the better; giving better account of the conditions of doing ethnography; exploring and taking responsibility for what ethnography and ethnographers do in the world in a better way; striving for better lives for the sometimes subjugated participants in research. It is in the light of and thanks to the history of Anthropology and Ethnology that we are able to be part of the development of the disciplines into future versions.³⁶ We are historical products, in debt to what we perceive as positive as well as more negative traits of what has come before. But new turns offer other ways of thinking and making things better.

Regardless of how the current “turn” in theory is named, i.e. post-humanist, ontological, material, material semiotic, affective – and on it goes, one thing that follows with it is that knowing is as dependent on the coming together of things, places and feelings as it is on language.³⁷ Recalling Donna Haraway’s concept of situated knowledges, her cyborg theory and the figuration of companion species, as well as the Deleuzian agencement by the way of sociologists Michel Callon and Donald MacKenzie; the apparatus in the agential realism of Karen Barad, the enactment of Annemarie Mol and the actor-network theory and sociology of translations of Latour – all ascertaining that the knower can never be singular and knowing is not an activity enacted in isolation, but through convergence and composition³⁸. In recent years the writings of theorists within the field of Science and Technology Studies have become greatly influential within European Ethnology, our home discipline.³⁹ Within the discipline this has reinvigorated the study of material culture; a long tradition that took a place in the backseat in the wake of the post-modern or linguistic turn.⁴⁰ Drawing on these influences, Jespersen, Petersen, Ren and Sandberg suggest that cultural analysis should be

33 Clifford 1986; Gunnemark 2011a, p. 19

34 Davies 1999; O’Dell 1999.

35 Lykke 2003.

36 Winther Jørgensen 2002, p. 40f

37 Cf. Åsberg 2012, p. 12.

38 Haraway 1988, 1991, 2003; Callon 2005; MacKenzie 2009; Barad 2007; Mol 2002; Latour 2005.

39 In Swedish Ethnology, various STS-influenced approaches have been employed by e.g. Gustavsson 2014; Göransson 2012; Knuts 2006; Forsemalm 2007; Frihammar 2010; Petterson 2007. These theories have also been put to good work by our danish colleagues, e.g. Damsholt, Simonsen & Mordhorst 2009; Munk 2010; Ren 2009; Petersen 2011. This is further elaborated upon in Ren & Petersen 2013.

40 Cf. Munk & Jensen 2015, p. 37.

understood as a form of intervention; a view that we sympathetically share.⁴¹ The notion of intervention, we argue, implies that research disturbs and interferes with what is being studied. Given that knowing is something that is done together with people, things, animals, theories, media materials – the list can go ever on – the world which we try to know is not distant but at our metaphorical fingertips.

Following this train of thought down the tracks leads to a place where reflection – the critical examination of the researchers' role – may be found philosophically lacking. The figuration of reflexivity, based on the optical metaphor of reflection, upholds a strong subject – object divide, conjuring up images of seeing oneself in a mirror. Alternatively, it evokes the pensive thinker immersed in intellectual labor. Neither image seems to fit well with notions of intervention, interference and disturbance. The reflexive agenda was introduced as a way of addressing that there is no such thing as “mere” description and that the researcher is responsible for the knowledge produced. But if the knower is never just the ethnographer herself and knowing is done in concert there is room and perhaps need for other concepts that challenge how the “self” comes to matter in research. While holding on to the matters of concern raised through reflexivity we strive to figure new ways of thinking and making research better.

Displacing the same elsewhere

It is safe to say that whatever the intentions and no matter the outcome, reflexivity is a figuration where seeing the reflection of ourselves is the basis for at all being able to question our positions and the worlds seen from them. This extends to encompass both the individual researcher, but more often and just as well, the scholarly guilds of ethnologists and anthropologists.⁴² But, if reflexivity has served us – ethnographers – well, why do we – the authors – feel the need to interfere with it?

In “worst practice” the reflexive project of self-examination runs the risk of becoming little more than autobiographical accounts dispersed throughout the ethnographic material.⁴³ The confessional character of such articulation does little to explore the ways in which power emerges through the research process, merely stating that it is something that one should be aware of. Alternatively, reflexive examination can become too introspective, turning the curious gaze from the “other” to the ethnographer, leaving little room for theoretical or methodological development.⁴⁴ While these extremes do not manifest themselves in ethno-

41 Ren and Sandberg 2012.

42 Cf. Winther Jørgensen 2002, p. 38, 40.

43 Winther Jørgensen 2002, p. 36.

44 Macdonald 1993, p. 18.

graphies by necessity, the reflexive figuration does manifest a circular as well as an ocular logic. This turns the world and our place in it into something that can be seen, as if from a distance.⁴⁵

What has been dubbed as “radical reflexivity” also tends toward a relativism that leaves all knowledge claims equal and abdicates responsibility through self-exposure.⁴⁶ According to Haraway, a relativist claim to knowledge is in equal measure a way of performing the “god-trick” as the claim for detached objectivity in positivist science.⁴⁷ Both traditional positivist views that hold objective knowledge as something non-situated and eternal, and a radical reflexivity that position knowledge as entirely subjective and the “other” as well as any possible world “out there” as inaccessible tend to obscure the circumstances of knowledge production. And worse still, the latter runs the risk of making seemingly innocent knowledge claims about the world. Total relativism obscures the knower, letting knowledge stem from everywhere and nowhere in particular, all at once. As such it is an abdication of responsibility for the world brought into being through scientific research. Instead, Haraway argues for strong, situated knowledge in research.⁴⁸

In striving to avoid radical relativism as well as God-eyed positivism, situated knowledge as well as so-called standpoint theory can be said to lean toward a realist stance in science theory. This can allow qualitative researchers to trace causal relations since it builds upon the crucial claim that all that is real and exists needs to be manipulable.⁴⁹ While such descriptions might primarily turn associations towards materiality, it might just as well be transferred to language, concepts and figurations, cutting across the purification of matter from meaning; nature from culture. In the word of gender theorist Kathrin Thiele “[...] concepts are not abstractions *from* the world, but an active force *of* this world [...]”.⁵⁰

The branch of realism often referred to as “critical realism” has made an important contribution in reinstalling a non-subjective world with which we can interact, back into the post-modern research landscape. As such, critical realism has been put forward as a possible onto-epistemological foundation for ethnographic research.⁵¹ Still, this line of thinkmaking research does not mainly concern itself with the compositeness of the knower. Drawing a sharp line between relativism and realism is also a precarious move. While we might not subscribe to a total or radical relativism, we most certainly share the Geertzian stance of

45 Schneider 2002, p. 469.

46 Ibid.

47 Haraway 1992.

48 Haraway 1988, p. 583f.

49 Maxwell, 2012, p. 33ff.

50 Thiele 2014, p. 203.

51 Cf. Davies 1999; Öhlander 2011, p. 25.

being anti anti-relativists.⁵² As Latour helpfully reminds us via STS scholar David Bloor, the opposite of relativism is absolutism, not realism.⁵³ We exist in relation to and with the world, forming what Latour calls a “relative relativism (or relationism)”.⁵⁴

If the knowing subject is always multidimensional and partial, incomplete, composite and situated, it is allowed to turn its gaze along the lines of “others” without making claims of inhabiting their position. To explore the knower is thus not a question of mapping out identities, but of situating relations. Situated knowledge can in other words never be traced to an individual – if we stipulate that such a creature exists. The knower is always collective, which means that the only way of truly seeing, or knowing, is to be situated, contrary to the claims of God-eyed positivists.⁵⁵ Physicist, feminist and philosopher Karen Barad follows and furthers Haraway’s reasoning on reflexivity, which she views as founded upon representationalism: “Reflexivity, like reflection”, she says, “still holds the world at a distance”.⁵⁶ Like the surface of calm water, it reflects and rather than interfere. In this sense it “displaces the same elsewhere”, according to Haraway, figuratively hindering the researcher to see the participants behind the mirror with which s/he is being composite. Since the reflexive presupposes a pre-existing split between subjects and objects, it is a purification of the world far from the entangled existence conceptualized by Barad as “agential realism”. Taking the stance of critical realism, the kind of causality that the qualitative researcher would have access to would presumably be linear and found in action between discrete objects, subjects and concepts that are already defined.⁵⁷ If we instead choose to understand the knower as composite, partial and always entangled – in accordance with agential realism – causality cannot be understood in this way. Barad instead builds her philosophy on a figuration that, like reflection, is appropriated by Haraway from the world of physics; diffraction.⁵⁸ Unlike reflection, this figuration has its focus set on the emergence of interference and disruption.

Figuring Diffraction

Haraway’s proposed use of diffraction articulates her ambition to study the ways in which differences emerge through scientific study, rather than putting all the

52 Geertz 1984.

53 Latour 1999b, p. 20.

54 Latour 1999a, p. 120.

55 Haraway 1988, p. 586.

56 Barad, 2007, p. 87.

57 Maxwell, 2012, p. 33ff.

58 Haraway 1992; Barad 2007.

light on the researcher.⁵⁹ While reflection denotes the process of light bouncing off objects, returning to its original source albeit in a weaker state, the concept of diffraction is used to describe how waveforms spread out and become distorted when encountering an object. An ocean wave passing through a narrow passage or a beam of light passing through a thin slit will not be reflected, but will spread out and create patterns emanating outwards. Letting such patterns overlap will in turn create interference; like when two stones are dropped into a pond of still water and the subsequent ripples merge, reinforcing some waves while cancelling others out. Likewise, a beam of light passing through parallel slits will diffract and create a pattern of interference. Where the wave patterns coincide and a crest meets another crest or a through meets a through, light becomes intensified and constructive interference is achieved. Where the patterns superpose but are opposite, when the crest of one wave meets the through of another, destructive interference can be observed where the light is diminished or even blotted out. If projected onto a screen, such interference manifests as intermingling fields of light and darkness, illuminating some point while leaving others in darkness. Changing one parameter in an experimental setup, like the distance between the slits, will lead to new patterns and thus difference.

Thinking along these lines – or waves, as it were – knowledge no longer needs to be understood as a result of reflection or as something stemming from straight lines of sight, but rather as something emerging through disruptive processes. Proximity or distance comes to matter as different patterns of figurative darkness and light, allowing for contrast that lets the world be known. This way the “other” is not figured as a mere surface of reflection, instead letting us think of them as sources of light and makers of waves in and of themselves.

The making of difference in the world, ways of letting it be known, thus becomes a question of cutting through its *a priori* entanglement with the apparatus of research according to Barad.⁶⁰ That division takes place is necessary for the enactment of the world, but exactly how and where it takes place, is dependent upon the knowledge producing circumstances; the apparatus. An apparatus can take the shape of an experimental setup as the one described above, but Jespersen, Petersen, Ren & Sandberg suggest that it might just as well be enacted as cultural analysis or ethnographic practice. Because of the entangled state of things there can be no external positions and thus no intervention, only intra-vention; no interaction, only intra-action.⁶¹

As Barad states, “diffraction is not about any differences, but about which differences matter”⁶², and how these differences also (seemingly paradoxically)

59 Haraway 1992, p. 30.

60 Barad 2007, p. 140.

61 Jespersen, Petersen, Ren & Sandberg 2012, p. 9.

62 Barad 2007, p. 378.

makes visible the entanglement of everything. Unlike reflection, diffraction does not presuppose a state of being where subjects and objects simply “are”, but rather makes it possible to account for how they are enacted by socio-material practices in time-space. It is not a question of how the role of the researcher or the researched is being “performed” or “constructed”, but how we enact the world itself together-apart.⁶³ As the relationship of the researcher and the researched change, so does the interference pattern. Thus knowledge is dependent on alignment and directedness with the “other” and ethnographers need to take great care when constructing and tuning their apparatuses in research. Of course, the apparatus is not solely dependent on the researcher, considering the assertion that the researcher is never “sole”. However, figuring the ethnographic toolbox as an apparatus helps us understand the responsibility we bear not only for the scientific solidness of methods, theories and accounts, but for making fair cuts. The ethnographic apparatus can in itself be employed for analyzing apparatuses – a meta-apparatus of sorts – something that has decisively been demonstrated within the field of Science and Technology Studies.⁶⁴ This is what the ethnographer can achieve when s/he attentively accounts for the cuts that matter for the object of study and the research question at hand.

Searching together-apart; to hold and be held

In Barad’s agential realism the division that cuts “together-apart” creates difference and makes the world knowable through its entanglements. It decides what is what, and what is not. To further figure the specificity of such cuts, Barad uses an example from the physicist Niels Bohr: If a person in a dark room holds a cane, it can be intra-acted with it in two mutually exclusive ways. By holding the cane firmly, the person can use it to navigate the room and the cane essentially becomes an extension of the person. If the person instead holds the cane loosely, its features can be felt, turning the cane into something that can be examined in itself.⁶⁵ Similarly, we figure the ethnographer’s relation to the participants as a way of enacting the world collaboratively or as a way of subjugating the participants to the researcher’s critical gaze. Agential cuts are sometimes made to cut us together, sometimes to cut us apart. While the researcher has a final say in what becomes part of the research report, one should also take into consideration how the participants hold the ethnographer “tightly” or “loosely”, what kind of knowledge they gain and what they can set in motion by doing so. Needless to

63 Barad 2007, p. 179.

64 Cf. Latour 2005.

65 Barad 2007, p. 154.

say, this becomes increasingly important when the participants themselves know the tricks of the trade.

If we can at all presuppose a boundary between ethnographer and “other”, we must remember that the ethnographer is not only holding, but is also being held. Much like the ethnographer, the participants will use the research situation to further explore the world surrounding them, together as well as apart. As shown by Vikkelsø the ethnographer may encounter many kinds of resistance as well as willingness to align with research projects.⁶⁶ Presupposing the intentions of such interference or prescribing it to Theory writ large should preferably be avoided. Instead, it is the mapping out of these cutting together/cutting apart through speech acts as well as other practices that can become a source of analytical movement for diffractive thinkmaking.

When neither studying “subjugated” subjects, nor really studying “up”, power structures does not seem to appear along the lines most often stipulated. This calls for us as researchers to try and ask new questions. Most often, the “site of power” in ethnographic work has been localized and analyzed at critical distance, in the sense that the ethnographer – no matter what kind of proximity is enacted during fieldwork – still is apart and different from the subjects of study. Workings of power might not come in the same shape and size from a diffractive point of view as it presumably does in a reflexive account. This does not mean that power is not enacted, only that we try hard not to presume or localize its production and producers before figuring them out; before we enact an agential cut.

To avoid essentializing partial perspectives into stereotypes of single and one-dimensional categories, an intersectional take on identities have shown to be helpful in many disciplines. This stance has been extremely valuable in uncovering the complexities of how the structures upholding unfair conditions work to exploit and repress certain people more than others, due to specific compositions of orientations, proximities and affinities. As outcomes of ethnographic work, intersecting “identity categories” have much to contribute. The problem for us, the authors, is that the philosophical foundations upon which they rest are hard to reconcile with the diffractive approach argued for here. As an alternative, figuring intrasections instead of intersections, allows for single or multiple differences (or affinities, proximities and orientations) to be cut out in each given situation. Instead of treating “identity categories” as separate and intersecting as an analytical and political move,⁶⁷ intrasectionality allows them to be enacted out of the specific socio-material practices at hand, and to be situational and compositional. Such a procedure better acknowledge the fact that they cannot all be said to be existing *a priori* in any given situation. This in turn, we argue,

66 Vikkelsø 2007, p. 308.

67 Cf. Gunnarsson 2015.

also better allows for possible not-yet-seen identities and species to matter.⁶⁸ As representing the “other” is a risky power move, we prefer to think of the ethnographer’s duty as one of fair articulation.⁶⁹ The words formed by the researcher are not representations of the world, imperfectly reflecting it “as it is”. By articulating them, we are actively making concepts such as culture come to matter. No matter how modest its claims, description is always intervention.⁷⁰

Diffractive practices

One way of performing diffraction suggested by Haraway as well as by Barad⁷¹, is to read and re-write text through each other. A recent scholar practicing this is Melanie Sehgal⁷² who made a reading of the process theories on becoming by Alfred North Whitehead⁷³ with the diffractive approaches of Haraway and Barad. Other researchers who have attempted and discussed a diffractive approach to ethnographic practice are Hillevi Lenz Taguchi, professor of child- and youth studies, as well as educational scholars Alecia Y. Jackson and Lisa A. Mazzei. The former argues that as a researcher one is uncovering one possible reality among many not yet diffracted ones. Making oneself aware of imaginary and bodymind sensibilities in composing and analyzing data, is a crucial move.⁷⁴ It is a call for cognizing and imagining, in contrast to reflecting and interpreting – a becoming-with and a diffracting-from.

For Jackson and Mazzei diffraction becomes a way to through an interview map out how a black woman teaching at a primarily white university “intra-act with the materiality of [her] world in a way that produce different” becoming.⁷⁵ They conclude that it is not her blackness that diffracts her as different, but that it is the “intra-action of bodies, discourses and institutions do so”.⁷⁶ They argue that blackness, and the concept of race in itself, is enacted by these intra-actions. Much effort is put into describing material as well as social circumstances of the interviews. Taguchi as well as Jackson and Mazzei argue that the benefit of a diffractive approach may not always be the conclusion of *what* is different, but the findings of *how and in which ways* it is.

68 Cf. Haraway 1991.

69 Haraway 1992.

70 Vikkelsø 2007, p. 306.

71 Haraway 1992; Barad 2007

72 Sehgal 2014

73 Alfred North Whitehead (1861–1947) was a philosopher and mathematician, and is considered to be a pioneer of process philosophy, which concerns itself with the process (and ontology) of becoming.

74 Taguchi 2012, p. 275.

75 Jackson & Mazzei 2012, p. 119.

76 Jackson & Mazzei 2012, p.125.

The accounts do however leave us wanting something more. In a way, their conclusions appear quite predictable. Naturally, we cannot always expect the process of uncovering power to be surprising in itself, but some expressions of oppression we already know quite well. What one can do as ethnographers is to try to work the diffractive approach into the designs of our ways of inquiry and not only employ it as an analytical afterthought. This may better facilitate interventional accounts, where the knowledge composed enacts and articulates the agency of the participants, in for them beneficial ways. Haraway's claim that ethnographical inquiry is a way of being at risk⁷⁷ combined with Latour's claim that ethnographers should give their participants "leeway in defining themselves"⁷⁸ affords us an additional train of thought. Not only might ethnography benefit from being re-configured as a diffractive practice; the figuration of diffraction might also stand to gain something when given shape through ethnography.

In the beginning of this essay we established that the ways of practicing ethnography are manifold and many are the methods that could potentially be configured with diffraction. We would however like to claim affinity with the four guidelines for performing "critical proximity" drawn by Birbak, Petersen & Jensen all of which point towards the open-endedness of ethnography.⁷⁹ The first is to hesitate before adopting a stance of critical distance, in the sense that grand narratives of clashing ideologies should not be the first stop when looking for analytical leverage. These may obscure descriptions of the micro-processes of everyday life. The second one follows closely on the first, regarding the purification of categories as something that needs to be explored in empirical cases rather than as existing analytical resources. Put simply this means that one should avoid premature statements of what things in the world are really about. Patterns of difference that cut phenomena as "culture", "nature", "economy" or "technology" apart should be traced and not presumed.⁸⁰ The third is to allow new roles for and relationships for researchers and participants to emerge through the process of research. To know, the researcher needs to align and ally with participants, knowing with them rather than about them. Finally they call for an appreciation for new positions for methods and an acceptance in face of the fact that research methods permeate society. No longer can methods be seen as the sacred tools of academia, jealously guarded from use in the world "outside". Methods travel and as researchers we need to follow the ways in which they adapt and are adapted in new places, rather than strive for methodological purity.⁸¹ In sum, the guidelines of Birbak, Petersen & Jensen encompass the ontological force of research and its

77 Haraway 1992, p. 190f.

78 Latour 2005, p. 41.

79 Birbak, Petersen & Jensen 2015.

80 Petersen & Munk 2013, p. 106.

81 Birbak, Petersen & Jensen 2015, p. 289f.

ethical implications. The path to reach a critical state lies not within theoretical abstractions or in wedges driven between essentializing categories, but in the scrutiny and making of these same frames.⁸² While not constituting be-all and end-all of a diffractive re-configuration these guidelines could in our opinion serve as a point of departure.

While we do not wish to make any grand claims to methodological innovation, there are several practical techniques of performing ethnography that fall well within the lines drawn above. One example is employing methods that place critical inquiry in the hands of the participants – human or otherwise – rather than performing it as a second-hand, after-the-fact, analytical move.⁸³ If the practice of interviewing is understood as a way for participants to enact ethnographies of their own lives, the task of the ethnographer is to devise forms of inquiry that strengthen those enactments.⁸⁴ In our own research, allowing participants to read and comment on transcripts from previous conversations with the researcher has been one way of making the shared analytical qualities of ethnographic interviews more explicit. Other such strategies include performing walk-along interviews in the participants' workplaces, discussing documents authored by the participants – ranging from job applications to institutional strategy statements to regulatory documents in biomedicine – and collecting diaries listing tasks performed at work.⁸⁵ In this way, critical analysis becomes a question of proximity and engagement rather than distance, as nuance and ambiguity is enacted together-apart in the interview. Using maps as a visual aid has been suggested as another a strategy for letting the participants themselves unfold their entanglements by figuring themselves “in relation to other actors”.⁸⁶ Finally, the tinkering and tweaking of research concepts can in itself be a way of doing diffracting. By figuring in new ways, we make new things and compose new knowledge.⁸⁷ The ways we think about and articulate ethnographic practice are not divorced from the practices themselves and whether we claim that ethnography reflects, accumulates, composes, renders or diffracts there will be consequences.⁸⁸ Re-configuring ethnography as a diffractive rather than a reflexive practice is therefore not an attempt to establish canonicity, but an attempt to let some of the ethnographic open-endedness extend to its own concepts and practices.

82 Birbak, Petersen & Jensen 2015, p. 281; Latour 1999a.

83 Cf. Birbak, Petersen & Jensen 2015, p. 280.

84 Cf. Mol 2002, p. 28; Mol & Law 2004, p. 59.

85 Cf. Kusenbach 2003, p. 464; Davies 1999, p. 172; Czarniawska 2007, p. 90.

86 Jensen, Munk, Madsen & Birbak 2014, p. 239.

87 Cf. Mol & Law 2004, p. 59; Woolgar & Lezaun 2013, p. 333.

88 O'Dell & Willim 2015, p. 91.

Diffracting the ethnographic thinkmaking

This essay has been an attempt at diffraction along a reflexive/diffractive cut in ethnographic thinkmaking⁸⁹, examining in what ways other figurations allows for other ways of enacting the world. We wanted to discuss and problematize the philosophical foundations upon which the conceptual apparatus of reflexivity rests and instead ask; what happens if we do not *presume* difference but rather choose to look to how it is enacted? Difference and nuances is what makes the world knowable. Without them, it – and we – would be a homogenous mass.

By putting emphasis on what is set in motion and what waves are being made by doing ethnographic research, we believe it helps both researcher and participant to better understand and appreciate the ripple effect achieved by their relationship. It is also a way to more concretely and straightforwardly make sense of and accept the interference effects that ethnographers have agreed occur in all research *anyway* – indifferent to conceptions of reflexivity or diffraction. The crucial difference is that one can avoid taking the reflexive detour and instead look directly at the reality effects of ethnographic fieldwork.

If knowing is composite and the thought is distributed, then the subjective self is always enacted and cut out in and by the research practice. Not arguing that one should do diffractive ethnography instead of reflexive, we rather suggest that doing ethnography is in *itself* more of a diffractive practice. In the same manner that Latour's⁹⁰ assertion that "critique has run out of steam" does not preclude critical thought, this essay does not call for a ban on reflective thoughts about one's own role and position as a researcher. However, we do not find the philosophical underpinnings of the reflexive project to fit well with ethnographic practice, nor with its aim of making fair accounts.

As stated in the introduction, we address "doing" in terms of what we *make*, or bring into the world through ethnography. By re-configuring ethnography as a diffractive practice, we believe that we can better conceptualize such a bringing into being and what it is dependent upon. For further figurings of ethnography as diffractive, we would pose some questions that might achieve the wished for ripple effect; *When and how do our participants and we enact the same or different objects, concepts or subjects? What unexpected ones emerge? How are they cut together-apart? How and when are we cut together-apart with our participants? And, what kinds of closeness and proximities – or distances and differences – do these cuts enact, pertaining to our research questions?* We have hereby given some clue to how diffraction can serve as a tool for figuring distance differently, while not obscuring proximity. If we, ethnographers, are to write about the lives

89 Cf. "thought-practice", as elaborated on by Thiele, 2014

90 Latour 2004.

of people, we must carefully consider the tools at hand for shedding analytical light on lived experiences. One of them being metaphors, concepts, words, and how these can be better put to work to reflect, or diffract, our research practices.

Maybe it is not only time to shed light. It may be time to shed the ocular metaphors of the observer altogether and instead make waves. What we argue for in conclusion is not that diffraction is better than reflexivity, but that we perhaps – to once again paraphrase Bruno Latour⁹¹ – have never been reflexive.

Acknowledgments

First and foremost, we would like to thank our anonymous reviewers for valuable input on how to clarify and improve our lines of reasoning. We would also like to acknowledge the inspirational Ph.D. course “Materialities, thing theories and material cultures: Perspectives on the material turn”. The course was given at the University of Gothenburg’s Department of Philosophy, Linguistics and Theory of Science by Mats Fridlud and Olof Hallonsten in the autumn of 2012; it was there that this collaboration was set in motion. Furthermore, Mellander would like to acknowledge the generosity of the Helge Ax:son Johnsons Foundation as well as the Gunvor and Josef Anér Foundation which made the writing of this essay possible.

References

- Arvidsson, Alf 2001: *Etnologi: perspektiv och forskningsfält*. Lund: Studentlitteratur
- Barad, Karen Michelle 2007: *Meeting the universe halfway: quantum physics and the entanglement of matter and meaning*. Durham, N.C: Duke University Press.
- Beckman, Anita 2011: “Ur en byrackas anteckningsbok – om reflexivt skrivande” in Gunnemark, Kerstin (red.) *Etnografiska hållplatser: om metodprocesser och reflexivitet*. Lund: Studentlitteratur, p. 217-240.
- Birbak, Andreas, Petersen, Morten Krogh & Jensen, Torben Elgaard 2015: “Critical Proximity as a Methodological Move in Techno-Anthropology” in *Techné: Research in Philosophy and Technology*, 19(2), p. 266-290.
- Callon, Michel 2005: “Why virtualism paves the way to political impotence: A reply to Daniel Miller’s critique of the laws of the markets”. *Economic sociology: European electronic newsletter*, 6(2), p. 3-20.

91 Latour 1993.

- Callon Michel 2012: "Några element av en översättningssociologi: domesticeringen av pilgrumsmusslor och fiskare vid St. Briuecbukten" i Åsberg, C., Hultman, M. & Lee, F (red.) *Posthumanistiska nyckeltexter*. Lund. Studentlitteratur.
- Clifford, James 1986: "Partial truths" in Clifford, James & Marcus, George E. (eds.) *Writing culture: the poetics and politics of ethnography: a School of American Research advanced seminar*. Berkeley: Univ. of California Press.
- Czarniawska, Barbara 2007: *Shadowing and other techniques for doing fieldwork in modern societies*. Malmö: Liber.
- Damsholt, Tine, Simonsen, Dorthe, Gert & Mordhorst, Camilla (red.) 2009: *Materialiseringer: nye perspektiver på materialitet og kulturanalyse*, Århus Universitetsforlag, Århus.
- Davies, Charlotte Aull 1999: *Reflexive ethnography: a guide to researching selves and others*. London: Routledge.
- Dowling, Maura 2008: "Reflexivity" in Given, Lisa M. (ed.) *The Sage encyclopedia of qualitative research methods. Volumes 1 & 2*. Los Angeles: SAGE.
- Ehn, Billy & Klein, Barbro 1994: *Från erfarenhet till text: om kulturvetenskaplig reflexivitet*. Stockholm: Carlsson.
- Ellis, Carolyn 2007: "Telling secrets, revealing lives. Relational ethics in research with intimate others" in *Qualitative inquiry*, 13(1), p. 3-29.
- Forselmalm, Joakim 2007: *Bodies, bricks and black boxes: power practices in city conversion*, Göteborg University, Göteborg.
- Forselmalm, Joakim 2013: "From Creep to Co-op: Research(er) Paying the Cost of Displacement?" in *Culture Unbound*, 5(3), p. 385-397.
- Frihammar, Mattias 2010: *Ur svenska hjärtans djup: reproduktion av samtida monarki*, Stockholms universitet, Stockholm.
- Geertz, Clifford 1984: "Distinguished lecture: anti anti relativism" in *American anthropologist*, 86(2), p. 263-278.
- Gray, Ann 2003: *Research practice for cultural studies: ethnographic methods and lived cultures*. London: SAGE.
- Gunnarsson, Lena 2015: "Why we keep separating the 'inseparable': Dialecticizing intersectionality", in *The European Journal of Women's Studies*, p. 1-14.
- Gunnemark, Kerstin 2011: "Metodprocesser och kunskapsförståelse" in Gunnemark, Kerstin (red.) *Etnografiska hållplatser: om metodprocesser och reflexivitet*. Lund: Studentlitteratur, p. 15-36.
- Gunnemark, Kerstin 2011: "Återvändandets etnografi – om forskning i etablerade fält" in Gunnemark, Kerstin (red.) *Etnografiska hållplatser: om metodprocesser och reflexivitet*. Lund: Studentlitteratur, p. 241-266.
- Gustavsson, Karin 2014: *Expeditioner i det förflutna: etnologiska fältarbeten och försvinnande allmogekultur under 1900-talets början*, Nordiska museet, Stockholm.

- Göransson, Michelle 2012: *Materialiserade sexualiteter: om hur normer framträder, förhandlas och ges hållbarhet*, Makadam, Göteborg
- Haraway, Donna Jeanne 1988: "Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective" in *Feminist studies*, 575-599.
- Haraway, Donna Jeanne 1991: "A Cyborg Manifesto. Science, technology, and socialist-feminism in the late twentieth century" in *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*, New York: Routledge, p.149-181.
- Haraway, Donna Jeanne 1992: *The promises of monsters: A regenerative politics for inappropriate/d others*. New York: Routledge, p. 295-337.
- Haraway, Donna Jeanne 1997: *Modest_Witness@Second_Millennium.Female-Man@_Meets_Onco-Mouse: feminism and technoscience*. New York: Routledge.
- Haraway, Donna Jeanne 2003: *The companion species manifesto: dogs, people and significant otherness*. Chicago: Prickly Paradigm.
- Holmes, Douglas R. & Marcus, George E. 2008: "Para-Ethnography" in Given, Lisa M. (ed.) *The Sage encyclopedia of qualitative research methods. Volumes 1 & 2*. Los Angeles: SAGE.
- Hume, Lynne & Mulcock, Jane 2004: "Introduction: Awkward spaces, productive places" in Hume, Lynne & Mulcock, Jane (red.) *Anthropologists in the field: cases in participant observation*. New York: Columbia University Press
- Illouz, Eva 2008: *Saving the Modern Soul. Therapy, Emotions and the Culture of Self-Help*. Berkeley: University of California Press. .
- Jackson, Alecia Youngblood & Mazzei, Lisa A. 2012: *Thinking with theory in qualitative research: viewing data across multiple perspectives*. 1. ed. New York, NY: Routledge.
- Jespersen, Astrid Pernille; Petersen, Morten Krogh; Ren, Carina & Sandberg, Marie 2012: "Guest editorial: Cultural analysis as intervention" in *Science Studies*, 25:1, p. 3-12.
- Jensen, Torben Elgaard; Munk, Anders Kristian; Madsen, Anders Koed & Birbak, Andreas 2014: "Expanding the visual register of STS" in Carusi, Annamaria; Hoel, Aud Sissel; Webmoor, Timothy & Woolgar, Steve (eds.) *Visualization in the Age of Computerization*, Routledge, New York.
- Joy, Anamma; Sherry, John.F; Troilo, Gabriele & Deschenes, Jonathan 2006: "Writing up, writing down: being reflexive in accounts of consumer behaviour" in Belk, Russell W. (red.) *Handbook of qualitative research methods in marketing*. Cheltenham: Edward Elgar
- Knuts, Eva 2006: *Något gammalt, något nytt: skapandet av bröllopsföreställningar : [en avhandling om klänningar, ringar, smink, frisyrrer, foton & mycket mer]*, Mara, Göteborg.
- Kusenbach, Margarethe 2003: "Street phenomenology. The Go-along as ethnographic research tool", in *Ethnography*, 4(2), p. 455-485.

- Labaree, Robert V. 2002: "The risk of 'going observationalist': negotiating the hidden dilemmas of being an insider participant observer". *Qualitative Research*, 2(1), p. 97-122.
- Latour, Bruno 1993: *We have never been modern*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press
- Latour, Bruno 1999a: "For David Bloor... and Beyond: A Reply to David Bloor's 'Anti-Latour'" in *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* Vol. 30, No. 1, pp. 113–129, 1999
- Latour, Bruno 1999b: *Pandora's hope: essays on the reality of science studies*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Latour, Bruno 2004: "Why has critique run out of steam? From matters of fact to matters of concern" in *Critical inquiry*, 30(2), p. 225-248.
- Latour, Bruno 2005: *Reassembling the social: an introduction to actor-network-theory*. Oxford: University Press
- Latour, Bruno 2010: "An Attempt at a 'Compositionist Manifesto' ". *New Literary History*, 41(3), p. 471-490.
- Lee, Francis 2012: "Annemarie Mol: om objektens ontologiska multiplitet" in Åsberg, C., Hultman, M. & Lee, F (red.) *Posthumanistiska nyckeltexter*. Lund. Studentlitteratur.
- Lenz Taguchi, Hillevi 2012: "A diffractive and Deleuzian approach to analysing interview data" in *Feminist Theory*, 13(3), p. 265–281.
- Lykke, Nina 2003: "Intersektionalitet – ett användbart begrepp för genusforskningen" in *Tidskrift för genusvetenskap*, (1), p. 47-56.
- Löfgren, Orvar 1996: "Ett ämne väljer väg" in Ehn, Billy & Löfgren, Orvar *Var-dagslivets Etnologi*. Stockholm: Natur och kultur.
- Macdonald, Sharon 1993: "Identity complexes in Western Europe: Social anthropological perspectives" in Macdonald, Sharon (ed.) *Inside European identities: ethnography in Western Europe*. Oxford: Berg.
- MacKenzie, Donald A. 2009: *Material markets: how economic agents are constructed*. Oxford: Oxford University Press.
- Maxwell, Joseph Alex 2012: *A realist approach for qualitative research*. London: Sage Publications.
- Mellander, Elias & Fagerström, Anna-Mari 2013: "Balancing acts: Culture as commodity among business consultants" in *Culture Unbound: Journal of Current Cultural Research*, 5(3), p. 319-337.
- Mol, Annemarie 2002: *The body multiple: ontology in medical practice*. Durham: Duke University Press.
- Mol, Annemarie 2008: *The logic of care: health and the problem of patient choice*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Mol, Annemarie & Law, John 2004: "Embodied Action, Enacted Bodies: The Example of Hypoglycaemia" in *The Body & Society*, 10(2-3), p. 43-62.

- Munk, Anders Kristian 2010: *Risking the Flood: Cartographies of Things to Come*, Ph.D. thesis, University of Oxford.
- Munk, Anders Kristian & Jensen, Torben Elgaard 2015: "Revisiting the Histories of Mapping: Is there a future for Cartographic Ethnology?" in *Ethnologia Europae*, 44:2, p. 31-47.
- O'Dell, Tom 1999: "Metodens praktik: Uteslutnings poetik" in Damsholt, Tine & Nilsson, Fredrik (red.) *Ta fan i båten: etnologins politiska utmaningar*. Lund: Studentlitteratur
- O'Dell, Tom & Willim, Robert 2011: "Composing Ethnography" in *Ethnologia Europea*, 41(1), p. 27-39.
- O'Dell, Tom & Willim, Robert 2015: "Rendering Culture and Multi-Targeted Ethnography" in *Ethnologia Scandinavica* 45, p. 89-102.
- Petersen, Morten Krogh 2011: *"Good" Outcomes: Handling Multiplicity in Government Communication*. Ph.D. thesis, Copenhagen Business School.
- Petersen, Morten Krogh & Munk, Anders Kristian 2013: "I vælten: kulturanalysens nye hverdag" in *Kulturstudier*, 4(1), p. 102-117.
- Pettersson, Helena 2007: *Boundaries, believers and bodies: a cultural analysis of a multidisciplinary research community*, Umeå universitet, Umeå.
- Pink, Sarah 2009: *Doing Sensory Ethnography*. Los Angeles: Sage.
- Pink, Sarah; Horst, Heather; Postill, John; Hjorth, Larissa; Lewis, Tania & Tacchi, Jo 2016: *Digital Ethnography: Principles and practice*. London: SAGE.
- Ren, Carina 2009: *Constructing the Tourist Destination: A SocioMaterial Description*. Ph.D. thesis, University of Southern Denmark.
- Ren, Carina & Petersen, Morten Krogh 2013: "The Study of Culture at the Intersection of Actor-Network Theory and Ethnology" in *Ethnologia Europaea*, 43(1), p. 98-111.
- Schneider, Joseph 2002: "Reflexive/diffractive ethnography" in *Cultural Studies Critical Methodologies*, 2(4), p. 460-482.
- Sehgal, Melanie 2014: "Diffractive Propositions: Reading Alfred North Whitehead with Donna Haraway and Karen Barad", in: *Parallax*, Vol. 20, No3, 188-201
- Strathern, Marilyn 1987: "The limits of auto-anthropology" in Jackson, Anthony (red.) *Anthropology at home*. London: Tavistock.
- Thiele, Kathrin 2014: "Ethos of diffraction: New paradigms for a (post)humanist ethics" in *parallax*, 20:3, p. 202-216.
- Vikkelsø, Signe 2007: "Description as Intervention: Engagement and Resistance in Actor-Network Analyses" in *Science as Culture*, 16(3), p. 297-309.
- Viveiros de Castro, Eduardo & Goldman, Marcio 2012: "Introduction to post-social anthropology: Networks, multiplicities, and symmetrizations" in *Hau: Journal of Ethnographic Theory*, 2(1), p. 421-35.

- Winther Jørgensen, Marianne 2002: *Refleksivitet og kritik. Socialkonstruktivistiske subjektspositioner*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag/Samfundslitteratur.
- Wiszmeg, Andréa 2012: “Medical need, ethical scepticism. Clashing views on the use of foetuses in Parkinson’s disease research, in *The atomized body*. Lund: Nordic Academic Press.
- Wiszmeg, Andréa 2016: “Cells in Suspense. Unboxing the Negotiations of a Large-scale Cell Transplantation Trial”, forthcoming in *Ethnologia Scandinavica* Vol. 46, 2016
- Woolgar, Steve & Lezaun, Javier 2013: “The wrong bin bag: A turn to ontology in science and technology studies?” in *Social Studies of Science*, 43(3), p. 321-340.
- Åsberg, Cecilia 2012: “Läskunnighet bortom humanioras bekvämlighetszoner. En inledning.” i Åsberg, C., Hultman, M. & Lee, F (red.) *Posthumanistiska nyckeltexter*. Lund. Studentlitteratur.
- Öhlander, Magnus 2011: “Utgångspunkter” in Kaijser, Lars & Öhlander, Magnus (red.) *Etnologiskt fältarbete*, 2nd ed., Studentlitteratur, Lund.

English abstract

In this essay we investigate ways to re-configure ethnographic practices and articulate them as diffractive. The essay problematizes the ways in which the philosophical concept of reflexivity can be understood as limiting for the inherent compositional character of ethnographic practices. These practices are by necessity carried out in proximity. That makes a reflexive point of departure problematic, since it as figuration presupposes a certain amount of distance to that which is studied. We present the concept of diffraction, as introduced by Donna Haraway and elaborated upon by Karen Barad, and discuss its possible philosophical as well as practical implications for ethnographic practices. We review examples of scholarly attempts at a diffractive ethnographic practice, as well as attempts at re-configuring ethnography through proximity by the way of other figurations. The essay takes departure in our experiences of doing ethnographic fieldwork in our respective doctoral studies, concerning different aspects of knowledge production in the fields of cell biology, neurology and in ethnology, in contemporary Sweden.

Jeppe Høst er cand. mag. og ph.d. i Europæisk Etnologi. Som postdoc ved afdelingen for Etnologi, Saxo-Instituttet, Københavns Universitet, forsker han i udvikling af danske landdistrikter og i de strukturelle vilkår for forskellige erhverv, herunder særligt selverhvervende fødevarerproducenter.

Sille Radoor Larsen, cand. mag. i Europæisk Etnologi, er ph.d.-stipendiat ved De Kulturhistoriske Museer i Holstebro Kommune og indskrevet ved afdeling for Etnologi, Saxo-Instituttet, Københavns Universitet. Titlen på hendes ph.d.-projekt er „En anderledes by. Praksisser for udvikling og velfærd i de danske købstæder ca. 1950–1970 med Holstebro som eksempel“.

Keywords: Egnsudvikling, industrisamfund, regional udvikling, stedbundne værdier.

ANSVAR FOR EGEN EGN?

Kulturhistoriske perspektiver på regionalt udviklingsarbejde

Udviklingen i de danske yderområder debatteres intensivt i disse år. Som vi vil vise i denne artikel, er forsøg på udvikling af yderområder ikke noget entydigt nyt. Flere steder i landet blev der allerede forud for egnsudviklingsloven i 1958 iværksat en række lokale og regionale initiativer, som skulle skabe vækst og udvikling i yderområderne. I artiklen undersøger vi, to danske yderområder, Nordvestjylland og Lolland-Falster, med henblik på at diskutere ”udviklingsarbejdet” som et kulturhistorisk fænomen i tid og rum. Artiklen viser, hvordan private interessenter og kommunale myndigheder – dengang som nu – er engageret i at bevare og fremtidssikre deres by, område og livsgrundlag, og hvordan forudsætningerne for ”det gode liv” i yderområderne hele tiden forsøges skabt i relation til det omgivende samfund. Et tilbagevendende spørgsmål er derfor, hvordan skiftende offentlige myndigheder har forholdt sig til regional udvikling og gjort ”det gode liv” i yderområderne til en integreret del af det statslige ansvarsområde?

I de senere år har diskussioner om det såkaldte „udkantsdanmark“ fyldt godt i de danske medier (Svendsen 2013). Vi har været vidner til en ofte farverig debat om „den rådne banan“, om „massiv affolkning“ og om politisk centralisering af aktiviteter, beslutninger og værdier i København (Danmark på vippen 2015; Dybvad 2015). Debatten har til tider været mere ophedet, end den har været saglig. Ikke desto mindre skyldes debatten en generel urbaniseringstendens, hvor økonomisk vækst, og kulturelle og offentlige aktiviteter samler sig i byer og særligt i de største byer (Borja, Castells, Belil og Benner 1997; Sassen 2012). Som et modtræk mod dette er der i de senere år etableret en række lokale, regionale og nationale organisationer, hvis formål er at understøtte lokal udvikling. Når debatten virker ekstra stærk og skarp i disse år, skyldes det sammenfaldet mellem strukturreformen i 2007, hvor amterne blev nedlagt og kommuner blev lagt sammen, og den økonomiske krise, der slog igennem året efter (Svendsen 2013; Winther og Svendsen 2012). Med lavere økonomisk aktivitet blev der, så at sige, lagt pres på kommunekasserne, hvilket betød at man i kommunerne gik i gang med at omstrukturere den offentlige service. Nu kunne alt fra hospitaler, rådhus, politi, domstole, plejehjem og skoler rationaliseres, centraliseres og placeres i et nyt geografisk og økonomisk mønster. Samtidig lagde den økonomiske krise pres på de lokale virksomheders økonomi og arbejdstagernes mobilitet, hvilket kunne måles i en dalende tilbageflytning til yderområderne.

Set i dette lys har udkantsdiskussionen en ganske kort historie. Alligevel synes debatten om landdistrikter og yderområder til tider at være fastlåst i fortællingen om, hvordan mekaniseringen og landbrugets affolkning efter 2. verdenskrig drev en uundgåelig samfundsudvikling, som langsomt og sikkert begrænsede mulighederne for at bo på landet. Følger man denne fortælling er der meget lidt, der kan gøres for at hjælpe yderområderne, som i stedet efterlades i en ond spiral af fraflytning og forfald (Winther og Svendsen 2012). Denne forenkede fortælling skygger dog over nogle meget forskelligartede processer og udviklingsveje, som det er værd at skænke større opmærksomhed. Når vi i denne artikel sætter fokus på udviklingsarbejde, er det for at understrege den kulturelle og sociale mangfoldighed, som er involveret i regional udvikling. Her tænker vi på, hvordan mennesker og organisationer forsøger at bevare og forandre deres egn med afsæt i forskellige ideologiske overbevisninger om „det gode liv“. I dette perspektiv er „det gode liv“ således både normativt indskrevet og forhandlet i det enkelte individ, i den politiske praksis (stat og kommune) og indeholdt i de forskellige forestillinger om udvikling (om „det gode liv“ i etnologien se f.eks. Damsholt 2015).

Med begrebet „udviklingsarbejde“ og kategorien „regional udvikling“ er vores fokus på helheden af de private initiativer og kommunale politikker, som sigter

på at påvirke udviklingen i et bestemt område, hvad enten det har med landbrug, industri, bosætning eller turisme at gøre. I det følgende sammenligner vi to eksempler på regional udvikling i Nordvestjylland og Lolland-Falster. Eksemplerne er vægtet tidsmæssigt, således at det første eksempel med afsæt i købstadkommunen Holstebro giver et indblik i, hvordan praksisser for lokal udvikling tog form forud for Egnsudviklingsloven i 1958, mens det andet eksempel, Business Lolland-Falster, vægter nutidige udviklingsproblematikker i kommunerne Lolland og Guldborgsund.

Ansvar for egen egn

Da Folketinget i 1958 vedtog den første egnsudviklingslov, var den største udfordring at få nedbragt arbejdsløsheden i landets yderområder. I 1957 havde Danmark en samlet ledighed på 10 pct., men der var store regionale forskelle med 6,3 pct. i København, 15 pct. i Vestjylland og 17,2 pct. i Nordjylland.¹ Egnsudviklingsloven markerede et vigtigt skifte, idet staten med loven gjorde det, som den socialdemokratiske finansminister Viggo Kampmann betegnede som „De forsømte egne“, til et nationalt anliggende (Kampmann 1957). Med Egnsudviklingsloven ville staten dels fremme industriproduktionen i de egne af landet, som havde den største ledighed på grund af landbrugets mekanisering, dels sikre mere lige beskæftigelses- og levemuligheder i de forskellige dele af landet (Illeris 2005).

I 1950'erne var Holstebro en købstadkommune, og her mærkede man konsekvenserne af landbrugets tilbagegang gennem en stigende befolkningstilvækst. I 1930 havde Holstebro 9890 indbyggere, mens indbyggertallet 30 år senere, i 1960, blev opgjort til 18.300 indbyggere. Stigningen afspejler, at Holstebro sammen med nabokøbstaden Herning oplevede den største befolkningsvækst i Ringkøbing Amt i perioden 1921-1940, idet 42 pct. af alle flytninger i amtet skete til en af de to byer (Institut for Centerplanlægning 1962). Befolkningstilvæksten var med til at konsolidere Holstebros position som hovedby i det nordvestjyske område, men tilstrømningen af arbejdskraft var ikke uden problemer. I modsætning til nabobyen Herning, hvor den ekspanderende tekstilindustri var i stand til at optage store mængder karle og piger fra landet, gav de mange ufaglærte arbejdere anledning til bekymring i Holstebro. Problemet var dels, at tilflytningen bidrog til den generelle arbejdsløshed og boligmangel i byen, hvilket medførte stigende sociale udgifter for kommunen, dels, at mens unge fra landet flyttede til Holstebro, flyttede unge fra Holstebro østpå for at få en uddannelse. Overordnet set var der tale om strukturelle forskydninger fra vest mod øst, som ville efterlade Holstebro med en arbejdsstyrke af ufaglærte.

1 „Vestjylland havde den næststørste ledighed“. Amts-Bladet 06.03.1958.

I efterkrigstiden betød mekaniseringen af tobaksindustrien, at ufaglærte kvinder gradvist overtog arbejdet i tobaksindustrien fra de faglærte mænd. En ufaglært kvinde i 1950'ernes Holstebro kunne være heldig at blive „Cigarillosdame“ på Færchs Tobaksfabrik. Foto: Lokalhistorisk Arkiv Holstebro.

I fortællingen om egnsudviklingens historie i Danmark tildeles Gunnar Andreasen, direktør for den kemiske fabrik, Cheminova på Harboøre Tange, ofte en fremtrædende rolle for sit arbejde med at sætte Vestjyllands problemer på den politiske dagsorden (Andersen 2013; Gaardmand 1993; Illeris 2005). En anden person, der ofte nævnes, er Johannes Humlum, geograf og professor ved Aarhus Universitet, der i begyndelsen af 1960'erne deltog i den offentlige debat om landsplanlægning med sine planer for en midtjysk motorvej. Andreasens og Humlums argumenter vakte genklang i Holstebro, da de i vid udstrækning var udtryk for det samme, som man lokalt havde arbejdet på i årevis. I eftertiden er Egnsudviklingsloven kommet til at skygge for det udviklingsarbejde, som kommuner og borgere selv gjorde. Lokalt blev „udviklingen“ og udviklingsstrategier formuleret i kredse, der så det som deres ansvar at virke for netop deres kommunes fremtidige udvikling. Mange af de tiltag, som de efterlyste, rakte langt ud over arbejdsløshedsproblemet. For Holstebros vedkommende handlede det blandt andet om at få udbygget og moderniseret gade- og vejnettet i Holstebro og de omkringliggende sognekommuner. Men det handlede også om, at byens unge skulle kunne tage en gymnasial uddannelse i Holstebro, om at det nordvestjyske område havde brug for en Holstebro-Hal, hvor man kunne holde store arrangementer, og om at få etableret flyforbindelser mellem Holstebro og resten af landet.

Holstebro Bys Propagandaudvalg

Det organiserede udviklingsarbejde i Holstebro udsprang af et privat initiativ. Den 21. august 1934 havde Holstebro Rotary Klub indbudt til møde på Hotel Schaumburg i Nørregade.² Formålet var at få nedsat et propagandaudvalg for Holstebro. Blandt de ca. 50 fremmødte var repræsentanter fra gamle foreninger, såsom Holstebro Handelsstandsforening og Holstebro Håndværker- og Industriforening, men også Arbejdernes Fællesorganisation, foreningen Dansk Arbejde, Turistforeningen, Restauratørforeningen og repræsentanter fra pengeinstitutter og presse var repræsenteret. Ideen til et propagandaudvalg var hentet i Randers, hvor man i 1931 havde oprettet *Propagandakomiteen for Randers By og Havn* (Jensen 2002). Formålet var at fremme lokale erhvervsinteresser og op gennem 1930'erne var der flere købstæder, som fulgte Randers eksempel (Søndergaard 2010).

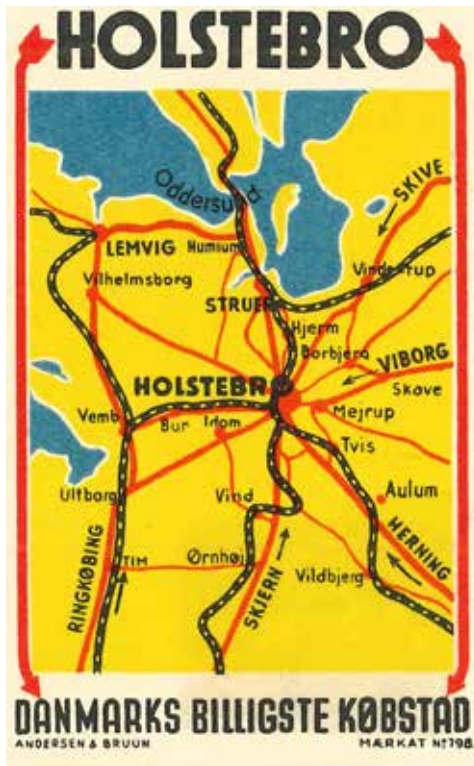
Det er ikke tilfældigt, at ideen til et propagandaudvalg kom fra Rotary. Siden den første danske Rotary Klubs etablering i København i 1921 havde der spredt sig et netværk af klubber udover landet. Ud fra ideen om, at hvert medlem gennem Rotary skulle få indblik i et bredt udsnit af samfundslivet i sit lokalområde, optog hver klub kun én repræsentant fra hvert erhverv eller embedsgren. Klubberne var i løbende kontakt med hinanden gennem udveksling af ugebrev, gæstebesøg og foredragsvirksomhed. Dermed var der skabt et fællesskab af mænd, der tilsluttede sig Rotarys grundidé om „Service above Self“ – ideen om at den største tilfredsstillelse og lykke kommer af at „tjene andre“ (Fogtmann 1929). Rotarys princip om at samle betydende kræfter i samfundslivet gik igen i „Holstebro Bys Propaganda Udvalg“, hvis medlemmer kom til at repræsentere et bredt udsnit af byens foreninger og organisationer. Resultatet var et udvalg, som gik på tværs af partipolitiske interesser, men som samtidig havde nære relationer til byrådet. Den første formand for Holstebro Bys Propagandaudvalg var således borgmester L.M. Lorentzen.

Købstad og opland

Det første synlige tegn på Propagandaudvalgets arbejde var trykning af 50.000 mærkater til at klæbe på breve og pakker.³ I 1934 var arbejdet med at bygge Odde-sund Broen i den vestlige ende af Limfjorden påbegyndt, og derfor var mærkatets motiv et landkort, der tydeligt viste Holstebros centrale placering med vej- og jernbaneforbindelser i alle retninger. Endvidere var mærkaterne påtrykt sloganet

2 Forhandlingsprotokol Holstebro Erhvervsråd 1934-1970.

3 „Propagandamærker“. Holstebro Dagblad 19.12.1934.

Holstebro – Danmarks billigste købstad. Mærkatet blev lanceret i december 1934, samme år som byggeriet af Oddesund Broen blev påbegyndt. Mærkatet blev udleveret gratis, og det var propagandaudvalgets håb, at alle nytårsbreve sendt fra Holstebro ville være forsynet med mærkatet. Lokalhistorisk Arkiv Holstebro.

„Holstebro – Danmarks billigste købstad“, hvilket var en henvisning til at „statistiske oplysninger“ havde vist, at prisniveauet hos de handlende i Holstebro var det laveste i landet.⁴

I 1939 blev Propagandaudvalget omdannet til en forening, der fik navnet Holstebro Erhvervsråd, men opgaverne var de samme, nemlig at: „(...) overvåge, paapege og søge at gennemføre Foranstaltninger, der kan virke til Gavn for vor By.“⁵ De spørgsmål, som Erhvervsrådet engagerede sig i, tog udgangspunkt i problemstillinger, der berørte Holstebro, men på grund af de nære relationer mellem købstad og opland fik Erhvervsrådets engagement også betydning for de omkringliggende sognekommuner. Overordnet set bidrog Erhvervsrådets arbejde til at vedligeholde Holstebros position som centrum for et opland. En af de opgaver, som Erhvervsrådet for eksempel kastede sig over, var rutebilsnettet, som forbandt Holstebro og de omgivende sognekommuner. Med Rutebilloven af 4. juli 1927 blev det gjort lovpligtigt, at vognmænd skulle have koncession til fragt- og rutebilkørsel. Det betød, at ruter skulle i udbud og godkendes af amtsrådet og de berørte kommunalbestyrelser. Koncessionerne skulle fornyes med passende mellemrum, hvorefter takster og køreplaner igen skulle godkendes (Kanstrup og Ousager 1990). Fra Erhvervsrådets side gav det mulighed for løbende at påvirke

4 Ugebrev nr. 142, 1934. Holstebro Rotary Klub.

5 Vedtægter for Holstebro Erhvervsråd pr. 1. april 1939.

Hovedvejen gennem Mejrup Kirkeby sættes i stand, 1958. Istandsættelser af veje blev ofte udført som beskæftigelsesforanstaltning for arbejdsløse arbejdsmænd. Foto: Lokalhistorisk Arkiv Holstebro.

beslutninger om rutelægning. Et hensyn man søgte at sikre var, at passagerer fra oplandet, der skulle skifte bus i Holstebro, fik tilstrækkeligt med ventetid til, at de kunne nå at gøre deres indkøb i byen. Erhvervsrådets arbejde medvirkede til, at rutebilsnettet i midten af 1950'erne ikke længere var et „mikado-spil“ af spredte buslinjer mellem sognekommuner, men at Holstebro blev gjort til det centrale knudepunkt i områdets rutebilsdrift.⁶ Derudover medvirkede Erhvervsrådet til etableringen af rutebilforbindelser til fjernere liggende købstæder, såsom Nykøbing Mors, Thisted og Aalborg.

En anden opgave, som Erhvervsrådet påtog sig, var som facilitator i spørgsmål om modernisering af vejnettet. På Erhvervsrådets generalforsamling torsdag d. 22. november 1951 udtalte formanden for Erhvervsrådet, fabrikant Harald Nygaard, at: „Vi maser hele tiden på i disse sager, for i København har man åbenbart ikke kendskab til de vestjyske vejes tilstand.“ For at understrege sin pointe oplyste han: „... at ikke 5 pct. af de 798 km veje indenfor Holstebro valgkreds er asfalteret.“⁷ For at hjælpe moderniseringen på vej fungerede Erhvervsrådet som mægler mellem kommuner i spørgsmål om finansiering af vejforbedringer. I 1956 lykkedes det for eksempel efter 7 års forløb at få en aftale på plads mellem Statens Vejfond, Holstebro købstadkommune og tre sognekommuner angående etablering af en vejstrækning på 21,5 km mellem Simmelkær og Mejrup.⁸ Netop denne vej havde stor betydning for Holstebro, da der dermed blev skabt ordentlige tilkør-

6 Forhandlingsprotokol for Holstebro Erhvervsråd 1934–1970.

7 Forhandlingsprotokol for Holstebro Erhvervsråd 1934–1970.

8 „Efter syv års forløb nu enighed om Mejrup-Simmelkærvejen“. Amts-Bladet 20.08.1956.

selsveje i Holstebros østlige opland. Gennem modernisering af vejnet og transportmuligheder styrkede Holstebro således sin position som hovedby i området.

Vestjyllands fremtid

Tilrettelæggelse af busruter og modernisering af vejnettet var spørgsmål, der kunne løses lokalt. Anderledes forholdt det sig med forhold, der rakte ud over det lokale og regionale. Hvor Erhvervsrådet forsøgte at skabe vækst og udvikling gennem konkrete initiativer, var det op til byrådet at håndtere strukturelle problemer som arbejdsløshed og boligmangel. Oveni kom udfordringerne ved at være en del af en egn, hvis fysiske og tekniske infrastruktur, uddannelsessystem og økonomi hørte landbrugssamfundet til.

I sit skrift „Vestjyllands Fremtid“ fra 1957 satte ingeniør Gunnar Andreasen ord på problemerne med sin beskrivelse af Vestjylland som en forsømt egn (Andreasen 1957). Andreasen, der i 1953 havde flyttet sin virksomhed Cheminova fra København til Harboøre Tange, redegjorde i skriftet udførligt for problemer med ikke-asfalterede veje, langsommelige postforbindelser, dårlige telefonforbindelser og mangel på økonomisk kapital. Samtidig understregede han, at Vestjylland med sine råstoffer og arbejdsstyrke rummede alle forudsætninger for industriel udvikling. Det var imidlertid en forudsætning for udviklingen, påpegede Andreasen, at staten fik rådet bod på sine manglende investeringer i området. Hvis udvandringen fra Vestjylland skulle vendes, måtte der skabes uddannelsesmuligheder for de unge.⁹ Bevægelsen fra land til by ville fortsætte, og hvis ikke der blev etableret uddannelsesinstitutioner i området, ville man inden for de næste 10-15 år ikke blot have en forsømt landsdel, men en underudviklet egn. I et radiointerview i 1958 udtalte Andreasen, at det ikke var et spørgsmål om, at vestjyderne ville kræve almisser ind: „Vi beder om støtte med den baggrund, at vi er borgere i et samfund med samme rettigheder, og vi vil udtrykkelig gøre opmærksom på, at det vil være en god forretning at investere i os.“¹⁰

Udviklingskapløbet

Skriftet „Vestjyllands Fremtid“ blev hurtigt kendt som V.J. Planen, og i Vestjylland fik Gunnar Andreasen stor opbakning til etableringen af et Vestjysk Udviklingsråd. Rådet skulle finansieres ved bidrag fra kommuner, foreninger og organisationer. Blandt bidragsyderne var Holstebro købstadkommune, Holstebro

9 „V.J.-planerne åbner store muligheder for landbruget“. Amts-Bladet 07.01.1958.

10 „Gunnar Andreasen i radioen om arbejdet med V.J.-planen“. Amts-Bladet 03.01.1958.

I september 1957 var Holstebro Erhvervsråd medarrangør af en høstfest til fordel for Holstebro-Hallen. Landboungdommen bidrog med et optog på 30 høstvogne, som repræsenterede samtlige sogne på egnen. Foto: Lokalhistorisk Arkiv Holstebro.

Erhvervsråd, men også Arbejdernes Fællesforening og en række landboforeninger meldte sig.¹¹ I sin beretning for 1958 udtalte Erhvervsrådets formand, Harald Nygaard, at:

„Det er jo en plan med meget stor rækkevidde og med rige muligheder for en hel landsdel, dersom den kan gennemføres i det skitserede omfang. Det næres der et begrundet håb om, med den spontane tilslutning planen har fået fra alle sider. Det er klart, at planen også vil få sin store betydning for Holstebro, som for landsdelens øvrige byer, og her vil der jo ganske naturligt blive et kapløb om at skaffe hver enkelt by de bedst mulige betingelser for at tiltrække nye virksomheder m.m. Det er indlysende, at det her gælder om at være vågen og klar, når mulighederne for dette eller hint melder sig.“¹²

Citatet viser, at V.J. Planen set fra Holstebro indvarslede et udviklingskapløb, hvor egnens og købstadkommunens egne interesser i stigende grad blev koblet til

11 „V.J.-planerne åbner store muligheder for landbruget“. Amts-Bladet 07.01.1958.

12 Forhandlingsprotokol for Holstebro Erhvervsråd 1934–1970.

hinanden. I Holstebro medførte det blandt andet en ny måde at relatere købstaden til omverdenen på. Hvor Holstebro tidligere blev beskrevet som en købstad med et opland, var det nu byens centrale placering i en nordvestjysk region, som blev understreget.¹³ Netop den centrale placering blev et vigtigt argument i købstadskommunens og Erhvervsrådets forsøg på at realisere de store projekter, som allerede havde været flere år undervejs. Som noget nyt fik projekterne imidlertid en regional drejning. Et gymnasium ville kunne tage elever fra Fjaltring og Thyborøn ude på Vestkysten. Holstebro-Hallen kunne huse teater- og forlystelsesliv for folk fra hele regionen. Og Holstebros geografiske placering gjorde det oplagt, at placere en nordvestjysk flyveplads netop der.¹⁴ Med Gunnar Andreasen og Vestjyllands Udviklingsråd mente man at have fundet en vægtig allieret, der kunne tale Holstebros sag over for staten.

Egnsudvikling – og vores egen

Oprettelsen af Vestjyllands Udviklingsråd er et eksempel på, hvordan udviklingsarbejdet gik fra at være et lokalt til at blive et regionalt anliggende. En forudsætning for dette var, at der allerede eksisterede lokale organisationer, der kunne tale deres sag og „fodre“ udviklingsrådets medarbejdere med projekter. Den politiske bevågenhed omkring egnsudvikling, udsigten til statslige midler og behovet for at blive hørt førte til en stigende professionalisering af det lokale udviklingsarbejde. I Holstebro havde Erhvervsrådet siden begyndelsen af 1940'erne argumenteret for, at det var nødvendigt at ansætte en erhvervssekretær. Byrådet havde dog ikke tidligere været særligt lydhør, og først i 1957 fik Holstebro et egentligt erhvervs-kontor. Af §1 i Erhvervskontorets vedtægter fremgår det, at kontoret: „... har til formål at arbejde for at fremme erhvervslivet i Holstebro og i øvrigt beskæftige sig med opgaver, som kan være til gavn for byens udvikling, og som kan medvirke til at øge kendskabet til Holstebro og dens fortrin i beskæftigelsesmæssig og merkantil retning.“¹⁵ Rent organisatorisk betød oprettelsen af et erhvervs-kontor en strømning af udviklingsarbejdet. Herunder især arbejdet med at tiltrække østdanske industrivirksomheder, der så muligheder i en udflytning til Vestjylland med statslige støttekroner.

Den betydning, som egnsudviklingsdiskussionerne fik i samtiden igennem den diskursive italesættelse af yderområdernes problemer, kan ikke undervurderes. Diskussionerne synliggjorde „det skæve Danmark“ og bidrog til en forståelse af nødvendigheden af statslig regulering og omfordeling af ressourcer. Lokalt medførte sammenligningen af „Vestdanmark“ og „Østdanmark“ samtidig et behov for

13 Dispositionsplan for Holstebro Kommune 1962.

14 Forhandlingsprotokol for Holstebro Erhvervsråd 1934–1970.

15 Vedtægter og forretningsgang for Holstebro Erhvervs-kontor af 01.06.1957.

definere sig som en særlig egn. Etnologen Ellen Damgaard har i et studie af regional identitet i Vestjylland vist, hvordan vestjysk regionalitet og identitet historisk set er blevet skabt i opposition med statsmagten og med København, der blev synonym for statsmagten (Damgaard 2002: 260). Modsætningen mellem et „os“ og et „dem“ var således ikke ny, men Gunnar Andreasens italesættelse af Vestjylland indebar konstruktionen af en vestjysk egn, der i kraft af spørgsmålets karakter fulgte de administrative grænser for amterne Thisted, Ringkøbing og Ribe (Andreasen 1957). Interessen for at definere og afgrænse „egnen“ var også tilstede i Holstebro, og her identificerede man sig med egnsbetegnelsen „Hardsyssel“. Ligesom dets efterfølgere, len og amter, var syslerne resultatet af en administrativ inddeling gennemført ved kongelig forordning. Når den historiske betegnelse Hardsyssel vandt genklang i 1950'ernes Holstebro, skyldes det at Hardsyssels tingsted lå i Holstebro, og at købstaden derfor kunne opfattes som det historiske centrum for en egn. I Holstebro Dagblad finder man et eksempel på, hvordan Hardsyssel blev genoplivet i 1950'ernes Holstebro. Dagbladets lokalstof (fra bl.a. Holstebro, Herning, Vinderup og Struer) blev i en lang årrække bragt under rubrikken „By og Amt“, men i september 1956 skiftede den navn til „Hardsyssel“. Redaktørens begrundelse var at: „Det vil minde os om vor fortidsarv og vort medansvar for fremtiden i Danmark og i vor nærmeste hjemstavn Hardsyssel.“¹⁶

Som det er fremgået var egnsudviklingsdiskussionen med til at mobilisere en lang række aktører i 1950'erne, hvilket førte til en ny form for regional organisering, der gjorde det muligt for yderområderne ikke blot at fremsætte, men også komme igennem med krav om statsstøtte til industriel udvikling i landets yderområder. Hvor stor en forskel, Egnsudviklingsloven i realiteten gjorde, er straks vanskeligere at vurdere. I Holstebro blev der opført værkstedshuse med støtte fra egnsudviklingsmidler, ligesom enkelte østdanske virksomheder flyttede til kommunen. Isoleret set var det dog af mindre betydning i forhold til de statslige investeringer i veje, boliger, uddannelse og kultur, som kom Holstebro til gavn under 1960'ernes økonomiske højkonjunktur. Jens Johansen, der var kommunaldirektør i Holstebro kommune fra 1948-1988, påpegede allerede i 1974, at den erhvervs-mæssige udvikling var afhængig af andet og mere end et stort udbud af ufaglært arbejdskraft:

„Udviklingen kommer først i gang uden skævheder af den ene eller den anden art, når der i et område er et differentieret udbud af arbejdskraft. En tilflytning eller uddannelse af faglært arbejdskraft og personer med mellem- og højere uddannelser er derfor nødvendig. I disse menneskers overvejelser om flytning indgår lønnen selvfølgelig med stor vægt, men der er andre vigtige faktorer. Meget afgørende for at få denne type arbejdskraft til at flytte til området fra andre regioner er

16 „Hardsyssel“. Holstebro Dagblad 28.09.1956.

Første spadestik til byggeriet af Holstebro Gymnasium, 1965. I de følgende år flyttede Teknisk Skole og Handelsskolen også ind i nye bygninger, ligesom der blev oprettet pædagogseminarium, fysio- og ergoterapeutske samt økonomiskole i Holstebro.

Foto: Lokalhistorisk Arkiv Holstebro.

muligheden for at skabe en tilfredsstillende ramme om hele familiens fremtidige tilværelse.“ (Johansen 1974: 107)

Skabelsen af en tilfredsstillende ramme for „det gode liv“ var for kommunaldirektøren en afgørende forudsætning for Holstebros udvikling. I 1960’ernes Holstebro var løsenet derfor samfundsplanlægning, forstået som et strategisk arbejde med de områder, hvor kommunen var i berøring med borgerne (Johansen 1967). Det handlede om at skabe de grundlæggende forudsætninger for et godt liv i Holstebro, så tilflyttere med mellemlange og videregående uddannelser, ikke kun var sikret beskæftigelse, men også gode boliger og muligheden for at deres børn kunne få en gymnasial uddannelse. En vigtig del af udviklingsarbejdet var desuden en progressiv kulturpolitik, som skulle sikre, at kulturudbuddet i Holstebro kunne måle sig med København og Aarhus (Skot-Hansen 1998).

Et industrisamfund i opløsning?

Hvor Nordvestjylland i 1950’erne og 1960’erne kæmpede for bedre infrastruktur og mere erhvervsudvikling, gik det anderledes let på Lolland (se yderligere

Humlum 1961). I 1958 besluttede Folketinget i samarbejde med Vesttyskland at investere i den såkaldte „fugleflugtslinje“ – vej- og jernbaneforbindelsen mellem København og Hamborg, som kom til at gå over Lolland via Rødbyhavn til Vesttyskland. Linjen havde flere gange tidligere været på tegnebrættet, men i 1963 blev den en realitet, og Østdanmark og Sydsverige var dermed tættere forbundet med det „frie“ Vesteuropa. Som en del af fugleflugtslinjen var Rødbyhavn blevet etableret, og de mange nye fragt-, færge-, jernbane- og toldfunktioner betød en umiddelbar befolkningsvækst i området. Dermed adskilte Rødbyhavn sig fra det øvrige Lolland, hvor økonomien var båret af industri og landbrug med den arbejdskraftintensive sukkerroedyrkning som det regionale særkende. Historisk set havde Lolland været kendetegnet af en godsstruktur med mange landarbejdere og husmænd (Bom og Hestbæk 1989), men i løbet af 1950'erne og i det følgende årti blev landarbejdere til industriarbejdere, efterhånden som mekaniseringen af landbruget vandt frem og skabte et overskud af arbejdskraft. Blandt øens nye store industriarbejdspladser var B&W's maskinfabrik og De Danske Papirfabrikker, der begge lå i Holeby. Lollands industrielle hovedby var dog Nakskov, og her var det virksomheder som OTA, De Danske Sukkerfabrikker og særligt Nakskov Skibsværft, der satte præg på byens liv. Med over 2200 arbejdspladser i 1960'erne og 1970'erne udgjorde værftet rammen om en hel by og egn. Og da værftet efter stærk konkurrence fra Asien lukkede i 1987, blev det da også hurtigt symbolet for en kriseramt region.

I slutningen af 1980'erne nåede ledigheden på Lolland-Falster op på 23 pct. Samtidig flyttede OTA deres produktion til England, og De Danske Papirfabrikker lukkede for produktion i Holeby. MAN B&W Diesel fortsatte produktionen af dieselmotorer frem til 2005, hvorefter der kun var en udviklingsafdeling tilbage på Lolland. Selvom andre løbende kom til, heriblandt vindmølleproducenten Vestas, var perioden fra 1980'erne og frem præget af økonomisk stilstand og krise. Lolland blev skoleeksemplet på et industrisamfund i opløsning.

Den nedadgående spiral

I lighed med Holstebro havde Lolland været et egnsudviklingsområde fra Egnsudviklingslovens ikrafttræden i 1958, og mange af de virksomheder, der kom til øen, gjorde det på grund af den store mængde af stabil og billig arbejdskraft i området. Mange forsvandt dog igen efter få år, når den globale lønkonkurrence blev for hård. Dermed blev Lolland fastholdt i en situation med en stor gruppe af ufaglærte og faglærte lønarbejdere og i en afhængighed af udefrakommende virksomheder. Selvom der løbende blev iværksat en række kommunale udviklingsprojekter, var den grundlæggende fornemmelse i befolkningen, at udviklingen skulle komme udefra:

I 1980'erne begyndte det at tynde ud i Nakskov Skibsværfts ordrebog. Lokale politikere var dog gode til at påvirke Folketinget, som i flere omgange hjalp værftet med nye ordrer og ombygninger, men i 1987 var det slut og lukningen varslede store krisetider for Nakskovegnen. Foto: Nakskov lokalhistoriske Arkiv.

„Der er en ukuelig tro på, at såvel gode som dårlige påvirkninger primært kommer udefra. Nye virksomheder skal hentes ind fra andre egne. Det er store dele af den erhvervspolitiske indsats indrettet på. På samme måde accepteres uden videre, at virksomheder ikke kan hamle op med konkurrencen, eller at markedsituationen pludselig ændres.“ (Hjalager 1987:19)

Forsøgene på selv at skabe udviklingen via forskningscentre, et jordbrugscen-ter, og gøre Nakskov til base for olieeftersøgning og den store samlede satsning i 1984 „Plan Nakskov“ mislykkedes mere eller mindre alle sammen på nær uddannelsesindsatsen herunder U-centret fra 1971 (Hjalager 1987). Sammenlignet med Jylland blev Lolland-Falster set som svag på iværksætterånd (Bom og Hestbæk 1989), hvilket ifølge Bom og Hestbæk også kunne henføres til produktionsforholdene:

Havnen i Nakskov rummer fortsat industri og skibsfart, der dog ikke når samme niveau som i storhedstiderne i 1960'erne og 1970'erne. Foto: Jeppe Høst.

„Den begrænsede iværksætteraktivitet på Lolland-Falster må også forstås ud fra produktionsforholdene. Landbruget og de store fabrikker „har jo altid været der“, og har der endelig været problemer, har man overladt det til „Tordenskjolds soldater“ (lokale fagforeningstopfolk, politikere, erhvervsamatører) at skaffe virksomheder.“ (Bom og Hestbæk 1989:38)

Forsøgene på at tiltrække virksomheder udefra, det såkaldte akkvisitionsarbejde, skete gennem forskellige strategier. Der blev sendt informationsmateriale til københavnske virksomheder, udlagt jord til billige erhvervsområder, mens tekstilindustrien i Herning blev genstand for en målrettet lobbyindsats. Der var altså tale om en overvejende topstyret indsats i arbejdet med at skabe udvikling og for at tiltrække virksomheder udefra. Dette gjorde sig også gældende for en af 1980'ernes store satsninger, feriecentret Lalandia, der med inspiration fra hollandske badelande blev iværksat af entreprenøren Ejnar Jensen.

Fra 1980'erne og frem blev Lolland i stigende grad forbundet med økonomisk tilbagegang i den offentlige diskurs. Nakskov fik mange tilnavne som „Danmarks røvhul“ og „håbløshedens by“, og Aktuelt skrev i 2001 om en by „[...] i coma omgærdet af pessimisme og passivitet“ (Pedersen og Rosado 2001). Bedre blev det ikke, da København i 1990'erne som en del af en større byudviklingsstrategi påbegyndte en social eksport af udsatte borgere, hvoraf en del slog sig ned på Lolland (se yderligere Lund Hansen, Andersen og Clark 2001).

Efter kommunalreformen i 2007 blev de vestlollandske kommuner lagt sammen i Lolland Kommune, mens de østlollandske kommuner gik sammen med de falsterske i Guldborgsund Kommune. For begge kommuner gjaldt det, at de oplevede massive problemer med arbejdsløshed og socialt udsatte. I et forsøg på at dæmme op for udviklingen etablerede de to nye (stor)kommuner i 2011 en fælles erhvervsindsats under navnet *Business Lolland-Falster*, forkortet *Business LF*.

Ved at etablere en erhvervsrettet enhed, som lå uden for kommunalt regi, men med kommunerne som stærke partnere, indskrev Lolland-Falster sig i en generel tendens i det kommunale landskab efter kommunalreformen 2007, hvor erhvervsafdelingerne i højere grad blev udskilt fra den kommunale forvaltning. I dette tilfælde trak man på konkrete erfaringer fra erhvervsarbejdet i den tidligere Nakskov Kommune (Høst 2009). Formålet med Business LF var: „at samle kræfterne og skabe én enhed med stærke kompetencer inden for organisationens kerneområder – på tværs af kommunegrænser“.¹⁷ Business LF's primære arbejdsområder skulle være inden for erhvervsfremme, bosætning og turisme. Dermed samlede organisationen ikke bare et større geografisk område under sig, men også opgaver fra flere forskellige afdelinger i de to kommuner.

Organisation og strategi

Business LF blev stiftet som en fond og forening i januar 2011. Organisationen fik fra begyndelsen 19 ansatte, som i sammensætning afspejlede det kommunale initiativ og de opgaver, som Business LF skulle overtage fra kommunerne. Flere ansatte kom således fra det daværende Erhvervsråd Lolland-Falster, som samme år blev opløst, andre fra Visit Guldborgsund og nogle fra Lolland Kommunes afdeling for Erhverv og Udvikling. Ifølge styregruppen, som stod bag etableringen, var ideen med Business LF kort sagt at profilere Lolland-Falster som „et centralt og attraktivt erhvervs-, turisme- og bosætningsområde“, og at drage nytte af placeringen mellem København, Hamburg og Berlin (Gandrup 2010). Rationalet var at få mest muligt ud af den kommende Femern-forbindelse og de milliardinvesteringer, der givetvis vil følge med – og ikke mindst sikre, at investeringerne vil udmønte sig i varig vækst i lokalområdet.

Business LF blev dermed tænkt som en professionel og samlende organisation for området, der ved at koordinere private og offentlige initiativer og behov kunne drive erhvervsudviklingen i området. Udover rådgivning og konkrete opgaver i forbindelse med medlemmernes udvidelser og investeringer afholder Business LF kurser, workshops, fyraftensmøder samt sociale arrangementer (f.eks. julefrokost for selvstændige). Business LF fokuserer især på at skabe en tilstedeværelse

17 Fra <http://www.businesslf.dk/om-business-lf/om-business-lf/> (besøgt 3. februar 2015)

I 2013 iværksatte Business Lolland Falster kampagne med sloganet „Mærk nærværet, nyd væksten“. Kampagnens indhold blev omformet til blandt andet en reklamefilm, plakater og klistermærker.

i København, hvor de med et kontor under navnet „Embassy of Lolland-Falster“ koordinerer arrangementer, lobbyarbejde og et lille netværk af såkaldte ambassadører. Ambassaden er, ifølge en medarbejder, lidt af et mediestunt, men også et aktiv som kan sikre tilstedeværelse og synlighed i København og nærhed til politiske og private beslutningstagere.¹⁸ Et af de helt store initiativer, som Business LF har iværksat, er en brandingkampagne (i 2013), der både skulle ændre borgernes egen opfattelse af Lolland og samtidig gøre virksomheder, tilflyttere og turister opmærksomme på øernes udviklingspotentiale.

Branding som udviklingsarbejde

Brandingkampagnen var en del af organisationens “omdømmearbejde“, som skulle ændre opfattelsen af Lolland-Falster som et område i afvikling og krise til et område under udvikling og i vækst. „Mærk nærværet, nyd væksten“ blev valgt som kampagnens slogan og omformet til blandt andet en reklamefilm, plakater, klistermærker og bredt indarbejdet i organisationens materiale. Klistermærkerne blev delt ud til private og ofte sat på postkassen eller bagenden af bilen.

Brandingstrategien blev beskrevet i organisationens brand-bog, der både uddyber strategiens baggrund og indhold og indeholder retningslinjer for og eksempler på de forskellige brand-elementer. Bogen er, ifølge Business LF, resultatet af deres:

„arbejde med at formulere en ny forståelse af det, der gør Lolland-Falster så rig på muligheder. Som landsdel, som tilstand og væremåde, som det sted i Danmark, hvor god tid, nærvær og vækst er kommet for at blive.“ (Business Lolland-Falster 2013:8)

18 Personlig optegnelse Høst, 28.08.2013.

Som sådan afspejler brandbogen ikke blot en markedsføring af noget allerede værende, men en forestilling om det sted, som man ønsker at blive og om det gode liv i området. Således understreger bogen også i sig selv vigtigheden af at fortælle den gode historie og en opfattelse af, at det er muligt for et områdes aktører at være medskabere af en ny virkelighed. Brandbogen sætter altså ord på en forestillet fremtid:

„Her er trods, mod, nytænkning, vilje og perspektiver, gamle huse og nye miljøer. Fremtiden kommer af sig selv, fremskridtet sukker efter initiativ og ideer.“ (Business Lolland-Falster 2013:6)

Det er tydeligt i de ovenstående citater, men også mange andre steder i brandbogen, at kampagnen positivt italesætter værdier som nytænkning, initiativ og iderigdom samt dyder som mod og vilje. Denne strategi står i kontrast til den historiske udviklingsform i Lollandområdet, der som beskrevet ovenfor var præget af topstyring. Så meget peger på, at Business LF også er et forsøg på at skabe en ny selvforståelse i befolkningen som værende iderig, selvstændig og entreprenant. Samtidig er det tydeligt, at situationen med en stor lønarbejderbefolkning stadig udgør et udgangspunkt såvel som et middel i den lollandske udvikling. I brandbogen kan man således læse at:

„Vi har et lavere lønniveau end de store danske byer, og arbejdstagerne er loyale, ansvarlige og engagerede.“ [...] og *„Lolland-Falsters arbejdsstyrke er kendt for deres loyalitet og hengivenhed.“* (Business Lolland-Falster 2013:31)

I disse to citater omtales arbejdsstyrken i højere grad som et middel end et iderigt og nytænkende subjekt. Til et arrangement om den regionale vækstplan kunne man således også høre repræsentanter fra Business LF omtale området som „Danmarks Kina“.¹⁹ Det er dog ikke overraskende, at både en forestillet fremtid og en nærværende samtid begge må være til stede i organisationens strategiske arbejde. Det er jo det eksisterende, der skal omformes og transformeres. En medarbejder understreger således, at det er vigtigt med arbejdet indadtil for at støtte op og skabe indhold i det, som kommunikeres udadtil.²⁰

Vender vi os til sidst mod nogle af de nye udviklingsinitiativer, ser det ved første øjekast ud som om, at Business LF er lykkedes med at stimulere nytænkning og vilje. I Nakskov er der nemlig to nye eksempler på lokalt drevne foreninger, som arbejder med udvikling af byen. Begge blev dannet i 2013, og begge organisationer arbejder med at italesætte den positive historie om Nakskov. Som et led

19 Personlig optegnelse Høst, 07.12.2014.

20 Personlig optegnelse Høst, 28.08.2013.

heri indgår visionsmøder og idégenerering med fokus på at skabe udvikling. Går man tættere på de to nye foreninger, er billedet dog lidt mere uklart, for især den ene forening ser sig som opposition til blandt andet „Business LF“. ²¹ Den anden forening samarbejder i mindre grad med Business LF, men har også et udtalt formål om at koncentrere sig om Nakskov alene. Lolland-Falster området befinder sig altså i en kompleks situation med et ben i industriøkonomi og et ben i en igangværende transformation.

De store håb om udvikling er for Business LF knyttet til Femern Bælt-forbindelsen, og i forsøget på at tiltrække udvikling spilles der både på dynamiske erhvervsværdier (mod, vilje og vækst) og bløde menneskelige sider (nærvær) for at markedsføre Lolland-Falster som en ramme for det gode liv. Samtidig har der i løbet af 2015 flere gange været sået tvivl om tunnelprojektets finansiering og om, hvornår motorvejen og hurtigtoget overhovedet bliver indviet. Casen fra Lolland illustrerer dermed, hvordan lokale værdier, ressourcer og aktiviteter inddrages i udviklingsarbejdet for at skabe et nyt image, selvforståelse og subjekt. Men også om en fortsat afhængighed udad- og indadtil.

Fra landbrugssamfund til industrisamfund

De to cases ovenfor har beskrevet, hvordan befolkninger og kommuner i to forskellige dele af landet og i to forskellige perioder håndterede og håndterer det at være yderområder. Op gennem 1950'erne var omstillingen fra landbrugssamfund til industrisamfund afhængig af, at nogle helt basale forhold blev bragt i orden, såsom veje, teknisk infrastruktur og uddannelse. Loven om egnsudvikling fra 1958 var blot ét aspekt af denne proces, hvilket kommunaldirektøren i Holstebro, Jens Johansen, gjorde opmærksom på med sin udtalelse om, at udviklingen først kom i gang uden skævheder af den ene eller anden art, når der fandtes et differentieret udbud af arbejdskraft inden for et område (Johansen 1974). I forhold til den industrielle udvikling på Lolland-Falster kan Johansens overvejelser være med til at illustrere de forskellige tilgange til egnsudvikling, som eksisterede i Danmark fra 1958 og frem. Til forskel fra Holstebro, hvis strategi op gennem 1960'erne var at skabe et differentieret arbejdsmarked, som bestod af andet og mere end industriarbejdere, satsede kommunerne på Lolland-Falster mere ensidigt på større industrivirksomheder. Så længe der var billige, bygge- modnede arealer til erhvervsvirksomheder, god og billig arbejdskraft og statslige støttemidler til virksomheder, der ville etablere sig i området, skulle det nok gå. Mens Holstebro med sit udviklingsarbejde forsøgte at tiltrække folk med mellem- lange og videregående uddannelser med henblik på at forandre arbejdsmarkedets

21 Personlig optegnelse Høst, 03.09.2013.

struktur, lukrerede Lolland-Falster i en lang årrække på sin store reserve af lønarbejdere. Godssystemets sociale struktur blev således videreført, men nu som et forhold mellem udefrakommende arbejdsgivere og lokale arbejdstagere. Fra kommunalt hold forsøgte Nakskov sig som nævnt med en række udviklingsprojekter i 1970'erne og 1980'erne, men kun få af dem satte sig varige spor. De to cases fortæller dermed på hver deres måde om, hvordan overgangen til industrisamfundet blev håndteret og erkendt, og hvordan kommunerne i det lokale udviklingsarbejde fra 1960'erne og frem gjorde brug af forskellige aspekter af den statslige lovgivning. I Holstebro mente man, at udviklingen af Vestjylland krævede andet og mere end industriarbejdspladser, og man brugte velfærdsstatens muligheder for at skabe rammer for „det gode liv“. I forhold hertil satsede kommunerne på Lolland-Falster mere ensidigt på Egnsudviklingslovens evne til at tiltrække industrivirksomheder, og de er først senere slået ind på en bredere strategi, der skal generere lokalt entreprenørskab.

Staten og det lokale

Sammenlignes Holstebros og Nordvestjyllands situation i slutningen af 1950'erne med den situation, som Lolland-Falster befinder sig i nu, er et fælles træk erkendelsen af, at det, som man hidtil har gjort, ikke længere er nok til at skabe udvikling. Spørgsmålet om hvad der skal til, for at Lolland-Falsters befolkning kan leve „gode liv“, er blevet stadig mere påtrængende og komplekst. Ligesom i 1950'ernes Nordvestjylland er der en oplevelse af, at der er behov for nye organisationer, strategier og netværk, som kan drive udviklingsarbejdet. På Lolland-Falster er udfordringen i dag at finde en erstatning for de industriarbejdspladser, som forsvandt med industriens udflytning fra 1980'erne og frem, men også at fremme iværksætterånd og initiativlyst. Det som adskiller de to eksempler markant fra hinanden er, at hvor Holstebro i lighed med andre yderområder i 1960'erne – foruden den generelle højkonjunktur – nød godt af statslige investeringer i infrastruktur, uddannelse og sundhed, så er Lolland-Falster og lignende yderområder i dag mere overladt til sig selv. Med Egnsudviklingsloven fra 1958 tog staten en aktiv del af ansvaret for den regionale udvikling. Efter loven blev udfaset i 1990 er den erstattet af en række nye EU-tiltag, som ikke på samme måde har den danske stat som central aktør (se mere nedenfor). Derfor spillede det en stor rolle på Lolland-Falster, da staten igen meldte sin ankomst i 2008 gennem investeringer i Femern-forbindelsen. Forventningen var, at der i løbet af en 10-års periode ville blive brugt 60 mia. kr. ekstra til offentlige investeringer på Sjælland og Lolland-Falster, og håbet var, at de mange investeringer ville være med til at rette op på Lolland-Falsters udkantsimage og gøre området centralt i Nordeuropa.

Udviklingsarbejdets aktører og rum

Statens rolle og ansvar beskrives i landdistriktsforskningen som forandret (Ray 1999; Shucksmith 2010). Der er sket et skift fra en stærk (eksogen) statslig styring af udviklingen på lokalt niveau til et mere blandet styringsrationale, hvor lokale kræfter i stigende grad gøres til drivkræfter i udviklingsindsatsen (OECD 2006). Dette ligger i forlængelse af denne artikels eksempel fra Lolland, hvor nye initiativer sammenlignet med den industrielt rettede egnsudviklingsstøtte og sektorbaserede landbrugsstøtte i højere grad fremstår som lokalt forankrede, tværgående og med et bredere stedbundet præg. Som vi har beskrevet, varetog lokale forretningsdrivende, foreninger og politikere imidlertid også tidligere et udviklingsarbejde, der havde til formål at fremtidssikre deres by, område og livsgrundlag. I Holstebro formåede lokale aktører således at samarbejde omkring viden og visioner for udvikling, hvilket var med til at opretholde Holstebros position som en hovedby i Nordvestjylland. På Lolland-Falster er der i højere grad tale om et rolleskift. Her har forventningerne til udviklingen og det gode liv historisk set været knyttet op på eksogene kræfter, hvad enten det var private virksomhedsejere eller staten. Opfattelsen af, at Lolland i dag gennemgår et markant rolleskift, kan dog ikke udelukkende forklares med henvisning til industrisamfundets videreførelse af en godsstruktur og en egnsspecifik mangel på iværksætterånd. I løbet af 1990'erne forandredes måden, hvorpå den danske stat beskrev og definerede sit ansvar i forhold til skabelsen af regional udvikling og balance (Nordrefo 1991). Det lighedsprogram, der havde ligget til grund for Egnsudviklingsloven frem til 1990, og som var forankret i velfærdsstaten og kommunerne, blev omdefinert med det formål at frisætte lokale særpræg og potentialer. Landsplanredegørelsen fra 1996 satte ord på dette skifte:

„En regional balance fremmes primært gennem lokale initiativer, som bygger på lokale muligheder for udvikling. Absolut lighed og ensartethed er en utopi med uhyggelige perspektiver og samtidig en umulighed, når netop det særlige lokale potentiale er drivkraften for udvikling.“ (Miljø- og Energiministeriet 1996:16)

I et historisk perspektiv kan udviklingen fra den første lov om egnsudviklingsstøtte i 1958 – over kommunalreformen i 1970 og dens mange følgere reformer – til 1990'ernes nye toner beskrives som en periode, hvor den danske befolkning blev gjort mere lige i økonomisk forstand og i forhold til udbuddet af velfærdsydelser (Blom-Hansen 2012). Det afgørende ved skiftet i 1990'erne var, at mål-ligheden, dvs. forestillingen om at alle områder af landet, kunne opfylde de samme udviklingsmål, blev erstattet af opfattelsen af, at der skulle være plads til regional variation og forskellige udviklingsveje. Det afsæt, der blev lagt til grund for det

Fødevarer og lokale ressourcer bliver i stigende grad brugt som udviklingsstrategi. Billedet viser „Picnic-to-go“ ved Knuthenlund Gods i anledning af fødevarefestivallen „The Native Cooking Award“ 2013. I det nye länddistriktsparadigme beskrives de stedbunde sociale og kulturelle værdier som centrale udviklingspotentialer. Foto: Jeppe Høst.

regionale udviklingsarbejde, var dog stadig de grundlæggende forudsætninger, som blev skabt med industri- og velfærdssamfundet.

Grænseløse regioner

Udviklingsarbejdet i Holstebro i 1950'erne fandt sted i en købstadkommune, som dækkede et område på ca. 12 km² og med et indbyggertal på ca. 15.000 indbyggere (Institut for Centerplanlægning 1962). Det udviklingsarbejde, som i dag foregår i regi af Business Lolland-Falster, sker i de to storkommuner Lolland og Guldborgsund, der har et samlet areal på ca. 1787 km² og over 100.000 indbyggere.²² Imellem de to eksempler ligger kommunalreformen i 1970, der afskaffede sogne- og købstadkommuner og erstattede dem med primærkommuner, men tallene giver alligevel en fornemmelse af det skalaskifte, som er sket i det lokale udviklingsarbejde, siden Egnsudviklingsloven i 1958. Dette skifte, som til en vis grad motiveredes af introduktionen af det indre marked, er i god tråd med kravene i en

22 Danmarks Statistik udtræk 4. kvartal 2015. danmarksstatistik.dk

øget global konkurrencesituation, hvor klynger og specialiseringer sammen med social og kulturel kapital ses som afgørende i udviklingskapløbet (Ray 1999). Det er måske også i dette lys, at behovet for en særlig semi-kommunal enhed uden for rådhuset, såsom Business Lolland-Falster, skal forstås; som en aktør der kan agere i en global verden uden alt for strikse kommunale bånd. Her er det interessant at sammenligne eksemplet fra Holstebro med den geografiske skala, som det nutidige udviklingsarbejde foregår i. Business Lolland-Falsters strategiske arbejde sker i dialog med institutioner i EU, med forskellige ministerier og med Region Sjælland. Herudover er Business LF involveret i samarbejder med private fonde, universiteter og virksomheder i hele verden fra Asien til USA. En pointe er dermed, at mens Holstebro Erhvervsråd var involveret i at håndtere transformationen til industrisamfund indenfor rammerne af en kommunestruktur udviklet til landbrugssamfundet, så er Business Lolland-Falster og lignende organisationer involveret i håndtering af globale flows af og konkurrence om viden, virksomheder, kapital og personer. Forholdene i skala gør det oplagt at fundere over forskelle mellem decentral og central styring. Før Egnsudviklingsloven i 1958 foregik det lokale og regionale udviklingsarbejde i en decentral struktur indenfor rammerne af købstadkommuner og amtskommuner. Indenfor rammerne af Egnsudviklingsloven fandt udviklingsarbejdet i højere grad sted i et samarbejde mellem stat og kommuner. Set i forhold hertil indebærer de grænseløse regioner, som vi ser i dag, et større behov for en netværksstruktur. Organisationerne, der varetager det lokale udviklingsarbejde, er større og er også blevet yderligere professionaliseret, men samtidig bliver der lagt yderligere vægt på individets betydning i form af frivillige, ildsjæle og lokale aktører (Anheier og Kendall 2001; Shucksmith 2010). Der synes at være en indbygget modsætning i dette, men forklaringen kan være, at grænseløshed øger behovet for en større og dynamisk struktur, mens det, som det hele handler om, ønsket om at bevare og fremtidssikre byer, områder og livsgrundlag, altid vil tage afsæt i det lokale niveau. Udviklingsarbejdet handler stadig om at skabe forudsætninger for „det gode liv“ i yderområderne, men eftersom udviklingsarbejdet er vokset i sin helhed, kræver det i dag en involvering af professionelle udviklingsarbejdere, som er i stand til at mobilisere en stadig større mængde af frivillige og lokale kræfter.

Regionalt udviklingsarbejde som kulturhistorisk fænomen

I denne artikel har vi vist, hvordan udviklingsarbejde som et kulturhistorisk fænomen er situeret i tid og rum. I 1950'erne var det at være en „underudviklet“ egn på mange måder et problem, men det var ikke stigmatiserende, som forestillingen om udkantsdanmark er i dag. I 1960'erne betød velfærdssamfundet, at alle borgere i højere grad fik samme adgang til grundlæggende velfærd og service. I

dag er idealet om mål-lighed erstattet af regional variation, hvorfor der i dag er stigende forskel på, hvor i landet man bor. I Holstebro kæmpede man i flere år om placeringen af et supersygehus, som skal betjene borgerne i den vestlige del af Region Midt, med det resultat, at sygehuset i Holstebro lukker i 2020, når et nyt supersygehus tages i brug i Gødstrup ved Herning. Lolland-Falster er et eksempel på et område, der i årtier har lidt under affolkning og „social eksport“ fra København. Nu er chancen der, og man følger nutidens spilleregler for udvikling i form af professionalisering og branding.

Selvom forskellige økonomiske og geografiske teorier sætter sit præg på den regionale udvikling, så præges det lokalt stadig af mennesker, der arbejder for deres egn, af indbyggere som ønsker gode rammer for deres liv og dagligdag. Landbrugets nedgang og den betydning, det fik for regional udvikling, udspillede sig primært i 1950'erne og 1960'erne. Herefter er det industrisamfundets logikker, der har været udgangspunktet for det lokale udviklingsarbejde. Pointen er, at grundfortællingen, hvor landbrugets nedgang og den tiltagende urbanisering kædes sammen, er upræcis, når det kommer til beskrivelsen af regional udvikling i dag. Hvis vi vil forstå industrisamfundets udvikling og afvikling, må vi i stedet forsøge at begribe de udfordringer, som yderområderne står overfor i dag. Som vi har beskrevet, indebærer udviklingsarbejde drømme om en hal, om at en stor virksomhed kommer til byen eller om en fast forbindelse til Europa. Også i dag forudsætter udvikling i yderområder investeringer og tiltag, der forandrer samfundets strukturer, hvad enten de kommer fra kommune, stat eller EU. Når der investeres i yderområder og regional udligning, må det diskuteres, hvilken ny økonomisk motor, hvilken type af samfund, og hvilke slags investeringer, som skal danne rammerne om det gode liv i fremtiden.

Litteratur

- Andersen, Morten 2013: *De mange muligheders land, Sønderjyllands erhvervsråd og egnsudviklingens historie 1945-1975*. Historisk Samfund for Sønderjylland.
- Andreasen, Gunnar 1957: *Vestjyllands fremtid*.
- Anheier, Helmut K. og Jeremy Kendall 2001: *Third sector policy at the crossroads: an international non-profit analysis*. Routledge.
- Blom-Hansen, Jens 2012: *Fra sogn til velfærdsproducent, kommunestyret gennem fire årtier*. Syddansk Universitetsforlag.
- Bom, Troels og Anne-Dorthe Hestbæk 1989: *UFAGLÆRTE LIVSFORMER I DEN REGIONALE ERHVERVSUDVIKLING*. Samfundsfag. Københavns Universitet.
- Borja, Jordi, Manuel Castells, Mireia Belil og Chris Benner 1997: *Local and global : the management of cities in the information age*. Earthscan Publications.

- Business Lolland-Falster 2013: *Mærk nærværet, nyd væksten*. http://www.businesslf.dk/media/26266/brandbog_vs_05.pdf.
- Castells, Manuel 1996: *The rise of the network society*. Blackwell Publishers.
- Damgaard, Ellen 2002: „I kuling fra Hals til Harboøre“. *Fortid og Nutid* 2002:4, s. 251-277.
- Damsholt, Tine 2015: „Det gode liv i etnologien“. *Kulturstudier* 2015:1, s. 37-55.
- Danmark på vippen 2015: *Hvidbog: et Danmark i balance er et rigere Danmark*. Danmark på Vippen.
- Dybvad, Kaare 2015: *Udkantsmyten, hvordan centraliseringen af Danmark ødelægger vores økonomi og sociale sammenhængskraft*. People's Press.
- Fogtmann, Sv. 1929: „Rotary“. Stads- og Havneingeniøren. Maanedsmeddelelser for Stads- og Havneingeniørforeningen i Danmark. Nr. 1. januar 1929, 20 årgang, s. 1-2.
- Gandrup, Hans 2010: *Tårnhøje erhvervs-mål for LF i ny plan*. Lolland-Falsters Folketidende. Lolland-Falsters Folketidende A/S: 1.
- Gaardmand, Arne 1993: *Dansk byplanlægning 1938-1992*. Arkitektens Forlag.
- Hjalager, Anne-Mette 1987: *Livsformer på Lolland, et forprojekt om dagligliv, arbejdsløshedsstrategier og erhvervsfremme*. Planstyrelsen, Miljøministeriet.
- Humlum, Johannes 1961: *Landsplanlægning i Danmark*. Gyldendal.
- Høst, Jeppe 2009: *Sammen står vi stærkere. Erfaringer fra partnerskaber i land-distrikter*. Indenrigs- og Socialministeriet. Hausenberg.
- Illeris, Sven 2005: *Egnsudvikling, egnsudviklingens historie i Danmark*. Dansk Byplanlaboratorium.
- Institut for Centerplanlægning 1962: *Dispositionsplan for Holstebro Kommune 1962*. Holstebro Kommune.
- Jensen, Tina Knudsen 2002: „Propagandakomiteen for Randers by og havn – et imageforbedrende projekt fra 1930'erne“. J. Smidt-Jensen (red.): Årbog 2002, Kulturhistorisk Museum Randers, s. 55-68.
- Kampmann, Viggo 1957: „*De forsømte landsdele*“. Dagens Nyheder. Industrirådet.
- Kanstrup, Jan og Steen Ousager 1990: *Kommunal opgaveløsning 1842-1970*. Odense Universitetsforlag.
- Johansen, Jens 1967: „Samfundsplanlægning i Holstebro“. *Byplan* 19. årgang, s. 77-81.
- Johansen, Jens 1974: „Efter 1945. Udviklingspolitik og planlægning“. Linvald, Steffen, Jens Johansen og Thorkild Ramskou: *Bro og by, en folkebog om Holstebro*, s. 105-132.
- Lund Hansen, Anders, Hans Thor Andersen og Eric Clark 2001: „Creative Copenhagen: globalization, urban governance and social change“. *European Planning Studies* 9:7, s. 851-869.
- Miljø- og Energiministeriet, Landsplanafdelingen 1996: *Danmark og europæisk planpolitik, forslag til landsplanredigørelse*. Miljø- og Energiministeriet.

- Nordrefo 1991: *Statens ansvar*. NordREFO.
- OECD 2006: „The new rural paradigm policies and governance“.
- Pedersen, Lene Vendelbo og Isabel Fluxá Rosado 2001: *Mellem industri- og IT-samfundet: Nakskov nægter at dø*. Aktuelt.
- Ray, Christopher 1999: “Endogenous Development in the Era of Reflexive Modernity“. *Journal of Rural Studies* 15:3, s. 257-267.
- Sassen, Saskia 2012: *Cities in a world economy*. SAGE/Pine Forge.
- Shucksmith, Mark 2010: „Disintegrated Rural Development? Neo-endogenous Rural Development, Planning and Place-Shaping in Diffused Power Contexts“. *Sociologia Ruralis* 50:1, s. 1-14.
- Skot-Hansen, Dorte 1998: *Holstebro i verden – Verden i Holstebro*. Kulturpolitik og -debat fra tresserne til i dag. Forlaget Klim.
- Svendsen, Gunnar Lind Haase 2013: *Livsvilkår og udviklingsmuligheder på landet, viden, cases, teorier*. Syddansk Universitetsforlag.
- Søndergaard, Morten Karnøe 2010: „Egnsudviklingens regionale variationer. Træk af udviklingen i udkantsområdernes Danmark, ca. 1960-2005“. *Sjæklen 2009*, Årbog for Fiskeri- og Søfartsmuseet, Saltvandsakvariet i Esbjerg, s. 79-99.
- Winther, Malene Brandt og Gunnar Lind Haase Svendsen 2012: “‘The Rotten Banana’ fires back: The story of a Danish discourse of inclusive rurality in the making“. *Journal of Rural Studies* 28:4 s. 466-477.

Avisartikler

- „Efter syv års forløb nu enighed om Mejrup-Simmelkjærvejen“. *Amts-Bladet* 20.08.1956.
- „Gunnar Andreassen i radioen om arbejdet med V.J.-planen“. *Amts-Bladet* 03.01.1958.
- “Hardsyssel“. *Holstebro Dagblad* 28.09.1956.
- „Propagandamærker“. *Holstebro Dagblad* 19.12.1934.
- „Vestjylland havde den næststørste ledighed“. *Amts-Bladet* 06.03.1958.
- „V.J.-planerne åbner store muligheder for landbruget“. *Amts-Bladet* 07.01.1958.

Utrykte kilder

- Forhandlingsprotokol for Holstebro Erhvervsråd 1934-1970. Lokalhistorisk Arkiv Holstebro.
- Rotary Holstebro, Ugebrev nr. 142, 1934. Holstebro Rotary Klub.
- Vedtægter for Holstebro Erhvervsråd, 1. april 1939. Lokalhistorisk Arkiv Holstebro.
- Vedtægter og forretningsgang for Holstebro Erhvervskontor af 01.06.1957. Lokalhistorisk Arkiv Holstebro.

Personlige optegnelser

- Jeppe Høst 2013-2014.

English abstract

Making development work?

Cultural and historical perspectives on regional development

In Denmark, the question of economic development in peripheral areas is currently a highly debated topic. However, since peripheral areas are often represented as rural „outskirts“ associated with social decline, unemployment and derelict houses, the debate is not only about economic priorities and material development. At the same time in peripheral areas, local civic organisations and community activists are increasingly relied on as agents of change. This reflects back on municipal and regional authorities' application of research into the fields of strategic development and place-marketing. So as research are put into practice, local commitment and cultural assets are made into key conditions for regional development.

However, as we argue in this article, local involvement in generating growth is not something entirely new. In the 1950s several Danish towns were trying to attract industrial development through regional initiatives as well as lobby activities directed at the Danish government. In the article we examine two Danish peripheral regions, The North West of Jutland and the islands of Lolland-Falster, and discuss „development work“ as a cultural and historical phenomenon. Here we find many similarities between local development work in the 1950s and the present day, but there are also significant differences. In both periods private sector interests and public authorities are engaged in preserving and renewing their town, area and livelihood. However over time expectations raised in relation to private initiative and the public sector have changed, as well as a new mix of local and professional stakeholders, have transformed the space and practices of municipal development work. Common for development work over time is, nonetheless, the attempt to create and recreate conditions for a „good life“ in relation to the wider society. As such outside support is still seen as a precondition for local development. A recurrent question is therefore, how shifting public authorities have related to and conceptualised regional development, and in what way the „good life“ in the periphery have become an integrated part of government policy?

Caroline Nyvang & Jonatan Leer

Caroline Nyvang er forsker ved Dansk Folkemindesamling på Det Kongelige Bibliotek. Hun blev i 2012 ph.d. med en afhandling om danske kokebøger og har skrevet flere artikler om madhistorie og -kultur. Caroline arbejder for tiden på et forskningsprojekt om sorgkultur på internettet. Projektet er støttet af Kulturministeriets forskningspulje. Jonatan Leer er postdoc ved Århus Universitet (DPU) under projektet *Smag for Livet*. Jonatan har skrevet ph.d. om maskulinitet i madprogrammer og udgiver i efteråret 2016 bogen *Ma(d)skulinitet* (Århus Universitetsforlag) og antologien *Food and Media: Practices, Distinctions, Heterotopias* (Routledge). Jonatans forskning omhandler også smagspædagogik, gastrationalisme og dansk børneko-gebogshistorie.

Keywords: nostalgi, historiebrug, madhistorie, mediemad, tv-køkkenet

SPISE REPRISE

Historiebrug i Brd. Prices madprogrammer

*Fortiden spiller i disse år en central rolle i den danske madkultur. Med denne artikel argumenterer vi for, at denne tendens kan undersøges som et udtryk for banal historiebrug. Artiklen bruger tv-programmet *Spise med Price* som konkret eksempel i en analyse af, hvad det er i samtiden, der er med til at reaktualisere fortidige madlavningspraksisser. Formålet med artiklen er således dels at undersøge, hvad der er på spil, når gamle madlavningspraksisser vækkes til live, dels at udvide den eksisterende forskning i historiebrug med et madkulturelt perspektiv.*

S*pise med Price* er en af de største madprogramsucceser på dansk tv. Serien er blevet belønnet med flere priser og kan mønstre op mod én million seere pr. afsnit. Det svarer nogenlunde til seertallet, når dansk tv transmitterer en af her-

relandsholdets vigtigste fodboldkampe, og er omtrent det dobbelte af den sene TV-avis. Programserien blev lanceret af James og Adam Price i 2008, og indtil videre har brødrene tilbragt seks sæsoner i danskernes tv-køkken.

Da producer Anders Johansen blev involveret i dét, der skulle blive til første sæson af den populære madserie, gav programmets redaktør ham til opgave at få brødrene til at lave mad med deres far, den berømte skuespiller, instruktør og madskribent John Price (1913-96).¹ Det må umiddelbart have virket som en både umulig og morbid opgave, idet faderen allerede havde været død i mere end ti år, da programmet blev sat i konceptudvikling. Ikke desto mindre lykkedes det langt hen ad vejen i den form, programmet endte med at få. Det gælder f.eks., når de to brødre laver „fars bœf sauté stroganof“ i et emaljeret arvestykke, mens der krydsklippes til faderens optræden med samme ret i en udgave af tv-programmet *Lørdagshjørnet* fra 1977. I det hele taget fremstår *Spise med Price*, en titel lånt fra John Prices første kogebog, som en hyldest til faderen og dennes madlavnings-ideal.

I artiklen argumenterer vi for, at brødrene Price ikke bare laver mad med deres far, men gennem hele programrækken forholder sig til en særlig madtradition båret frem af den mandlige gourmand, som for alvor trådte i karakter i 1960'erne. I denne periode blev madlavning for første gang medieret som særlig maskulin praksis, og køkkenet blev iscenesat som et distinkt maskulint rum.² Som mange andre aktuelle madkulturelle fænomener forholder tv-programmet sig altså meget aktivt til fortiden. Vores pointe er imidlertid ikke, at James og Adam Price ureflektet genoptager tidligere slægtleds dyder. Forholdet er mere ambivalent, idet brødrene forholder sig både kærligt og satirisk, forherligende og latterliggørende, kopierende og korrigerende til den fædrene generation.

Artiklen, der behandler de første tre sæsoner af *Spise med Price*, åbner med et kapitel om mad og historiebrug. Herpå følger et historisk overblik over fremkomsten af den mandlige madlaver i de danske medier. Analysen, som er delt i to efterfølgende afsnit, fokuserer dels på konkret materiel genbrug i *Spise med Price*, dels på mere subtile fortidsreferencer til maskuline idealer i køkkenet. Den centrale pointe i kapitlerne er, at brødrenes relation til den tidligere generation af mandlige madformidlere kan forstås som et udtryk for banal historiebrug. Denne analyse nuanceres ved hjælp af litteraten Svetlana Boyms begreber om henholdsvis refleksiv og restaurativ nostalgi. For at perspektivere forskellen i de to begreber modstiller vi historiebrugen i *Spise med Price* med Jamie Olivers *Jamie's*

1 Fortalt af Anders Johansen, interview foretaget af Jonatan Leer i DR-BYEN d. 15. oktober 2011.

2 Caroline Nyvang, „I den gode smags tjeneste: Den gastronomiske bevægelse i danske trykte kogebøger 1950–70“, *Tidsskrift for Kulturforskning*, nr. 3–4 (2014): 64–81.

Ministry of Food. Sammenligningen tjener desuden til at pege på nogle mere generelle træk vedrørende mad og historiebrug i den aktuelle mediekultur.³

Mad og historiebrug

Mad bliver hyppigt fremstillet som en katalysator for personlige erindringer. Et klassisk eksempel stammer fra Marcel Prousts *På sporet af den tabte tid*, hvori smagskombinationen af madeleinekage og lindete sender den overrumplede jægfortæller på en uforvarende erindringsrejse til barndommens land.⁴ I studier af madens betydning for individets identitetsdannelse bruges madeleinekagen ofte som et litterært eksempel på, at sensoriske indtryk hensætter os til en bestemt tid, og at maden kan bruges til at indfri længsler efter det forgangne.⁵

Men madens potentiale til at genkalde et særligt tidsrum rækker tilsyneladende længere end individuelle erindringer og smagsindtryk. Fortiden er en væsentlig ingrediens i samtidige madkulturelle bevægelser, der alle strækker sig langt ud over den personlige erindringshorisont. I en dansk kontekst gælder f.eks. det Nye Nordiske Køkkens naturromantiske forestilling om en grundlæggende norøn orden, dyrkelsen af husmandskosten og mormormaden samt den primordiale higen efter et kulinarisk år nul i form af palæodiæten. *Spise med Price* kan ligeledes ses som et eksempel på, at idealer forankres i et bestemt tidsrum, uafhængigt af om seerne selv laver og smager den mad, der præsenteres.

3 Artiklen bygger på materiale, der tidligere er blevet behandlet i forfatternes to ph.d.-afhandlinger, Caroline Nyvang, *Danske trykte kogebøger 1900–70, fire kostmologier, Ph.d.-afhandling* (Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet, 2012); og Jonatan Leer, *Ma(d)skulinitet, maskulinitetskonstruktioner i europæiske madprogrammer efter The Naked Chef i lyset af „den maskuline krise“* (Humanistisk Fakultet, Københavns Universitet, 2014).

4 I Else Henneberg Pedersens oversættelse lyder det: „Og i samme øjeblik som jeg havde genkendt smagen af det stykke madeleinekage dypet i lindete som min tante plejede at give mig (om end jeg endnu ikke vidste hvorfor erindringen om det gjorde mig så lykkelig, og måtte udsætte det til langt senere at finde ud af det), dukkede det gamle grå hus mod gaden hvor hun havde sit værelse, op som en teaterkulisse ... Og ligesom i den leg hvor japanerne morer sig med at dyppe nogle små stykker papir i en porcelænsskål fyldt med vand, hvor de papirstumper der indtil da har set nøjagtig ens ud, øjeblikkelig udvider sig, vrider sig, får farve, skiller sig ud fra hinanden og bliver til blomster, huse og solide og genkendelige mennesker, steg nu også alle blomsterne i vores have og i Swanns park, og åkanderne i Vivonne, og de brave folk i landsbyen og deres små huse og kirken og hele Combray og dens omegn, alt det der får form og fasthed, byen og haverne, op af min egen tekop.“ Marcel Proust, *Swanns Verden*, Multivers fiktion (Multivers, 2002), 56.

5 James P. Gilroy, „Food, Cooking, and Eating in Proust’s *A la recherche du temps perdu*“, *Twentieth Century Literature* 33, nr. 1 (1987): 98; Rose Arnold, „Madeleines and Other Aides-Mémorie: The Importance of Food References in Proust’s *Recherche*“, i *Food and the Memory: Proceedings of the Oxford Symposium on Food and Cookery, 2000*, red. Harlan Walker (Devon, England: Prospect Books, 2001), 22–30; Marcia Levin Pelchat og Fritz Blank, „A Scientific Approach to Flavours and Olfactory Memory“, i *Food and the Memory: Proceedings of the Oxford Symposium on Food and Cookery, 2000*, red. Harlan Walker (Devon, England: Prospect Books, 2001), 185–91; David Sutton, „A Tale of Easter Ovens: Food and Collective Memory“, *Social Research* 75, nr. 1 (Spring 2008): 158.

De seneste år har set en stigende opmærksomhed på fortidens placering i samtiden. Inden for de humanistiske forskningsområder begyndte man ved udgangen af forrige årtusinde at tale om et decideret *memorial turn*, der både er blevet behandlet som en selvstændig nyorientering og sat i forlængelse af såvel den kulturelle, sproglige som performative vending.⁶

Den svenske historiker Peter Aronsson fik med udgivelsen *Historiebruk – at omsätta det förflutna* (2004) for alvor sat „historiebrug“ på dagsordenen i de nordiske lande, og dette i et sådant omfang, at termen efterhånden er begyndt at udkonkurrere „kollektiv erindring“. I bogen udfolder Aronsson sin idé om historiebrug ved hjælp af begreberne *historiekultur* og *historiebevidsthed*. Grundlaget for alle former for historiebrug er ifølge forfatteren *historiekulturen*, dvs. de kilder, artefakter, sædvaner o.lign., der står til rådighed for os. Hertil føjer han begrebet *historiebevidsthed* som betegnelse for de skiftende ideer om forholdet mellem fortid, nutid og fremtid og den betydning, relationen har for vores anvendelse af den tilgængelige *historiekultur*. Eksempler er bl.a. forestillinger om, at historien gentager sig, og „guldaldertropen“, der tilsiger, at historiens gang uomtvistelig leder til et forfald.⁷ Historiebrug kan altså ifølge Aronsson med fordel analyseres med blik dels for dét repertoire af „*historiekulturen*“, der aktiveres i bestemte sammenhænge, dels for den distinkte *historiebevidsthed*, som er med til at give repertoire retning og form.

Den forskningsmæssige opmærksomhed på historiebrug falder sammen med en forskydning af historiens skabere og brugere. I dag formidles historie ikke alene af fagfolk, men også som led i oplevelsesøkonomien, ligesom fortiden synes at have fået tildelt en større rolle i kunst og litteratur. Mange argumenterer for, at der samtidig er en stigende interesse for historie hos den almene befolkning.⁸ Derfor kan det undre, at den akademiske interesse for historiebrug hidtil har samlet sig om det monumentale og skelsættende – Auschwitz, Besættelsestiden, Cubakrisen⁹ – mens historiens indtog i hverdagen kun i begrænset omfang er blevet

6 Kerwin Lee Klein, „What Was the Linguistic Turn?“, *CLIO (Ft. Wayne)* 30 (2000): 79–90; Kerwin Lee Klein, „On the Emergence of Memory in Historical Discourse“, *Representations*, nr. 69 (1. januar 2000): 127–50; Karin Tilmans, Frank van Vree, og Jay Winter, *Performing the Past, Memory, History, and Identity in Modern Europe*, 1. udg. (Amsterdam University Press, 2010); Anette Elisabeth Warring, „Erindring og historiebrug: Introduktion til et forskningsfelt“, *TEMP. Tidsskrift for historie*, nr. 2 (2011): 6–35; Peter Carrier og Kobi Kabalek, „Cultural Memory and Transcultural Memory – A Conceptual Analysis“, i *The Transcultural Turn: Interrogating Memory Between and Beyond Borders*, red. Lucy Bond og Jessica Rapson (Walter de Gruyter, 2014), 39–60.

7 Peter Aronsson, *Historiebruk, att använda det förflutna* (Studentlitteratur, 2004), 79–81.

8 Peter Aronsson, „Historiekultur, politik och historievetenskap i Norden“, *Historisk tidskrift* 122, nr. 2 (2002): 194.

9 Arthur G. Neal, *National Trauma and Collective Memory: Major Events in the American Century* (M.E. Sharpe, 1998); Claus Bryld og Anette Warring, *Besættelsestiden som kollektiv erindring, historie- og traditionsforvaltning af krig og besættelse 1945–1997*, 2. opl., Humanistisk historieformidling 5 (Roskilde Universitetsforlag, 1998); Peter Novick, *The Holocaust and Collective Memory, the American Experience*, Paperback ed., Bloomsbury Paperbacks (Bloomsbury, 2001).

behandlet. Det betyder, at der primært har været fokus på den eksplicitte historiebrug, bl.a. i den politiske retorik og i forbindelse med nationale fejring, mens den mere subtile historiebrug ikke er blevet undersøgt i nævneværdigt omfang.

Af disse grunde har historikeren Niels Kayser Nielsen (1949-2011) argumenteret for, at forskere i højere grad burde kaste sig over den upåagtede historiebrug, der foregår i dagligdagen, bl.a. via den mad, vi laver.¹⁰ Dette hører under det, Kayser Nielsen betegner som „banal historiebrug“ med inspiration fra Michael Billigs begreb om den nationalisme, som kommer til udtryk i hverdagens diskrete vaner og praksisser, f.eks. i form af flagtraditioner og i forbindelse med grænse-dragninger i mediernes nyhedsdækning.¹¹ I det følgende vil vi analysere *Spise med Price* som et eksempel på banal historiebrug. Med inspiration fra Aronssons analytiske kategorier vil vi desuden undersøge, hvordan og med hvilke formål programrækken søger at bringe 1960'ernes klassiske gourmand-figur i spil i en nutidig kontekst.

Gourmanden i medierne

Madlavning er ofte blevet forstået som et særskilt kvindeligt forehavende,¹² og denne association afspejles også i måden, hvorpå mad gennem tiden er blevet portrætteret i medierne. I Danmark har den trykte kokebog siden 1800-tallet været det primære medie til udbredelse af anvisninger for madlavning. I størstedelen af kokebogens historie har genren været domineret af kvinder, hovedsageligt hjemmegående husmødre, men med tiden blev opskrifter også leveret af lærerinder fra de mange skolekøkkener og husholdningsskoler, der mod slutningen af 1800-tallet blev oprettet rundt om i landet.¹³

I løbet af 1900-tallet begyndte maden at brede sig ud over flere medier. Allerede i slutningen af 1920'erne bragte den nyetablerede statsradiofoni indslag om mad og opskrifter, og da dansk tv i 1951 begyndte at sende regelmæssigt, kom madlavning straks på programmet, først med Kirsten Hüttemeier (1914-2003) foran kameraet i „To ved et køkkenbord“, siden med Ellis Tardini (1915-82) som fast tv-kok i „Husmoderens TV-magasin“. Husmoderen var altså fra midten af 1800-tallet en central og emblematiske figur i den brede formidling af mad, og med

10 Niels Kayser Nielsen, *Historiens forvandlinger, historiebrug fra monumenter til oplevelsesøkonomi* (Aarhus Universitetsforlag, 2010), 116-17.

11 Ibid., 28-29; Michael Billig, *Banal Nationalism* (London: SAGE Publications Ltd, 1995).

12 Se f.eks. Sherrie Inness, *Dinner roles: American women and culinary culture*. Iowa 2001 og Jessamyn Neuhaus, *Manly Meals and Mom's Home Cooking: Cookbooks and Gender in Modern America*. Baltimore 2003.

13 Caroline Nyvang, „Medie og måltid: danske trykte kokebøger i 1800-tallet“, i *Synet på mad og drikke i det 19. århundrede*, red. Ole Hyldtoft (København: Museum Tusulanum, 2010), 145-231.

hende fulgte hverdagsmaden og de praktiske, økonomisk forsvarlige opskrifter, som kendetegnede mediemaden indtil 1960'erne.

Med velfærdsstigningen og ophævelsen af krigens sidste fødevarerationeringer blev der skabt grundlag for en retningsændring i dansk madkultur, og en række nye mandlige madlavere kom til syne i mediebildet. Deres optræden var først og fremmest et genmæle mod den nemme, hurtige og billige mad, der hidtil var blevet promoveret af og til husmoderen. Herhjemme fik kritikken en central platform med oprettelsen af Det Danske Gastronomiske Akademi i 1964. Protesten blev i 1960'erne og 1970'erne ført an af en række toneangivende medlemmer af akademiet, blandt hvilke Mogens Brandt (1909-70), Conrad Bjerre-Christensen (1914-76) og John Price dannede fortrop med en række populære kogebogsudgivelser som *Køkkenglæder* (1968), *Mad for Mænd* (1971) og ikke mindst *Spise med Price* (1973).¹⁴

Selvom enkelte af de mandlige madformidlere havde en professionel tilknytning til køkkenet – enten som restauratører eller uddannede kokke – var langt størstedelen selvbestaltede gastronomer. Det var kendetegnende, at de var kendte ansigter fra det danske kulturliv. En del var journalister ved førende danske dagblade, atter andre havde en baggrund ved teateret.¹⁵ At disse kunne få et fodfæste i mediekøkkenerne, må ses i forlængelse af 1960-70'ernes kulturpolitiske klima, der generelt lod kunstneren komme til orde i samfundsdebatten.¹⁶ I periodens kogebøger argumenterede gastronomerne ihærdigt for, at det gode måltid skulle betragtes som en kunstform på linje med malerier og symfonier. Leif Blædel (1923-2013), der da skrev under pseudonymet Jacques de France, agiterede i kogebogen *Til bordet* (1964) for, at maden som ressortområde burde rykkes fra Landbrugsmisteriet til det nyoprettede Kulturministerium.¹⁷ I samme ånd besluttede Danmarks Radio i 1966, at madlavning nu kunne bære et større selvstændigt aftenprogram, der fik arbejdstitlen *Mænd må mestre kogekunsten*. Da Conrad Bjerre-Christensen og hans tavse makker, Aksel Larsen (1905-2000), første gang tonede frem på fjernsynsskærmen, blev det dog under den efterhånden velkendte titel *TV-køkkenet*.¹⁸

Imidlertid kom ambitionen om at formidle kogekunst til mænd stadig til syne i gastronomernes bestræbelser. Indtil midten af 1960'erne var opskrifter hovedsageligt blevet formidlet til et kvindeligt publikum. Kogebøger havde gennem tiden

14 Mogens Brandt, *Køkkenglæder* (København: Hans Reitzel, 1968); Conrad Bjerre-Christensen, *Mad for mænd* (København: Erichsen, 1971); John Price, *Spise med Price* (København: Gutenbergforlaget, 1973).

15 Nyvang, „I den gode smags tjeneste“.

16 Den kunstneriske kritik („artistic criticism“) som en reaktion på det kapitalistiske efterkrigssamfund behandles bl.a. i Luc Boltanski, *The New Spirit of Capitalism*, Paperback ed. (Verso, 2007).

17 Jacques de France, *Til bordet* (København: Hans Reitzel, 1964), 119-20.

18 Nyvang, „I den gode smags tjeneste“.

givet opskrifter på „Mandfolkemad“ og andre retter, som var tiltænkt herren i huset, men det var først med fremkomsten af de mandlige madformidlere, at danske medier for alvor begyndte at appellere til, at mændene *selv* skulle gå i køkkenet. På kogeboğernes forsider så man for første gang en mand foran komfuret, og det var mænd, der lavede mad i tv-studiet.

Det køkken, gourmanden entrerede, så ganske anderledes ud end det rum, husmoderen havde befundet sig i. I introduktionen til *Alverdens kogekunst* (1970) pointerede Conrad Bjerre-Christensen, at køkkenet ikke længere skulle opfattes som „en kedsommelig arbejdsplads i hjemmet, et sted hvor tre daglige måltider skal afvikles, men et sted, hvor De kan være opfindsom, og et sted hvor Deres egen indsats belønnes med personlig tilfredsstillelse.“¹⁹ John Price var enslydende i sin karakteristik af madlavning som et selvrealiseringsprojekt, idet han påpegede, at „nogle samler på frimærker, nogle på tændstikæsker, amagerhvylder og en bunke andet gammelt ragelse – og nogle samler på madindtryk, disse kaldes gastronomer.“ Han konkluderede, „[d]er er nemlig sket det i vort moderne kønsrolle-lystspil, at køkkenet er blevet et hobbyrum.“²⁰

I disse og tilsvarende passager blev køkkenet sidestillet med et kreativt værksted, og madlavning blev fremhævet som et lystbetonet, rekreativt forehavende. Kogebogstitler i stil med Mogens Brandts *Køkkenglæder* (1968) og Olaf Ussings *Lad os gå i køkkenet og slappe af* (1970) udtrykte en tilsvarende tiltro til køkkenrummets potentiale. Beskrivelserne af køkkenet som hobbyværksted og frirum stod i skarp kontrast til de laboratorielignende køkkener, der dannede rammen om madlavningen i tidligere danske kogeboğer, og til samtidens funktionalistiske køkkenideal.²¹

Genbrug i Brd. Prices køkken

Forbindelsen mellem brødrene Price og den første generation af mandlige mediemadlavere bliver befæstet på flere konkrete måder i tv-programmet *Spise med Price*.

Den tydeligste relation etableres via faderen, John Price, og de mange opskrifter fra dennes hånd, som brødrene forsøger sig med undervejs i programrækken. Eksemplerne er mange: „En familieklassiker“, omeletretten i første sæsons første afsnit, *Hanen og Ægget*, følger næsten til punkt og prikke opskriften, som den

19 Conrad Bjerre-Christensen, *Alverdens kogekunst* (København: Sesam, 1970), 3.

20 Price, *Spise med Price*, 1973, 8–9.

21 June Freeman, *The Making of the Modern Kitchen: A Cultural History* (Oxford; New York: Berg, 2004); Iben Vyff, „Hvilke amerikanske drømmekøkkener? Forhandlinger af USA i dansk køkkenkultur 1950'erne og 1960'erne“, i *Amerika og det gode liv: materiel kultur i Skandinavien i 1950'erne og 1960'erne*, red. Dorthe Gert Simonsen og Iben Vyff (Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2011), 119–43.

præsenteres i faderens kogebog *Mad, mennesker & meninger* fra 1983.²² I første sæsons fjerde episode, *Grease*, præsenterer Adam og James ligeledes Boeuf sauté Stroganoff. En „familieret“, der både optræder i John Prices første kogebog, *Spise med Price* (1973), og som faderen selv optrådte med i en udgave af tv-underholdningsprogrammet *Lørdagshjørnet* fra 1977.²³ Brødrenes genskabelse af retten garneres undervejs med klip fra denne udsendelse, hvorunder faderen til publikums store begejstring pudrer en bunke skært kød med en tilsyneladende skræmmende mængde paprika.

Ved hjælp af oplæsninger fra disse kogebogsudgivelser og krydsklip til udsendelser, hvori John Price medvirkede, fremstilles retterne i et fingeret parløb med faderen. Det gælder også for afsnittet *Silence of the Lambs*, i hvilket Adam og James igen laver én af faderens yndlingsretter, lammedolmaer. „Det er en ret som far lavede ... Den stod faktisk i dén gryde“, påpeger Adam med henvisning til en kobbergryde, der snurrer på gasblusset. Gryden er én blandt en række arvestykker, der gentagne gange optræder i programmet. Foruden paprikaposen, som faderen også havde med sig i tv-studiet, tildeles hans „lange onde“ kniv også en hovedrolle i flere episoder, idet Adam demonstrativt sliber den i programmernes første scene. Kniven tages som regel frem igen, når der skal skæres for i programmets afsluttende scener.

At det ikke alene er faderens ånd, men også en bestemt tidsånd, der skal svæve over programmet, kommer til udtryk ved flere sammenhænge. Ud over at programmet følger samme konstellation af to-mænd-i-ét-køkken, der første gang blev lanceret med *TV-Køkkenet* i 1966, er en række klip med til at spejle *Spise med Price* i tidligere danske tv-udsendelser om mad. I stort set alle episoder bliver brødrenes bestræbelser således akkompagneret af DR's arkiver, som oftest småklip af kokkeparret Conrad Bjerre-Christensen og Aksel Larsen. Til tider lader produceren endda afdøde kokke overtage brødrenes replikker, således at det f.eks. er *TV-Køkkenets* Conrad, som nu minder seerne om, at der skal „rigeligt med smør“ i en given ret. En bigband-version over „Truddelutter“, den jazzede kendingsmelodi fra det originale *TV-Køkkenet*, fungerer desuden som introduktion til *Spise med Price* i seriens første tre sæsoner.

Madlavning som maskulin praksis

Relationen til den forrige generation – både familien og de mandlige tv-kokke, der kom til fadet under den gastronomiske bevægelse i 1960'erne og '70'erne – bliver altså etableret ved hjælp af en velorkesteret genbrug af arvestykker: arte-

22 John Price, *Mad, mennesker & meninger* (København: Stig Vendelkærs Forlag, 1983), 53–54.

23 *Spise med Price*, Sæson 1, episode 4, *Grease*.

fakter, krydsklip, opskrifter. Forbindelsen forstærkes imidlertid også af mere subtile referencer til bestemte forståelser af madlavning som en særegen homosocial praksis og køkkenet som et særligt maskulint rum.²⁴

Introen til *Spise med Price* præsenterer familietræet på et køleskab, hvor de forskellige personer er monteret med magneter. Her får vi at vide, at moderen, skuespilleren Birgitte Price (1934-97), ”kun kunne lave mad på film”. Brødrene derimod „faldt i gryden som børn“ – deres fars gryde vel at mærke. Det var nemlig John Price, der „smittede dem med en voldsom kærlighed til madlavning med saft, kraft, smør og fløde“,²⁵ som de to brødre skrev i forordet til den genudgivelse af faderens kogebog, de udsendte i 2011.

Den madlavning, de viderefører, bliver altså fremstillet som en særlig maskulin kultur, der er med til at skabe særlige homosociale bånd, både til faderen og de to brødre imellem. Denne madlavningspraksis modsættes nemlig Price-familiens kvinders forhold til mad. Moderen kunne som nævnt kun „spille“ madlaver, og efter et langt liv som husmoder afslørede mormoren på sit dødsleje, at hun altid havde opfattet madlavning som en sur pligt.²⁶ Således opererer *Spise med Price* med en tydelig opposition mellem kvindelig og mandlig madlavning. Den ligger i forlængelse af en klassisk kønnet distinktion i vestlig madlavningskultur, hvori mænds forhold til mad generelt er blevet fremstillet som en lystbetonet fornøjelsespraksis – et *care-for-self*-projekt – hvorimod kvindelig madlavning er blevet forbundet med altruisme, et *care-for-others*-projekt.²⁷

Med de to brødres *care-for-self*-tilgang skaber programmet en tydelig forbindelse til faderens generation. Brødrene viderefører den lystbetonede madlavning i et køkken, der rummer det samme potentiale for selvrealisering, som den første generation af mandlige mediemadlavere dyrkede. I *Spise med Price*-serien er køkkenet f.eks. tydeligt afsondret fra hverdagsmaden, idet serien optages i et sommerhus. Dette rum skaber rammerne for de to brødres interaktion. Her laver de mad og sjov, spiser og vurderer, mindes og driller. Maden kommer sjældent ud af køkkenet (på nær terrassen), og den bliver heller ikke bragt i spil i andre rum eller anledninger. Spisningens sociale effekt forbliver dermed en affære mellem de to brødre, og selve madlavningen som fornøjelsespraksis træder i forgrunden.

At madlavningen fungerer som en eskapisme fra hverdagen understreges af, at brødrene som oftest tilbringer hele dagen i sommerhuskøkkenet. I programmerne

24 Jonatan Leer, „Madlavning som maskulin eskapisme: Maskulin identitet i *The Naked Chef* og *Spise med Price*“, *NORMA* 8, nr. 01 (2013): 43-57; Jonatan Leer, „Når TV-kokken ofrer lam: maskulinitetsforhandlinger via lammekroppe i „autentiske“ miljøer i Jamie’s Italian Escape og Le chef en France“, *Kulturstudier*, nr. 2 (2014): 139-60.

25 John Price, *Spise med Price*, 2. udgave (Lindhardt og Ringhof, 2011).

26 *Spise med Price*, Sæson 2, episode 8, *Kære lille mormor*.

27 Marjorie L. DeVault, *Feeding the Family: The Social Organization of Caring as Gendered Work* (Chicago: University of Chicago Press, 1991); Deborah Lupton, *Food, the Body, and the Self* (London: Sage Publications, 1996), 126.

bliver det fremhævet som et gode, når en ret tager tid at lave. Et slående eksempel er første sæsons niende episode, *I tykt og tyndt*, hvori James tilbereder cassoulet, en sydfransk bønneragout med svin og and. Denne ret skal ikke bare simre lang tid, først skal der laves konfiterede andelår, hvilket i sig selv er et tidskrævende projekt, der strækker sig over flere dage. Endvidere har James valgt selv at lave pølserne – en obligatorisk del af retten – i sin til anledningen indkøbte rygeovn. Dernæst pakker han pølserne i egen vakuumpakker. Da retten endelig skal spises, priser Adam rettens saft og kraft, samt at „man ligesom kan smage alle processerne“, og at det derfor har „været alle lidelserne værd“. James pointerer straks: „Det er ikke lidelser, det har været sjovt“. Ved at fremhæve madlavning som en sjov og fornøjelig fritidsaktivitet kommer brødrenes forhold til mad til at stå i kontrast til dét, som kvinderne i Price-familien repræsenterede. Samtidig rynker brødrene demonstrativt på næsen af sundhed, økonomi og praktiske hensyn, som ellers dikterede madlavningen i husmoderens mediekøkken, der dannede kontrasten til de hedonistiske gourmandise-idealer, som bliver vakt til live i *Spise med Price*.

Selvom brødrene knytter an til tradition for at fremstille madlavning som en både kreativ og rekreativ aktivitet, adskiller *Spise med Price* sig også fra første generation af mandlige mediamadlavere. Frem for alene at fremstå som et hobbyrum bliver køkkenet ofte sat i scene som et pjattet legerum, hvor de to brødre kan blive som børn på ny. Dette ses ikke mindst i form af Adam og James' fortløbende konkurrence om, hvem der har de største, dyreste og mindst nødvendige maskiner. Dette våbenkapløb trækkes tit ud i det absurde. Storebror James har selv svært ved at holde masken, da han i Cassoulet-sekvensen fremhæver, at en vakuumpakkemaskine hører til standardinventaret i ethvert ordentligt hjem. Adam driller ham ved at foreslå, at han med sin maskinpark kan overveje et karriereskift og åbne firmaet „jameslaverpølser.dk“. I et senere afsnit svarer lillebror Adam igen ved at opruste med en portugisisk lerovn til at bage pizzaer i.²⁸

Et andet eksempel på den barnlige, legende distance til madlavning er sommerhusets magiske dør. I første sæson giver døren adgang til det studie, hvor DR's bigband indspiller musikken til programmet. Herigennem henter Adam og James cognac og rødvin, når det skal indgå i maden. I den efterfølgende sæson bliver joken udbygget, så døren også er portal til andre DR-programmer, bl.a. til Vejrudsigten, hvis værter får smagsprøver på brødrenes stærke chiliret.²⁹

28 *Spise med Price*, Sæson 2, episode 2, *Sulten i Provence. Hanen og ægget*, sæson 1, episode 1.

29 *Spise med Price*, Sæson 2, episode 7, *Some like it hot*.

Madlavning som nostalgisk praksis

Litteraten Svetlana Boym har brugt begreberne melankoli og nostalgi til at skelne mellem individuel og kollektiv brug af fortiden. Boym henfører de personlige erindringer til melankolien, mens nostalgi – en pseudogræsk sammentrækning af *nóstos* (hjemrejse) og *álgos* (smerte) – i Boym's behandling fungerer som et samlende begreb, der både favner kollektive og individuelle længsler mod det fortidige.³⁰ Det er en central pointe i Boym's arbejde, at nostalgien, der i 1600-tallet blev betragtet som en medicinsk lidelse, ved slutningen af 1900-tallet blev en gennemsyrende fornemmelse af fortabelse og *displacement*, og at disse følelser kan bruges til at forklare, både hvorfor og hvordan fortiden inddrages i samtiden.³¹

I *The Future of Nostalgia* (2001) sondrer Boym yderligere mellem henholdsvis restaurativ og refleksiv nostalgi. Den restaurative nostalgi refererer til en forestilling om, at nutiden markerer et forfald, men indebærer samtidig en tro på, at en rekonstruktion eller tilbagevenden til en fortidig tilstand er mulig. Herimod er den refleksive nostalgi kendetegnet ved en mere drømmende fascination af fortiden, hvorunder en genoprettelse hverken opfattes som mulig eller ønskelig. Ifølge Boym er den refleksive nostalgi desuden præget af en ironisk distance til fortiden, som ikke er at finde i den mere alvorstunge restaurative nostalgi. Med Boym, der primært beskæftiger sig med monumenter, kan forskellen mellem de to arketyper passende illustreres med en sammenligning af to former for historiske forlystelsesparker. Mens den restaurative nostalgi ville betegne en art Jurassic Park, der søger at genrejse et fortidigt univers i en så tro, funktionel og finit udgave som muligt, kan den refleksive nostalgi karakteriseres med ødelagte borgruiner, med alt hvad de indebærer af patina og krakeleringer. Med den restaurative nostalgi begrædes og udviskes forfaldet altså, hvorimod man med den refleksive nostalgi i langt højere grad omfavner tegnene på forfald som en ihukommelse af tidens gang og historiens kvalitative forskellighed fra nutiden.³²

Den måde, hvorpå Price-brødrenes forholder sig til fortiden, har flere træk tilfælles med den form for nostalgi, Svetlana Boym beskriver som refleksiv. Madprogrammet dyrker en tydelig affektiv og meningsfyldt relation til en tidligere generation af mandlige madlavere, men aktivering af fortidige elementer bærer også præg af en ironisk distance. Det gælder både i forholdet til de forestillinger om køkkenet som særegent maskulint rum, der blev båret frem af den fædrene generation, og til *TV-Køkkenet* som institution. At denne form for madlavningen knyttedes til sommerhuset – et rum, der i høj grad er afkoblet fra hverdagen og hverdagsmaden – tyder også på, at brødrene ikke har ambitioner om at genrejse fortiden, men alene at imitere den momentvis.

30 Svetlana Boym, *The Future of Nostalgia* (New York: Basic Books, 2001), xvi og 54.

31 Svetlana Boym, „Nostalgia and Its Discontents“, *HEDGEHOG REVIEW* 9, nr. 2 (2007): 7-18.

32 Boym, *The Future of Nostalgia*, 41-55.

Inden for nyere mad-tv kan Jamie Olivers *Jamie's Ministry of Food* fra 2008 tjene som eksempel på restaurativ nostalgi. I denne dokumentar erklærer den britiske tv-kok krig mod fedmen og går dermed fra at være livsstilsekspert til at være social-moralsk entreprenør.³³ Titlen refererer til det statslige engelske madministerium, der fungerede under Anden Verdenskrig. Gennem udbredelsen af økonomiske spareråd på „hjemmefronten“ sigtede ministeriet efter at sætte husmødre i stand til at forvalte de knappere ressourcer mest hensigtsmæssigt. I tråd hermed er Jamies mission også at ændre befolkningens spisevaner, så også nutidens englændere sættes i stand til at forvalte en knap ressource – tiden – på mest forsvarlige vis.

Ligesom Price-brødrene nøjes heller ikke Jamie Oliver med at genbruge datidens retorik, men genopliver også periodens ikonografi. Tv-kokkens kogebog, der deler titel med tv-programmet, er f.eks. dedikeret til husholdningskonsulent Marguerite Patten (1915-2015), som under d. 2. verdenskrig var en frontfigur i det engelske madministerium. Tidligt i bogen præsenteres hun i et majestætisk s/h-billede. Bogens første sider er prydet af et brun-blomstret tapet, som peger tilbage på krigstidens huslige mode.³⁴

Retroæstetikken, idoliseringen af Marguerite Patten og romantiseringen af „dengang, mor gik hjemme“ fungerer som en slående kontrast til nutidens arbejderklasse-mødre, som Oliver besøger i dokumentaren. De laver ikke mad fra bunden, som husmødrene – ifølge seriens logik – gjorde før i tiden. Derimod udsætter de deres børn for *fast food*, der i serien bliver indbegrebet af dårligt moderskab. En central del af Olivers projekt er derfor at opdrage de engelske kvinder og få dem til at omfavne et klassisk husmoderideal à la Patten. Idealiseringen af fortiden fungerer som afsæt for en diagnosticering af problemerne i den moderne madkultur. Samtidig giver genoprejsningen af det gamle madministerium – et vigtigt nationalt samlingspunkt i en central del af Storbritanniens historie – Oliver legitimitet til at udøve disciplinering af bestemte grupper af medborgere, der ikke lever op til disse idealer.³⁵ I både udtryk og målsætning står *Jamie's Ministry of Food* altså som eksempel på et restaurativt nostalgisk ideal, hvori en fortælling om samtidens forfald parres med en vision om genopbygning i fortidens billede.

33 Joanne Hollows og Steve Jones, „At Least He's Doing Something': Moral Entrepreneurship and Individual Responsibility in Jamie's Ministry of Food“, *European Journal of Cultural Studies* 13, nr. 3 (8. januar 2010): 307-22.

34 Jamie Oliver, *Jamie's Ministry of Food: Anyone Can Learn to Cook in 24 Hours* (London: Michael Joseph, 2008).

35 Jonatan Leer, „Jamie Oliver i den gode smags tjeneste: om restaurativ nostalgi og gastrogouvernementalitet i „Jamie's Ministry of Food““, *Litteraturmagasinet Standart* 27, nr. 4 (2014): 57.

Spise reprise

Formålet med denne artikel er at argumentere for, at den prægnante historiebrug i samtidige madprogrammer (og i madkulturen i almindelighed) med fordel kan forstås med afsæt i Svetlana Boyms distinktion mellem reflektiv og restaurativ nostalgi. Vi foreslår her *Spise med Price* som et eksempel på reflektiv nostalgi, mens vi som eksempel på restaurativ nostalgi fremsætter *Jamie's Ministry of Food*. Begge madprogrammer inddrager fortiden og kan læses som eksempler på banal historiebrug, idet de gennem en relativ uhøjtidelig praksis som madlavning revitaliserer en særlig tidsånd.

Om end de to programmer behandler perioder, der falder tidsmæssigt sammen, søger de inspiration i væsensforskellige figurer og symboler og udtrykker herigennem forskellige former for samfundskritik. Olivers madministerium kobles til Storbritanniens gloriøse kamp mod nazismen. De hverdagsidealer, som dyrkes i *Jamie's Ministry of Food*, bliver fremstillet som en forudsætning for nationens storhed, og deres forsvinden tolkes derfor også i relation til nationens nutidige fortabelse. *Jamie's Ministry of Food* er således også langt mere politisk ladet end *Spise med Price*, idet Oliver med historien i ryggen påkalder sig retten til at udpege og dressere de uværdige medborgere, der er skyld i et kulinarisk og moralsk forfald. Hele det storladne projekt har samtidig også fundats i en grundlæggende formodning om, at fortidens mad- og måltidskultur lader sig restaurere.

Når man spejler de to madprogrammets historiebrug, er det tydeligt, at historien i *Spise med Price* er langt mindre politisk potent – ikke mindst fordi brødrene forholder sig både ambivalent og ironisk til fortiden. Snart hylder brødrene deres fader, snart gør de sig morsom over hans særheder. Endvidere udrulles fortiden i et legende rum isoleret fra hverdagen. Således bliver historien ikke rollemodel for hverdagen, men hives kun momentvis frem.

I *Spise med Price* inddrages historien desuden med henblik på at reaktivere en maskulin tradition for madlavning. Genoptagelsen af disse historiske madpraksisser tillader brødrene at udleve en særlig form for maskulinitet. Køkkenet bliver i *Spise med Price* et rum, hvor der kan skabes kønnede skel i en tid, da grænserne mellem kønnene opfattes som flydende og til forhandling.³⁶ Med et ironisk glimt i øjet og ved at afsondre madlavningen fra hverdagen får brødrene altså mulighed for at udleve en klassisk rolle – manden som hedonist og gourmand – uden eksplicit at udfordre bredere samfundsmæssige forestillinger om ligestilling og køn.

Spise med Prices brug af historiske fragmenter dækker over en underliggende forestilling om det forgangnes brugsværdi. I seriens pilotafsnit pointerer Adam Price:

36 Leer, *Ma(d)skulinitet, maskulinitetskonstruktioner i europæiske madprogrammer efter The Naked Chef i lyset af „den maskuline krise“*.

Mad er jo sådan en vandrehistorie, som man hele tiden bygger videre på ... Kokkene får noget fra dem, der ligesom lærte dem op, og så giver de den videre, og sådan burde det også være inden for familien og også ude i ens egne private køkkener.³⁷

Passagen rummer et klart formuleret ideal om, at madkultur bør videregives og videreudvikles i et mesterlæreforhold på tværs af generationer.

Selvom den centrale vandrehistorie i *Spise med Price* er familiekrøniken, knytter serien altså også an til forestillingen om, at der ligger en samfundsmæssig værdi i at reaktivere bestemte madlavningspraksisser.

Spise med Price omhandler ikke bare den personlige familiefortælling, men også et kollektivt narrativ om TV-køkkenet som institution og køkkenet som kønnet rum. Herved er det succesfulde program et eksempel på, at mad ikke bare kan være med til at fremkalde et individuelt sanseminde à la Proust, men også kan være med til at etablere både et kollektiv bånd og en ironisk distance til fortiden.

Litteraturliste

- Arnold, Rose. „Madeleines and Other Aides-Mémoire: The Importance of Food References in Proust’s *Recherche*“. I *Food and the Memory: Proceedings of the Oxford Symposium on Food and Cookery, 2000*, redigeret af Harlan Walker, 22-30. Devon, England: Prospect Books, 2001.
- Aronsson, Peter. *Historiebruk, att använda det förflutna*. Studentlitteratur, 2004.
- . „Historiekultur, politik och historievetenskap i Norden“. *Historisk tidskrift* 122, nr. 2 (2002): 2-12.
- Billig, Michael. *Banal Nationalism*. London: SAGE Publications Ltd, 1995.
- Bjerre-Christensen, Conrad. *Alverdens kogekunst*. København: Sesam, 1970.
- . *Mad for mænd*. København: Erichsen, 1971.
- Boltanski, Luc og Ève Chiapello. *The New Spirit of Capitalism*. Verso, 2005.
- Boym, Svetlana. „Nostalgia and Its Discontents“. *HEDGEHOG REVIEW* 9, nr. 2 (2007): 7-18.
- . *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books, 2001.
- Brandt, Mogens. *Køkkenglæder*. København: Hans Reitzel, 1968.
- Bryld, Claus og Anette Warring. *Besættelsestiden som kollektiv erindring, historie- og traditionsforvaltning af krig og besættelse 1945-1997*. 2. opl. Humanistisk historieformidling 5. Roskilde Universitetsforlag, 1998.
- Carrier, Peter og Kobi Kabalek. „Cultural Memory and Transcultural Memory – A Conceptual Analysis“. I *The Transcultural Turn: Interrogating Memory*

37 *Spise med Price*, Sæson 1, episode 1, *Hanen og ægget*.

- Between and Beyond Borders*, redigeret af Lucy Bond og Jessica Rapson, 39-60. Walter de Gruyter, 2014.
- DeVault, Marjorie L. *Feeding the Family: The Social Organization of Caring as Gendered Work*. Chicago: University of Chicago Press, 1991.
- France, Jacques de. *Til bordet*. København: Hans Reitzel, 1964.
- Freeman, June. *The Making of the Modern Kitchen: A Cultural History*. Oxford; New York: Berg, 2004.
- Gilroy, James P. „Food, Cooking, and Eating in Proust’s *A la recherche du temps perdu*“. *Twentieth Century Literature* 33, nr. 1 (1987): 98.
- Hollows, Joanne og Steve Jones. „‘At Least He’s Doing Something’: Moral Entrepreneurship and Individual Responsibility in Jamie’s Ministry of Food“. *European Journal of Cultural Studies* 13, nr. 3 (8. januar 2010): 307-22.
- Kayser Nielsen, Niels. *Historiens forvandlinger, historiebrug fra monumenter til oplevelsesøkonomi*. Aarhus Universitetsforlag, 2010.
- Klein, Kerwin Lee. „On the Emergence of Memory in Historical Discourse“. *Representations*, nr. 69 (1. januar 2000): 127-50.
- . „What Was the Linguistic Turn?“. *CLIO (Ft. Wayne)* 30 (2000): 79-90.
- Leer, Jonatan. „Jamie Oliver i den gode smags tjeneste: om restaurativ nostalgi og gastrogouvernementalitet i „Jamie’s Ministry of Food“. *Litteraturngagasinet Standard* 27, nr. 4 (2014): 54-57.
- . „Madlavning som maskulin eskapisme: Maskulin identitet i *The Naked Chef* og *Spise med Price*“. *NORMA* 8, nr. 01 (2013): 43-57.
- . *Ma(d)skulinitet, maskulinitetskonstruktioner i europæiske madprogrammer efter The Naked Chef i lyset af „den maskuline krise“*. Humanistisk Fakultet, Københavns Universitet, 2014.
- . „Når TV-kokken ofrer lam: maskulinitetsforhandlinger via lammekroppe i „autentiske“ miljøer i Jamie’s Italian Escape og Le chef en France“. *Kulturstudier*, nr. 2 (2014): 139-60.
- Lupton, Deborah. *Food, the Body, and the Self*. London: Sage Publications, 1996.
- Neal, Arthur G. *National Trauma and Collective Memory: Major Events in the American Century*. M.E. Sharpe, 1998.
- Novick, Peter. *The Holocaust and Collective Memory, the American Experience*. Paperback ed. Bloomsbury Paperbacks. Bloomsbury, 2001.
- Nyvang, Caroline. *Danske trykte kokebøger 1900-70, fire kostnologier, Ph.d.-afhandling*. Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet, 2012.
- . „I den gode smags tjeneste: Den gastronomiske bevægelse i danske trykte kokebøger 1950-70“. *Tidsskrift for Kulturforskning*, nr. 3-4 (2014): 64-81.
- . „Medie og måltid: danske trykte kokebøger i 1800-tallet“. I *Synet på mad og drikke i det 19. århundrede*, redigeret af Ole Hyldtoft, 145-231. København: Museum Tusulanum, 2010.

- Oliver, Jamie. *Jamie's Ministry of Food: Anyone Can Learn to Cook in 24 Hours*. London: Michael Joseph, 2008.
- Pelchat, Marcia Levin og Fritz Blank. „A Scientific Approach to Flavours and Olfactory Memory“. I *Food and the Memory: Proceedings of the Oxford Symposium on Food and Cookery, 2000*, redigeret af Harlan Walker, 185-91. Devon, England: Prospect Books, 2001.
- Price, John. *Mad, mennesker & meninger*. København: Stig Vendelkærs Forlag, 1983.
- . *Spise med Price*. København: Gutenberghusforlaget, 1973.
- . *Spise med Price*. 2. udgave. Lindhardt og Ringhof, 2011.
- Proust, Marcel. *Swanns Verden*. Multivers fiktion. Multivers, 2002.
- Spise med Price, sæson 1-3 (DR1, DR2, 2008-10)
- Sutton, David. „A Tale of Easter Ovens: Food and Collective Memory“. *Social Research* 75, nr. 1 (Spring 2008): 157-80.
- Tilmans, Karin, Frank van Vree og Jay Winter. *Performing the Past, Memory, History, and Identity in Modern Europe*. 1. udg. Amsterdam University Press, 2010.
- Vyff, Iben. „Hvilke amerikanske drømmekøkkener? Forhandlinger af USA i dansk køkkenkultur 1950'erne og 1960'erne“. I *Amerika og det gode liv : materiel kultur i Skandinavien i 1950'erne og 1960'erne*, redigeret af Dorthe Gert Simonsen og Iben Vyff, 119-43. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2011.
- Warring, Anette Elisabeth. „Erindring og historiebrug: Introduktion til et forskningsfelt“. *TEMP. Tidsskrift for historie*, nr. 2 (2011): 6-35.

English abstract

The past is a central theme in contemporary Danish food culture. Drawing on the notion of banal nationalism, originally conceived by Michael Billig, we argue that the tendency can be understood as a banal use of the past. In the article, we analyse the Danish TV-show *Spise med Price* with particular attention to the way in which the show incorporates physical artefacts, recipes and media snippets from a previous generation of TV chefs. Based on this analysis, we discuss the present-day relevance of past food practices and ideals.

Troels Peter Roland er cand.mag. i historie og lingvistik, BA i historie, BA i lingvistik og indoeuropæistik. Hans speciale, *Hinsides markleddet* (2016), omhandler sammenstødet mellem nationalhistoriske narrativer og politisk brug af historie og stednavne i mellemkrigstidens dansk-tyske grænsestrid.

Keywords: Dansk Vestindien, kreolsprog, kreolkultur, brødremenighed, caribisk slaveri

„JU BEN EEN CREOL WAER-WAER“

Den sociale situation omkring kreolsproget i Dansk Vestindien imellem 1750 og 1850 omfattede på slaveriets vilkår både den karibiske kreolkulturs fællesskab mellem sorte og hvide og samtidig indre modsætninger og ambivalens, hvis tilhørende sociale strategier og deres konsekvenser for sprogfællesskabet artiklen undersøger nærmere.¹

Det karibiske slaveri er en bemærkelsesværdig periode i kulturhistorien, da det ikke kun indebar massiv flytning af mennesker, men også blanding af folk med yderst forskellig kultur, magt og status. Dette førte til fremkomsten af fænomener, som dengang mest ansås for noget kuriøst eller korrumpet² ift. til koloniseringens europæiske kultur. Hertil hører kreolsprogene, som først i 1900-tallet blev bredt anerkendt som „rigtige“ sprog; en spæd begyndelse hertil gjordes dog i 1700-tallets Dansk Vestindien.

Et sprog er en social sfære, der ligger under for kulturhistoriske strømninger. Kulturhistorien kan belyses ved at undersøge sprogforhold, herunder de omgivende sociale forhold; men også den sociolingvistiske vinkel på kreolsprog kan nyde godt af en kulturhistorisk tilgang.

¹ Artiklen tilegnes mindet om professor Jørgen Rischel.

² jf. Sabino 2012 s. 24.

Ved at inddrage kreoliseringsteori i læsning af kilder søger artiklen svar på spørgsmål omkring kreolsproget i Dansk Vestindien mellem 1750 og 1850: Hvilke sociale strategier omgav sproget, bl.a. afhængigt af social stilling? Og hvilke følger havde de for dets brug?

Kreolteori

„Kreol“ betegner oprindeligt noget *lokalt, men ikke indfødt*: hjemmehørende i den nye verden, men stammende fra den gamle.³ Begrebet har i århundreder betegnet bl.a. en særlig karibisk livsform, da E.K. Brathwaite indfører procesbegrebet „kreolisering“ i *The development of creole society in Jamaica 1770-1820* (1971). Han kritiserer 1960'ernes paradigmer, der har erstattet den gamle imperiale historieskrivning, men nu lægger vægt på *plantagen* som økonomisk og socialt isoleret eller på samfundets *segmentering* i en sort, en farvet og en hvid kultur uden overordnet konsensus.⁴

Hans *kreoliseringsmodel* vil derimod forklare, hvad han finder af *fælles* livsform, og observere, hvordan det sort-hvide hierarkis grupper justeres imod hinanden⁵ på vej mod en fælleskultur, bl.a. ved handlen fra grupperne i midten: Husslaver med adgang til de hvides boliger;⁶ grupperne af faglærte og andre mere uafhængige slaver⁷ med stigende social mobilitet; samt sorte prædikanters religiøse blandingskultur.⁸

Kreolmodellen vægter kulturhistorien, som tidligere har været overset, da de ekstreme uligheder kan sløre kulturiagttagelse.⁹ Brathwaite vægter, at samfundssegmenter indgår i samme *netværk* med kulturelle impulser og modimpulser („stimulus-respons“) begge veje.¹⁰ Det kan siges at ske *trods* hierarkiet; men da dette er konstituerende for samfundet,¹¹ kan det også siges at ske på grund af dets ulige værdisættelse, med den grad af social mobilitet og diffusion af normer, som det nu tillader – en *ambivalens* mellem fællesskab og adskilthed.

En del af kreoliseringen er således en stræben imod den „hvide“ norms værdier,¹² bl.a. blandt håndværkerslaver, hos missionærer og i bymiljøer.¹³ Men der er også en modsat kulturel bevægelse. Brathwaite citerer datidens skribenter

3 Bolland 1998 s. 1.

4 Ibid. s. 5ff.

5 Ibid. s. 10.

6 Brathwaite 1971 s. 158, 175.

7 Ibid. s. 160f.

8 Ibid. s. 162, 254.

9 Bolland 1998 s. 10.

10 Brathwaite 1971 s. 231f, 296.

11 Ibid. s. 185, 193.

12 Ibid. s. 212.

13 Ibid. s. 299.

E. Long, M. Nugent og J. Stewart, der på Jamaica observerer „sort“ indflydelse på hvides normer. De hvide kreoler møder ofte disses fordømmelse pga. nærheden mellem racerne i husstanden.¹⁴ Long oprøres over „sort“ indflydelse i påklædning, madvaner, kropssprog og andre „ubehøvlede“ manerer;¹⁵ men også i offentligheden findes indflydelse opad i musikkulturens blanding¹⁶ og ved karnevalleres fusion af helligdage med afrikanske ingredienser som masker – men samtidig en vandring mod europæiske normer for kostumer osv.¹⁷ Brathwaite betoner, at tilpasningen til disse normer netop er delvis. Man efterligner dele af metropolens (kolonimagts) tradition, men ændrer indholdet eller sætter dem i en ny sammenhæng med egen skaberevne¹⁸ – *omtolkning* af elementer er karakteristisk for kreolisering. Endelig findes indflydelse på „hvid“ magt i relationerne mellem hvide mænd og sorte eller farvede elskerinder, som kan være brobyggere mellem racerne.¹⁹ På længere sigt frembringer det den farvede befolkning og dens „mediierende“ indflydelse.²⁰

Brathwaites tilgang har dannet skole med sit fokus på skabelse af en fælles kulturel *modus vivendi*. Den har dog også fået kritik og forsøg på modifikation: R. Nettleford har advaret mod at undervurdere den europæiske sides absorption af den afrikanske;²¹ ikke kun kultur, men også individer kan bevæge sig op imod den europæiske norm – og dermed ud af det fælles kreolske rum. Lingvisten M. Alleyne gør opmærksom på, hvordan metropolens nedsættende syn på kreolsprog overtages af befolkningerne i de nye stater²² og stadig fører til ambivalens ved kreolkulturen. Disse faktorer er med til at sætte den i en permanent truet stilling, hvor disharmonierne er lige så tydelige som kreolske nyskabelser og fælles kulturtræk.

Kreoliseringsmodellens vægt på fællesskab kan desuden give indtryk af en harmonisk „homogenisering“ af samfundet (en attraktiv narrativ for 1900-tallets karibiske identitetspolitik)²³, uden at gå i dybden med processens natur. O.N. Bolland (1998) kritik er, at Brathwaite er vag omkring den *sociale* proces, da han ikke teoretiserer over sociale forhold i kulturbetragtningen. Herved fremstår samfund og individ adskilt, så den sociale sort-hvid-dikotomi ses på samfundsniveau, mens kreolkulturens blanding ses på individniveau. Sociale modsætninger findes dog også på individniveau, ikke mindst i sociale *roller*.²⁴

14 Ibid. s. 301.

15 Long 2002 s. 279.

16 Brathwaite 1971 s. 303.

17 Ibid. s. 228–30.

18 Ibid. s. 230f, 306f.

19 Ibid. s. 303–5.

20 Bolland 1998 s. 11.

21 Ibid. s. 13f. Jf. Nettleford 1972 s. 173.

22 Bolland 1998 s. 14f. Jf. Alleyne 1985 s. 160f.

23 Bolland 1998 s. 27.

24 Ibid. s. 17f.

Bolland slår derfor til lyd for et dialektisk (tese-antitese-(og undertiden syntese))-syn – hvad Brathwaite egentlig har foregrebet med sin stimulus-respons-formulering – og vil forstå kulturfænomener som respons på en dialektik mellem social dominans og underordning.²⁵ Kilden til kulturforandring er primært *konflikt*²⁶ – social modsætning og strid i individers omgang med omgivelserne, med stadig omdefinering af identitet.²⁷

Han undersøger aspekter, hvor social forståelse kan give ny kulturel indsigt: Mht. den „sorte“ obeah-religion overser Brathwaite, at der allerede sker et kulturelt brud og en kreolisering på vej til Den Nye Verden, fordi magi i Afrika er bundet til familier – som her opløses. Herved ændres obeahs *kulturelle* rolle pga. udøverens nye *sociale* rolle for hele slavestanden. I sortes og farvedes karnevaler ser Brathwaite kulturblanding og satire, men ikke går i dybden med deres stræben efter at se sig i social *opposition* til magten – karnevallet dramatiserer en *social* magtrelation.²⁸ Endelig ses kolonialismen kun som en oversøisk indflydelse, når Brathwaite spørger, hvorvidt Jamaica er et koloni- eller et kreolsamfund. Bolland betragter kolonialismen som *konstituerende* for samfundet, da det trods geografien er ét socialt system, med det kreolske som en – dialektisk – respons på det koloniale.²⁹

Bollands marxistiske tilgang har også fået kritik. Moore og Johnson (2004) fremholder, at han iscenesætter kulturbetragtningen for rigtigt, når han giver konflikt og modstand hovedrollen, og for bipolar, når han ikke levner plads til nuancer i magtforholdet: Når der kun regnes med én dominerende og én underordnet aktør, ignoreres – ud over de farvede – de to gruppers indre diversitet og interesseforskelle.³⁰ Som de viser for Jamaica efter emancipationen, er det også problematisk at regne med, at social handlen altid går mod et „hvidt“ kulturideal, idet den sorte befolkning var en *mainstream* med autonome kulturelle idealer³¹ og tidvis taktisk brug eller omtolkning af metropolens ditto.³² Disse observationer er vigtige for det sociolingvistiske område.

For 1700-tallets Dansk Vestindien konstaterer L. Sebro (2010) afrikansk kulturs fortsatte styrke, ofte konkurrerende med europæisk organiseret socialisering,³³ hvorved rødder til den „sorte“ kulturs autonomi undersøges. Sebro bygger på P.E. Lovejoys (2009) fokus³⁴ med vægt på afrikansk kulturkontinuitet. Dette går

25 Ibid. s. 18.

26 Ibid. s. 21.

27 Ibid. s. 26.

28 Ibid. s. 22ff.

29 Ibid. s. 25f.

30 Moore & Johnson 2004 s. XVlf.

31 Moore & Johnson 2004 s. 311, 321f.

32 Ibid. s. 316ff.

33 Ibid. s. 102, 135, 166.

34 Sebro 2010 s. 25.

imod S. Mintz' og R. Prices tese om „hurtig tidlig syntese“ (ifølge hvilken den afrikanske arv kun overlever på et abstrakt plan, så man kulturelt begynder „på bar bund“ i Den nye Verden). En styrke ved dette fokus er, at det ved at medtænke den afrikanske „bagage“ ikke kun ser kolonien som „smeltedigel“, men vægter det *diakrone* aspekt: At kreolisering ikke, som den kan fremstå hos Bolland, er et statisk resultat, men at dens strategier kan skifte over tid, tydeligst mellem bosaller (afrikanskfødte slaver) og første kreolgeneration.³⁵

F. Vergès (2007) ser også kreolisering (her på Réunion) dialektisk, men inddrager diakroni: Det kreolske rum er kumulativt, kendetegnet af den stadige tilgang af slaver, som sætter alle i en skrøbelig position; adkomst til en gruppe er en stadig forhandling, ligesom kreolkulturens indhold er under stadig forandring. Dermed fremhæves også (over for Bollands fokus på konflikt) et element af mere subtil kreolsk *balancegang* mellem modsatte kræfter, hvor kulturel deltagelse handler om at finde en adfærd, hvor man hverken afskærer sig ved ikke-deltagelse eller „opløser“ sig gennem deltagelse.³⁶

Brathwaites kreolmodel i Bollands dialektiske modifikation giver efter min mening et brugbart prisme til at betragte sprogbrug i Dansk Vestindien, idet det fremhæver de sociale modsætningers virkning; men som det ses, må der tages højde for, at hans marxistiske inspiration giver en „konfliktfokuseret“ og binær tilgang og desuden har ringe vægt på diakroni, hvorfor jeg supplerer den med nyere observationer af flere sociale „poler“ (Moore & Johnson) og af mere „balancerende“ og diakront skiftende strategier (Vergès, Lovejoy).

Sproglige begreber

I slavesamfundenes ekstreme demografi løste sprogproblemer sig ved kreolsprogenes opståen. Denne er svær at følge, da kun få i 1600-1700-tallet har interesse for sprog eller identitet, især hvad angår slavestanden. Den kan derfor siges at ske nær „forhistorisk tid“.

Kreolsprog sidder ikke som de sprog, historisk sprogvidenskab oftest behandler, på et stamtræ. De er opstået ved en proces, der gerne udnytter ordforrådet fra et europæisk sprog (*leksifikatoren*³⁷), idet dette typisk kommer fra gruppen med størst prestige.³⁸ Derimod har grammatikken en anden oprindelse. Man antager ofte, at kreolsprog kommer af såkaldte *pidginsprog*, „hjælpsprog“, som ingen af samtaleparterne har som førstesprog (modersmål), og som kun bruges til den

35 Lovejoy 2000, 2009 s. 17ff.

36 Vergès 2007 s. 144, 148.

37 Holm 2004 s. 1.

38 Ibid. s. 69.

mest nødvendige kommunikation. De er derfor ufuldstændige sprog,³⁹ der aldrig har skullet udtrykke al menneskelig erfaring. I den kaotiske demografi vil der dog snart opvokse børn med sproget som førstesprog, hvorved det hastigt forvandler sig til et fuldstændigt sprog med komplet grammatik og orddannelse, som kan udtrykke alle tanker – et *kreolsprog*.⁴⁰ Disse er kun særlige i kraft af deres socialhistorie. Lingvistisk set er de komplette sprog, men har typisk en meget regelmæssig grammatik, hvor morfologi (bøjning og afledning) næsten ikke findes, mens syntaks (ordstilling) er desto vigtigere.

Der er dog i de sidste årtier kommet fokus på andre mulige veje til kreolsprog, der ikke behøver at have været „nede at vende“ på pidgin-stadiet. De kan også komme af, hvad der kaldes „uperfekt andetsprogstilegnelse“, hvor den europæiske grammatik ikke videregives til nye talere i almindelig grad. Her kommer andre faktorer ind, da kreolsk grammatik kan have træk fra den medfødte sprogegne (universalisme) eller fra afrikanske sprog (substratisme), mens andre kun finder det nødvendigt at antage, at de bygger på europæisk grammatik med reduceret morfologi (superstratisme).⁴¹ Der er ikke enighed om, i hvilken grad de forskellige faktorer spiller ind,⁴² men skønt tilgangene beskrives som „ismer“, er det værd at nævne, at de principielt ikke udelukker hinanden. Der er p.t. en vis konsensus om, at visse grammatiske træk i karibiske kreolsprog tyder på afrikansk oprindelse.⁴³ Dette kan også gælde ordsemantik, metaforer og talemåder.

R. Chaudenson (2001) lægger med sin „superstratisme“-tilgang vægt på at forklare franske kreolsprog ud fra metropolens sprog alene⁴⁴ (men afviser dog ikke pidgin-muligheden for andre kreolsprog)⁴⁵. Han antager for Réunion og Mauritius, at den „hvide“ sprogform ikke nødvendigvis har været *målet* for slavers indlæring; den sociolingvistiske situation ses her som koncentriske cirkler: I slaveriets tidlige fase havde de sorte større mulighed for at tilegne sig hvides sprogform, hvorimod plantagesamfundets langt flere bosaler i højere grad tilegnede sig sproget fra andre sorte.⁴⁶ Her er det dog væsentligt, at den „sorte“ sprogform bliver *autonom* som selvstændigt mål for bosalers sprogstilegnelse⁴⁷ (jf. Moore og Johnson ovf.): „Manglende“ tilegnelse af den „hvide“ form skyldes altså ikke kun manglende mulighed eller evne, men også *vilje* – den „sorte“ form har her højere social status (hvad der kunne revidere betegnelsen „uperfekt andetsprogstilegnelse“). Dette kan jævnføres med Baker og Mühlhäusler (2007) der også obser-

39 Ibid. s. 4ff.

40 Ibid. s. 6ff.

41 Baker & Mühlhäusler 2007 s. 88f.

42 Jf. Holm 2004 s. 37, 43f, 47, 58ff, 61ff.

43 Ibid. s. 63.

44 Chaudenson 2001 s. 172.

45 Ibid. s. 143.

46 Ibid. s. 124ff, 138.

47 Ibid. s. 127, 138, 162f, 305.

verer, at *forventningen* til Réunions slaver er, at de lærer kreolsk, ikke fransk.⁴⁸ Det sociale system går altså fra et binært tidligt kolonisamfund til en *triade* i plantagesamfundet,⁴⁹ hvad der også sprogligt er et korrektiv til Bollands binære tilgang – og vægter det diakrone.

Karibiens sprogsituation har været kaotisk i kolonitiden, og på De Små Antiller og i Guyana opstod mange kreolsprog; leksifikatoren har typisk været engelsk og fransk i de respektive kolonier. På de sydlige Nederlandske Antiller er kreolsproget papiamentu derimod portugisisk- og spanskleksificeret,⁵⁰ mens det er engelskleksificeret på de nordlige. Hollandskleksificerede kreolsprog findes i Guyana⁵¹ og fandtes på Jomfruøerne, hvor hollandske kolonister tidligt blev talrige – en del via De britiske Jomfruøer.⁵² Skt. Thomas har i 1688 66 hollandske, 32 engelske, 20 danske og 8 franske husstande ud af i alt 134; befolkningen består af 317 europæere og 422 slaver.⁵³ Befolkning af landsbystørrelse med næsten lige mange hvide og sorte⁵⁴ er formodentlig en vigtig faktor i sprogets dannelse,⁵⁵ men vi har ingen kilder til det i dette århundrede. Til denne ø kommer også fra 1686 brandenburgske kolonister,⁵⁶ hvis nedertysk har stået hollandsk nært. Dansk indflydelse er derimod minimal.

Historieskrivningen

Lingvistisk forskning i kreolsproget, ofte kaldet „negerhollandsk“, er sket fra Holland, hvor interessen har været større, mens den danske beskæftigelse er helt sporadisk. Historisk litteratur er sparsom, da ikke mange har taget et lingvistisk emne op, ej heller om sprogets socialhistorie. I J. Vibæks *Dansk Vestindien 1755-1848* (1966) og O. Hornbys *Kolonierne i Vestindien* (1980) er forskellen mellem pidgin og kreol ikke klar, idet begge kalder dem „hjælpeprog“, ifølge Hornby til brug mellem hvide og sorte, og ifølge Vibæk „et primitivt [...] hjælpemiddel“,⁵⁷ som er „usigeligt enfoldigt og trohjertigt“ – den gudelige litteratur tages her som udtryk for hele sproget. Han bemærker, at også hvidenes børn kunne lære sproget af sorte barnepiger, men tager ikke stilling til, hvilken status det egentlig har.⁵⁸

48 Baker & Mühlhäusler 2007 s. 85.

49 Chaudenson 2001 s. 138.

50 Holm 2004 s. 76.

51 Ibid. s. 48.

52 Hesselning 1905 s. 13.

53 Rossem & van der Voort s. 7.

54 Jf. Sabino 2012 s. 55.

55 Jf. ibid. s. 77.

56 Rossem & van der Voort 1996 s. 149.

57 Hornby 1980 s. 202, Vibæk 1966 s. 195f.

58 Vibæk s. 196f.

N. Halls *Slave Society in the Danish West Indies* (1992), der inddrager Brathwaites kreoliseringsmodel, behandler sproget kort og kun som et *lingua franca* blandt slaver⁵⁹ (hermed forstås det almindelige omgangssprog i en given social sfære, uden at der med betegnelsen er taget stilling til, om sproget i denne er nogens modersmål). Den historiker, der har behandlet Dansk Vestindiens sprog mest indgående, er Sebro i *Mellem Afrikaner og Kreol* (2010), der dog primært omhandler afrikansk kulturs og sprogs videre liv i Karibien. Lingvisten R. Sabinos *Language Contact in the Danish West Indies* (2012) er et nybrud, da hun også behandler kreolsproget historisk; dog er hovedvægten på lingvistikken og på 1900-tallet. Med hensyn til sprogets tidligere sociale forhold er der stadig viden at hente i kilderne, hvilket vil afføde kommentarer til Sabino nedenfor.

Danske kilder til identitet og sprog

Et interessant indblik i forholdet mellem metropol og hvide kreoler ser man i J.L. Carstens' rejseskildring (1731), hvor de „Blanke Indfødingers“ udseende, konstitution og angiveligt magelige kultur⁶⁰ anskues med alskens stereotyper, som minder om Europas betragtning af de „vilde“. Carstens synes at smøre tykt på af hensyn til underholdningsværdien; det ændrer dog ikke på, at den kulturelle og mentale afstand til kreolerne har været genkendelig for modtagerne, hvilket i sig selv viser en identitetsmæssig modsætning.

Man får et indblik i dette fra den anden side (og et slægtled senere) i J.M. Magens' *Grammatica* (1770), den første publicerede kreolsprogsgrammatik.⁶¹ Forordet beretter, at den har foreligget, endnu før der har været en anledning til at udgive den.⁶² Denne er nu, at staten 14 år før har oprettet en slavemission⁶³ i konkurrence med Brødrementigheden, men efter dennes forbillede vil bruge kreolsk sprog og derfor må skabe en litteratur. Magens' forord er derfor primært en tilegnelse til generalkirkeinspektoren, grev Thott.⁶⁴ Efter grammatikafsnittene rummer den sprogsprøver i form af en samtale mellem en kateket og en slave om bibelhistorien, hvilket også demonstrerer anvendeligheden. Men derudover er der tegn på, at Magens vægter *autenticitet*. Efter det religiøse afsnit gør han opmærksom på, at dets hollandskpåvirkede sprog ikke er naturligt kreolsk, hvorfor der følger 12 afsnit med dansk paralleltekst med fiktive samtaler, mest mellem hvide kreoler, fx mellem venner, søskende eller forældre og børn, men også en

59 Hall 1992 s. 111ff, 192.

60 Carstens 1981 s. 69ff.

61 Holm 2004 s. 83.

62 Magens 1770 s. 5.

63 Hesselning 1905 s. 21.

64 Magens 1770 s. 5f.

mellem to slaver samt tre mellem herrer og slaver. Som kilde er det en speciel, lidt skønlitterær genre i stil med ældre, causerende rejseparlører, men da Magens medtager dem netop for at præsentere sproget i dets eget miljø og „har [...] stræbet efter at indføre udi samme alle de Talemaader, som kunde falde mig ind udi Tankerne“,⁶⁵ kan man drage visse slutninger fra dem. Sproget synes naturligt og flydende med et stort dagligdags ordforråd om sociale relationer og aktiviteter, ret opulente madvaner og alt til husstanden henhørende, fx luksuriøs beklædning.⁶⁶ Man kan ikke slutte, at livet altid har formet sig som i sprogprøverne, men nok, at det har været fuldt muligt at bruge sproget i en „hvid“ hverdag. Hvor meget det faktisk har været tilfældet, afhænger sandsynligvis af, hvor nær forbindelse familierne har haft til Vestindien. Magens selv var stadshauptmand i Charlotte Amalie⁶⁷ og var fra en slægt, der boede der i generationer, og i betragtning af planterfamiliernes mange etniciteter med indbyrdes ægteskaber – to af samtalerne har lokale giftermål som emne⁶⁸ – har kreolsk som lingua franca været dagligdags, i hvert fald blandt „gammelkaribiske“ familier, også i selve husstanden.

Sabino beklager, at vi tilsyneladende ikke kan vide, om Magens' sprogprøver er fra feltarbejde eller er selvkonstruerede.⁶⁹ Magens siger dog klart, at han har dannet sætningerne ved at konsultere sin hukommelse (udført introspektion). Sabinos tolkning kan måske skyldes, at hun læser danske⁷⁰ – og tyske⁷¹ – kilder i engelsk oversættelse.

Hvad kan tale for, at Magens' sprogprøver spejler den reelle sprogkultur blandt hvide kreoler? Dels at han som nævnt vægter autenticitet; dels at skriftet er godkendt af Generalkirkeinspektionskollegiet med et praktisk formål, mission, for øje og altså må vægte brugelighed. Og særligt er det sandsynligt, fordi Magens indirekte gør sig til talsmand for en hvid kreolsk *identitet* med sproget som eksponent.⁷² I stedet for sit navn på titelbladet anfører han „af en paa St. Thomas Indföd Mand“. ⁷³ Det kan ses som en garanti for sprogkyndighed, men kommer også til at stå som en loyalitetserklæring til identiteten i betragtning af hans næsten programmatisk udsagn i forordet: „Hvad sig angaaer det Creolske Sprog, [...] da maa det observeres, at enhver Nation haver sit a parte Sprog, saa at de følgelig ey kan forstaae hverandre“, ⁷⁴ hvorved kreolsk „folkesprog“ bliver eksponent for noget nær stolthed ved en kreolsk nationalidentitet, som også sniges ind i sprog-

65 Ibid. s. 51.

66 Ibid. s. 52–79.

67 Vibæk 1966 s. 198.

68 Magens 1770 s. 68–75.

69 Sabino 2012 s. 90.

70 Ibid. s. 6, 55.

71 Ibid. s. xviii, 109.

72 Jf. *ibid.* s. 7.

73 Magens 1770 s. 2.

74 Ibid. s. 7.

Brødremenigheden sendte i 1767 C.G.A. Oldendorp til Vestindien med to missioner: Evangeliet og skrivningen af en kirkehistorie for øerne, som udviklede sig til en omfattende monografi. Hermed er han en vigtig kilde til kreolsproget. Foto: Evangelische Brüder-Unität, Herrnhut. GS.360

prøverne. „Samtale imellem en Moder og en Datter“: „,’*Lastaen sender braen van die rook Karang sender/Lad dem [husslaverne] stege af de røgede Karang [en fisk]’ – ’Kassavie sa wees meer suet mit die Karang as Broot/Cassavie [kassava] skal være lækkerere med Karang end Brød’ – ’Ju ben een Creol waer-waer/Du er en oprigtig Creol [rosende pga. præferencen mht. mad]*“.⁷⁵ „Samtale imellem en Fader og en Søn“: „,’*Die hab gue van ons Jong-Volk no leer niet een Gut na Juropa/Mange af vore unge Folk lærer slet intet i Europa [...] Die Volk sender, na wa sender le woon, no keer, soo lang sender krieg die Gelt alleen./De, hos hvilke de boer, bryder sig intet derom, naar de kuns kand faae Penge. Dat maek sender altit kan seg, die dom Creool sender, sellie bin Borika, en bambaj die no bin sender Skylt/Det er Aarsagen, at de alletider siger, de dumme Creoler, de ere Eseler [egentlig: muldyr], og dog er det ikke deres Skyld*“.⁷⁶ „Om Frokost“, hvor Magens bliver politisk: „,’*As Ju belief, ons sa drink voor die vrie Negocie/Om De behager, skal vi drikke for den frie Handel*“⁷⁷ – en vigtig sag for de lokale hvide.

75 Ibid. s. 66.

76 Ibid. s. 71.

77 Ibid. s. 57.

Oldendorp og Brødremenigheden

Oldendorps *Historie der caraibischen Inseln Sanct Thomas, Sanct Crux und Sanct Jan* (1777, 2000) er skrevet efter opdrag fra hans kirke, den mæhriske eller herrnhutiske Brødremenighed, som med Christian VI's støtte havde missioneret her siden 1732 på initiativ af grundlæggeren, Ludwig von Zinzendorf.⁷⁸ Inspireret af pietismen med vægt på personlig omvendelse ønskede den at møde befolkningen på dennes stædet, dels med kortlægning af eksisterende trosforestillinger, dels ved at arbejde på lokalsproget. Menigheden har hermed en stor andel i sprogets skriftfæstelse og overlevelse og giver kilder både til dets struktur og dets sociale status og variation og de hermed forbundne holdninger.

Oldendorp opholder sig 1½ år på øerne fra 1767⁷⁹ for at samle viden om kirkehistorie, men går med polyhistorisk interesse til alle discipliner og skaber en omfattende monografi. Han er bevidst om ikke at stereotypisere det undersøgte⁸⁰ og ikke at fordømme sortes skikke, når hvide kan udvise lignende ufornuft.⁸¹ Han er derfor en reflekteret kilde, men har selvfølgelig i fokus, hvad der kan være arbejdsgrundlag for missionen. Det ses fx kortlægningen af slavernes tro, der antages at rumme rester af Moseloven,⁸² idet man vil bygge herpå for at formidle viden om frelsen. Hans spørgsmål formes altså af udgangspunktet – når mandongo-folket oplyser, at omskæring af drenge finder sted „wenn sie acht Tage oder noch älter sind“,⁸³ fornemmer man et ledende spørgsmål: Sker det på ottendedagen? Når schambu-folket „glauben [...] daß der Geist nicht stirbt. Sie fürchten sich für den Geistern, weil sie ihnen Schaden zufügen können“,⁸⁴ har parterne vel talt forbi hinanden, om hhv. sjælens udødelighed og om vrede forfædreånder. Den europæiske tolkning kan sløre, hvad der skildres, da spørgsmålet bliver et prisme for objektet: De kulturtræk, det ikke viser, unddrager sig opmærksomhed. Alligevel går Oldendorp ofte ud over rammen, og samtalerne går i retning af livet i Afrika⁸⁵ – et videbegær, der gør ham til en værdifuld kilde. Dog er det et vilkår, at han ikke altid anfører sine kilder, så det tit ikke fremgår, om betragtninger og værdiladede udsagn kommer fra ham selv eller informanterne.

78 Vibæk 1966 s. 195.

79 Rossem & van der Voort 1996 s. 27.

80 Oldendorp 2000 s. 361.

81 Ibid. s. 393.

82 Ibid. s. 372–446.

83 Ibid. s. 443.

84 Ibid. s. 425.

85 Ibid. s. 376–444.

Kreolsproget

Oldendorp har en lang gennemgang af kreolsproget, „eine eigene criolische Sprache, welche [...] von den Schwarzen und vielen Blanken geredet und sonst nirgends als auf diesen Inseln gebraucht wird“,⁸⁶ og dets grammatik, der som hos Magens sættes på „latinsk formel“.⁸⁷ Hermed lægges en skabelon af kategorier ned over beskrivelsen, hvorved udtryksmuligheder, der ligger udenfor, kan overses – et vilkår ved tidens sprogbeskrivelser.

Interessant bliver det, når han om hvide kreoler siger, at „Die Kinder hören dort ihre Muttersprache nicht beständig so rein als in Europa [ved „modersmål“ forstås snarest metropolens sprogform], und an manchen Orten verschiedene durcheinander. Die[, die] am meisten mit ihnen zu tun haben [opdragerne], reden sie insgemein schlecht“,⁸⁸ og videre: „Die blanken Kinder werden teils von Negerinnen gewartet, teils wachsen sie unter Negerkindern auf und lernen also *zuerst* die criolische oder Negersprache. *Man trifft welche an, die keine andere recht können*“.⁸⁹ Her ses, hvordan hvides børn vokser op i et sprogmiljø, hvor førstesproget (modersmålet) er kreolsk. Det har været oversat i 1900-tallets danske historieskrivning, at kreolsk også har været modersmål for dele af den hvide befolkning. Det skal her huskes, at en person udmærket kan vokse op med to modersmål, hvis begge tales i husstanden, hvad der er tilfældet i den udvidede husstandstype som husslavernes tilstedeværelse indebærer (samt evt. forældre med forskelligt modersmål, hvad der ofte forekom⁹⁰ – heraf følger dog ikke, at sproget er *opstået* her). Oldendorps omtale af hvide børn, som taler kreolsk bedst, indebærer jo også, at atter andre behersker et europæisk sprog lige så godt. Alligevel kan kreolsk altså være et af flere modersmål. Lingvisterne Sabino og J. Holm regner således Magens for at have kreolsk modersmål.⁹¹

Dette kan sammenholdes med Oldendorps samtidige, Long, der beklager Jamaicas hvide børn på grund af „the constant intercourse from their birth with Negroe domestics whose drawling, dissonant gibberish they insensibly adopt“,⁹² mens den lidt senere Jones bemærker: „instead of correcting the rude speech of the Negroes & better informing them, they descend so low as to join them in their Gibberish, & by insensible degrees almost acquire the same habit of thinking & speaking.“⁹³ At det ikke kun drejer sig om engelsk med accent, ses af Nugents observation en generation senere: „The Creole language is not confined to the

86 Ibid. s. 682.

87 Ibid. s. 688–700, Magens 1770 s. 11–37.

88 Oldendorp 2000 s. 681.

89 Ibid. s. 358. Mine kursiveringer.

90 Sabino 2012 s. 118.

91 Holm 2004 s. 19, Sabino 2012 s. 89.

92 Long 2002 s. 278.

93 Jones 1929 s. 16.

Selskab hos ægteparret Schonning i 1796 med sort og farvet opvarter. Afhængigt af familiernes tilknytning til Vestindien har den „hvide“ form af kreolsk været mere eller mindre almindelig i miljøer som dette. Akvarel af H.G. Beenfeldt. Foto: Nationalmuseet.

negroes. Many of the ladies [en betegnelse, der til forskel fra *woman* er forbeholdt hvide]⁹⁴ [...] speak a sort of broken English [...]. I stood next to a lady [...] and [...] remarked that the air was much cooler than usual; to which she answered, ‘Yes, ma-am, *him rail-ly too fra-ish*’.⁹⁵ Udeladelsen af kopula-verbet *is* og brugen af pronomenet *him* i stedet for *it* viser den kreolske omstrukturering af grammatikken⁹⁶ (skønt jamaica-kreolsk og engelsk her har været så indbyrdes forståelige, at samtalepartneren ikke har måttet tilpasse sproget).

Oldendorps udsagn vidner også om den indflydelse, opvoksede børns jævnaldrende har, når sociale grænser ikke hindrer samvær blandt hvide og sorte børn – som sprogligt er i ens situationer. Blandt slaverne er sprogene endnu flere, og opdragelse er i højere grad en gruppeaktivitet. Også her er børn med flere modersmål en mulighed, og kreolsk har i stigende grad haft denne rolle.

Spændinger i sprogfællesskabet

Fremkomsten af en kreol, der – blandt andet – er modersmål hos dele af både den hvide og den sorte befolkning, er set fra kreoliseringsmodellen et pragteksemplar af lokalt skabt fælleskultur, hvor interaktionen giver en gensidig tilpasning, og kulturimpulser går begge veje i et hierarkisk, men fælles netværk – bl.a. gennem husslavernes „mellempgruppe“. Det undrer måske ikke, at modellen passer godt

94 Bush 1981 s. 249.

95 Nugent 1907, 2010 s. 132.

96 Jf. Sabino 2012 s. 73.

til det sproglige, da kreolisering har været genstand for mere moderne sprogvidenskab siden sidst i 1800-tallet,⁹⁷ og sprog også indgår i Brathwaites model. Men hvis man også skal anskue kreoliseringen som Bolland, hvor fokus lægges på sociale oppositioner, der skaber kreolsamfundet i antitese til hinanden, hvilke strategier er der så inden for den fælles sprogkultur? Og hvis man herudover indtager nyere teoretikers vægt på det ikke-binære og på diakroni, hvilke sociale „poler“ afspejler strategierne så, og hvordan veksler de over tid? Så vidt jeg kan se, er der mindst fem strategier.

1. At stå fast på forskellighed

På 1700-tallets Jamaica er det karakteristisk, at de sproglige beklagelser kommer fra rejsende fra metropolen. Long beretter om brug af europæiske guvernanter for at eliminere slavers sproglige indflydelse på børn.⁹⁸ I Dansk Vestindien er Oldendorp mere neutral og optegner heller ikke stærke sprogholdninger blandt hvide. Men han bemærker noget mere subtilt, når han siger, at „Criolisch brauch man unter den Neger[n]. Es können[e]s auch die Criolen und meisten weißen Einwohnern des Landes. Sie reden es aber nicht alle gern mit Blanken, weil es *zugleich* die Neger[sprache] ist.“⁹⁹ Den *ambivalens*, som her ses, ved at bruge det sprog over for andre hvide, som man deler med sorte, må nødvendigvis være begrænset til visse situationer, da sproget jo ellers, som Oldendorp konstaterer, er udbredt i omgangen med hvide.¹⁰⁰ Ulysten til at tale det kunne være udløst i nærvær af en udenforstående fra metropolen, og det er faktisk muligt, at Oldendorps egen tilstedeværelse har accentueret ambivalensen. De hvide kreoler synes under alle omstændigheder at stå splittet mellem koloniens kreolkultur på den ene side og tilhørsforholdet til Europa på den anden, hvilket medfører en vis afstandtagen fra det kreolske.

Skal man søge svar på dilemmaet fra „hvid“ side – en antitese til sprogsyntesen – er der flere muligheder. Oldendorp har tilegnet sig stort kendskab til kreolsk, hvad hans grammatik og sprogprøver vidner om,¹⁰¹ skønt man som sagt ikke altid kan vide, om hypoteser og værdidomme er hans egne. Men når han siger „Überhaupt reden aber die blanken Criolen diese Sprache feiner als die Neger und haben ihre eigene zierlichere Ausdrücke und Redensarten“,¹⁰² er det dog klart, at der er to *former* for kreolsk (at den ene er „finere“ end den anden, hvilket nok skal forstås som „mere nuanceret“, viser hans syn gennem det europæiske prisme), idet nogle udtryk og talemåder er særlige for hvide modsat sorte. Ma-

97 Holm 2004 s. 27.

98 Long 2002 s. 278.

99 Oldendorp 2000 s. 357. Min kursivering.

100 Ibid. s. 357.

101 Ibid. s. 683–719.

102 Ibid. s. 358. Jf. *ibid.* s. 710.

gens er inde på det samme i sit forord, hvor han advarer mod at „fare storligen vild“ ved at lægge sortes udtale til grund; han baserer sig på den „hvide“ sprogform, hvad han vil „haabe, at alle Retsindige skal maatte bifalde“,¹⁰³ en interessant formulering, der øjensynligt er et partsindlæg imod det modsatte synspunkt og til støtte for den „hvide“ form. Hvor Oldendorps informanter synes usikre på, om deres kreolsk er „hvidt“ nok, er „hvidt“ kreolsk for Magens klart muligt at investere identitet i, også som markering af en egen „pol“ over for metropolen, hvis blot afstanden til „sort“ kreolsk kan opretholdes.

Med hensyn til de forskellige former for udtale skal det selvfølgelig generelt siges, at en meget stor del af de talende i perioden vil tale kreolsk som fremmedsprog. Det gælder på begge sider af raceskellet og vil give forskellige europæiske og afrikanske accenter.¹⁰⁴ Når sproget gives til nye slægtled og i stigende grad bliver modersmål, kan accenten arves, men er nu en fast del af sproget, ikke længere resultatet af et individs besvær med et fremmedsprog, og kaldes et *substrat*. Denne nutidige skelnen står ikke klart i 1700-tallet; men samtidens forfattere tvivler ikke om, at forskellen mellem den „hvide“ og „sorte“ form har social betydning.

Ud over den sorte forms i europæiske ører afvigende udtale¹⁰⁵ findes også grammatiske forskelle; Oldendorp giver eksempler på „sort“ kontra „hvidt“ kreolsk,¹⁰⁶ hvad Magens også observerer,¹⁰⁷ fx, at hvide foretrækker hjælpeverbene *woor* (blive) eller *wees* (være),¹⁰⁸ mens sorte oftere har en metaforisk brug af *kom* (komme)¹⁰⁹ eller aspektmarkør-ordet *ka*. Hertil er Oldendorp opmærksom på forskelle i enkeltords betydning: Sorte kan bruge andre metaforer, fx når *honger* (at sulte) og *bran* (at brænde) bruges om hhv. at nære et stærkt ønske og en stærk vrede, og når *kind* (barn) bruges både om børn, dyreunger og plantespirer, ligesom *kind* og *mama* (mor) bruges om en nøgle og en lås. I andre tilfælde skyldes det kulturforskel, fx når *barbierman* ikke kun er en barber eller bartsvær, men også en obeah-udøver; og der findes andre talemåder som *slaap a dief mi* (søvn stjal (egentlig „tyvede“) mig), „jeg sov over mig“.¹¹⁰ Her ser Oldendorps en del, der ligger uden for den europæiske form. De to former er så ens, at de udgør et sprogfællesskab, men det er muligt at markere afstand på trods af det fælles rum. Her ses altså en respons, en antitese til syntesen. Det skal siges, at Magens' og Oldendorps data fra sidst i 1700-tallet naturligvis kun er et øjebliksbillede, da hverken sprogfællesskabet eller de forskellige former er statiske. Tilvandrigen, særligt af slavebundne sorte, nærmer sig i disse år et højdepunkt.

103 Magens 1770 s. 8.

104 Jf. Oldendorp 2000 s. 688.

105 Ibid. s. 687.

106 Ibid. s. 691.

107 Magens 1770 s. 12.

108 Ibid. s. 16, 19.

109 Oldendorp 2000 s. 699.

110 Ibid. s. 707f.

Hvidklædte slaver på vej til dåb på Brødremenighedens missionsstation Friedenthal på Sankt Croix i 1768. Den liturgiske form af kreolsk har lydt ved lejligheder som denne. Tegning af C.G.A. Oldendorp. Foto: Evangelische Brüder-Unität, Herrnhut. TS.Mp.265.5

Forskellen på de to former bliver i Dansk Vestindien mere kompleks fra 1732 og et århundrede frem pga. Brødremenigheden og dennes sprogbrug og -holdning. Trods viljen til at bruge lokalsproget har missionærerne fundet det utilstrækkeligt til de religiøse begreber, og man har prøvet at indføre morfologi fra hollandsk grammatik i den særlige liturgiske sprogform.¹¹¹ Interessant nok observerer Oldendorp, at „Die Schwarzen verstehen solche [bøjningsformer], ob sie gleich selber sie wenig gebrauchen. Man muß aber deren nicht zu viele machen, sonst redet man zu uncriolisch“. Og om uregelmæssige bøjninger: „diese Wörter sind ganz uncreolisch und werden von niemand, als der deutsch oder holländisch kann, verstanden“;¹¹² og om forsøg på at indføre genitiv-s i salmerne: „Es ist aber nicht criolisch, sondern muß heißen... [her bruges pronomenet *si*].“¹¹³ Informanterne har tydeligvis klare *holdninger* til naturligt og unaturligt sprog, hvilket vidner om sprogbeherskelse og -fornemmelse og dermed om, på hvilket niveau sproget har været talt: Man skal typisk være modersmålstalende for at have sådanne meninger. Oldendorp omtaler desuden altid sortes sprogbrug særskilt,¹¹⁴ hvorfor de

111 Ibid. s. 699.

112 Ibid. s. 700.

113 Ibid. s. 690.

114 Ibid. s. 691, 699f, 707ff.

udtrykte holdninger må komme fra den „hvide“ sprogform. Ved at have meninger om godt og dårligt sprog demonstrerer man *ejerskab* over det – og over sin egen socialgruppes form af det. Oldendorps informanter synes dog mest optagede af at vise forskellen fra Brødremenighedens kreolsk.

2. At markere afstand

Et er holdningsmæssigt at stå fast på sin sprogform, et andet er, hvad Oldendorp siger om de hvide: „Sie brauchen oft untereinander holländische Wörter anstatt criolischer, um ihre [Sprache] von der Negersprache in etwas zu entfernen. Man lernet daher das Criolische eher recht rein von den Schwarzen als von den Blanken“.¹¹⁵ Her er det tydeligt, at forskellen også er *tilstræbt*: De to former er lig med to *normer* (hvor Oldendorp regner den „sorte“ for „renere“ pga. færre europæiske ord, selvom den „hvide“ altså er *feiner*). Det er ikke kun muligt at skille sig ud mht. udtale, men for hvide også ønskeligt bevidst at bruge flere europæiske ord for at opretholde et særligt „hvidt“ kreolsk, en stræben, der vidner om den sociale modsætning. Om forskellen mellem normerne siger han også: „Die Schwarzen reden dort *auch* criolisch und verderben die europäischen Sprachen [...] durch ihre guineische Mundart und Wörter, die sie hineinmengen, insgemein *noch mehr*“.¹¹⁶ Det er en mulighed, at de sorte her bruger samme afstandsstrategi med deres „guineiske“ ord.¹¹⁷ Hvis dette er tilfældet, vil det harmonere med Chaudensons teoretiseren over 1700-tallets sprogsituation og med Moore og Johnsons observation af „sort“ kultur 100 år senere som autonomt ideal.

Hvide sprobrugere er her i en interessant „balancegang“: Flere typisk hollandske ord er acceptable, mens Brødremenighedens indførelse af mere hollandsk grammatik i kirkesproget derimod ses som ukreolsk. Dansk-vestindisk kreolsk er særligt ved at have hele tre sociale normer, „sort“ og „hvid“ (plus evt. overgangsvarianter blandt byernes husslaver)¹¹⁸ samt missionærernes kirkelige norm, som dog primært har været liturgisk¹¹⁹ – et dagligsprog grammatik får normalt aldrig tilført ukendt morfologi som et „skrivebordsprojekt“. Statens mission anses i øvrigt for i kreoltekster at have holdt sig mere til talesproget end Brødremenigheden,¹²⁰ en tradition, der kan siges at begynde med Magens.

De forskellige former for afstandtagen, måske også fra „sort“ side, vidner om endnu et – dialektisk – forsøg på at finde en egen position i det kreolske rum.

115 Ibid. s. 710.

116 Ibid. s. 682. Mine kursiveringer.

117 Jf. Sabino 2012 s. 200.

118 Ibid. s. 91f.

119 Ibid. s. 85.

120 Hesselning 1905 s. 36.

3. At eje oprindelsen

En tredje måde at omgås med den prekære situation på, at kreolsk ses som de sortes sprog, er simpelthen at modsige det. Oldendorp forstår det selv som – blandt andet – et „negersprog“ i samtiden; dermed dog ikke sagt, at det gælder dets oprindelse. Derimod siger han, at det „in der Construction oder Ordnung derselben [Wörter] die Französische zur Grundlage [...] hat“¹²¹ og, efter nogle eksempler: „die Übereinstimmung [...] mit der französischen ist leicht zu erkennen“.¹²² Her opfattes sproget som et rent europæisk produkt, hvor fransk pga. tilfældige ligheder anses for at have bidraget med syntaksen, og hollandsk med ordforrådet. Selv om kreolsk „den Namen einer besonderen, von den europäischen sehr verschiedene Sprache verdienet,“ er det „gleich nur ein Mischmasch aus denselben“,¹²³ altså kun af europæiske sprog, hvorefter det har kunnet gives som et kulturprodukt til slaverne: „Es ist, als wäre diese Sprache mit Fleiß erfunden worden, den ankommenden guineischen Schwarzen das Reden mit den Blanken recht leicht und sie in kurzer Zeit dazu geschicht zu machen.“¹²⁴ Faktisk sammenlignes sprogtilegnelsen med børns, når han siger „Ihre Kinder und Sklaven haben auf diese Weise mit Blanken von allerlei Völkern und untereinander reden gelernet.“¹²⁵ Heri ligger ikke nødvendigvis en mental sammenligning af sorte med børn; men de sorte paralleliseres som *modtagere* af sproget fra voksne hvide og underkendes altså som agenter i sprogets *opståen*. Når Oldendorp kalder det „zugleich die Negersprache“, er det altså primært, fordi han anerkender deres rolle i videregivelsen til nye slægtled, mens deres særlige sprogform altså skyldes, at „gar keine dieser europäischen Sprachen, woraus eine neue gemacht wurde, bekannt war“ for dem.¹²⁶

Vi ved ikke, om overvejelserne er hans, eller om denne „sproghistorie“ har været gangbar blandt informanterne, men han synes at stå alene med den over for samtidens sprogfolk¹²⁷ – og nutidens – hvilket kunne tale for, at den kommer fra kolonien. Hvis ideen har været udbredt her (Oldendorp gentager den flere gange), ville de ambivalente følelser omkring sproget egentlig være unødvendige; men det kan sagtens have været en blandt flere versioner af den populære sproghistorie, evt. udviklet som en antitese til ambivalensen.

4. Et parallelt fællessprog?

Sebros undersøgelse af afrikanske sprog i Vestindien konkluderer, at disse har spillet en stor rolle som grundlag for identitetsfællesskaber, der fornyedes, så

121 Oldendorp 2000 s. 683.

122 Ibid. s. 706.

123 Ibid. s. 682. Min kursivering.

124 Ibid. s. 711.

125 Ibid. s. 682.

126 Ibid. s. 683. Originalens fremhævelse.

127 Ibid. s. 711, note.

længe slavehandelen varede,¹²⁸ men også videregaves til sorte kreolbørn.¹²⁹ Her ved nuancerer hun den førhen almindelige opfattelse, at sorte kreoler må have haft kreolsk modersmål.¹³⁰ Skønt antallet af modersmålstalende må være øget gennem slægtleddene,¹³¹ har sproget ikke været så universelt som tidligere antaget.¹³²

Sebro går så vidt som at foreslå, at der ved siden af det europæisk leksificerede kreolsk kan have eksisteret tilfælde af, at afrikanske sprog *indbyrdes* har kunnet blandes og danne parallelle, afrikansk leksificerede kreolsprog – i Amerika. Lingvisten Olabiyi Yai mener i kilder fra 1700-tallets Brasilien at se et sådant blandingsprog;¹³³ men Sebro understreger, at muligheden for sådanne i Dansk Vestindien, er tentativ. Jeg mener dog, at det er interessant at sammenholde med Oldendorps observationer. Om nogle bosaler siges, at de „niemals [kreolsk] recht lernén. Solche sagen, daß sie nicht zwo Zungen haben, lernén wohl *etwas Criolisch*, mēgen aber Guineisch hinein“. Oldendorp bruger ganske vist samme udtryk, som han anvender om den „sorte“ form af „almindeligt“ kreolsk: at „iblande guineisk“;¹³⁴ men de sorte informanter afviser at kunne lære endnu en „tunge“, „kreolsk“, ud over deres afrikanske sprog – og alligevel omgås de altså på en anden „tunge“, der er *etwas Criolisch*.

I den religiøse udforskning siges desuden: „Aus der Gegend der Kassenti [i Afrika] soll eine alte treue Negerin sein, die ich in St. Thomas gesehen habe. Es können wenige sie verstehen, weil sie *halb criolisch und halb guineisch* redet.“¹³⁵ Også hun har talt denne sprogform som fremmedsprog, så det er muligt, at Oldendorp blot vil beskrive en stærk accent; men ordvalget om „halvt af hvert“ går snarere på ordforrådet. Det er formodentlig den samme, om hvem det senere siges, at hun „nur von wenigen, die um ihr waren und ihrer Sprache lange gewohnt gewesen, verstanden werden konnte“. Oldendorp nævner siden flere eksempler på sådanne slaver.¹³⁶

Om atter andre opridser han desuden to forskellige scenarier: *enten* er deres sprog „rein Criolisch“ og kræver alligevel nogen tids øvelse at forstå for hvide pga. udtalen; *eller også* må der „dennoch bisweilen ein Dolmetscher zu Hilfe [Hilfe] gerufen werden [...], der das mit Guineischem vermischte Criolische

128 Sebro 2010 s. 107.

129 Ibid. s. 110. Jf. Sabino 2012 s. 118.

130 Sebro 2010 s. 114.

131 Jf. Oldendorp 2000 s. 711.

132 Sebro 2010 s. 115.

133 Ibid. s. 117, Yai 2000, 2009 s. 105.

134 Oldendorp 2000 s. 711f.

135 Ibid. s. 406. Min kursivering.

136 Ibid. s. 711.

erkläre“.¹³⁷ Også her synes der at være noget andet på færde end kun at blande visse „guineiske ord“ ind – som ved den mulige „afstandsstrategi“ ovenfor.

Det interessante er, at sprogformen for Oldendorp eller hans informanter er *delvis genkendelig* som „Criolisch“ og altså ikke er et helt afrikansk sprog. Jeg mener derfor ikke, at det er urimeligt at antage, at det, Oldendorp iagttaget, faktisk kan være en parallel sprogform, enten af den afrikanske type, Yai foreslår, eller – afhængigt af, hvad det er, der er genkendeligt for Oldendorp¹³⁸ – med både europæisk og afrikansk leksificering, hvilket kendes fra Guyanas kreolsprog. Den giver større forståelsesproblemer: Sabino konstaterer, at den er uforståelig for hvide;¹³⁹ men så vidt jeg kan se, ligger der mere i udsagnet:¹⁴⁰ Tolken må „tilkalde“, et ordvalg, der ville være usandsynligt, hvis der blot var tale om at bede den næste markslave i rækken om at oversætte. Det kan næppe afgøres, om en sådan tolkefunktion har været institutionaliseret; men tilsyneladende har heller *ikke alle* sorte kunnet forstå de pågældende.

Denne antagelse er noget a priori, da sproget ikke er beskrevet, men er, så vidt jeg kan se, den forklaring af det, som Oldendorp observerer – at sproget indeholder kendte kreolske elementer, men adskiller sig i ordforråd og identificeres som forskelligt fra „Criolisch“ – som kræver færrest antagelser og derfor må foretrækkes.

Det kan dog næppe afgøres, om det kan være et kreolsprog eller „blot“ en pidgin. I Oldendorps to første eksempler tales det som fremmedsprog, mens det er mere usikkert i det sidste. Den manglende evne til at bruge „almindeligt“ kreolsk (bosalernes udmelding om, at man ikke kan lære mere end ét sprog, skønt flersprogethed var almindelig¹⁴¹ i Vestafrika; og særligt brugen af „tolk“ blandt andre slaver) kunne også skyldes manglende *vilje*. Hvis der har været investeret identitet i det andet sprog, kan det måske have været nogens modersmål; men det kan også blot skyldes sprogformens sociale rolle: som en modstand mod det sort-hvide kreolske rum og dettes sprog,¹⁴² altså endnu en antitese til kreoliseringen. En sådan ville i øvrigt være endnu et eksempel på, at den kulturelle stræben ikke er binær, men rettet mod et autonomt mål snarere end mod den „hvide“ adfærd. Sprogformer som denne vil dog have haft en forbigående eksistens, muliggjort af den stadige kumulation af slavestanden, og nok begrænset til 1700-tallet. D. Chambers (2000, 2009) regner med en kreolisering i to tempi,¹⁴³ hvor fremkomst

137 Ibid. s. 711f. Min kursivering.

138 Hvis fx bundne morfemer er europæiske, er det typologisk sandsynligt, at det også gælder det meste af ordforrådet.

139 Sabino 2012 s. 84.

140 Forskellen mellem de to scenarier er ikke tydelig i den forkortede engelske oversættelse af Oldendorp (Oldendorp 1987, s. 258).

141 Sebro 2010 s. 109.

142 Jf. Craton 1997 s. 233f.

143 Chambers 2000, 2009 s. 60.

Parti fra det indre af Sankt Jan få år efter slavefrigivelsen. Den „sorte“ form af kreolsk overlevede endnu blandt befolkningen i egne som denne i mere end et århundrede. Lito-grafi af Frits Melby i Danmark (1856). Foto: Det Kongelige Bibliotek.

af en diaspora-afrikansk identitet netop er første „kreolskridt“,¹⁴⁴ hvad der er sammenligneligt med Sebros analyse og ville være den sociale baggrund for en sådan sprogform.

5. At bevæge sig mellem kreolske rum

1700-tallets husslaver ses hos Oldendorp at have været agenter i en kreolisering ift. hvide børn og kan derved siges at have en vis indflydelse, skønt det næppe kan afgøres, om de har været bevidste om denne sproglige magtposition. Det kan dog siges, at samværet med voksne hvide i husstanden har givet mulighed for at rette sprogligt ind efter disse – hvad der ikke synes at være sket på Skt. Thomas. Ligesom disse har måttet bruge kreolsk blandt markslaver, har det været almindeligt blandt flere sprog i husstanden, til husslaverne og blandt hvide indbyrdes. I øvrigt *kan* Nugents beretning læses sådan, at engelsk-kreolsk blandt Jamaicas hvide i hvert fald i nogle sfærer primært har været brugt af kvinder, hvilket kan ses i sammenhæng med husstandens traditionelle rolle som et kvindeligt domæne – og et vigtigt forum for kreolisering.

Modsat forsøget på at undgå kreolsk sprogindflydelse på Jamaicas hvide børn kendes der ikke noget lignende i Dansk Vestindien, hvor hvide børn går ind i det

144 Ibid. s. 55.

kreolske „fællesrum“, og man synes at klare sig med „afstandsstrategier“ som antiteser til sprogsyntesen. Sabino læser Magens' „Samtale imellem en Fader og en Søn“ sådan, at sproglig kontakt med sorte ses som „fordærvende“ i kolonien, da hvide kreoler her skulle anses for „dumme“, når de af griskhed bortøder muligheden for uddannelse i Europa.¹⁴⁵ I Magens' tekst kommer beskyldningen om dumhed dog klart fra metropolen; og griskheden og den manglende interesse for unges uddannelse findes hos værterne her, i hvis regi kreolerne oprigtigt forsøger at studere. Passagen kan altså næppe tages til indtægt for en negativ holdning i kolonien til sproglig omgang med sorte og kan derfor vanskeligt støtte Sabinos delvise nedtoning af den „sorte“ indflydelse på opkomsten af „hvidt“ kreolsk.

I begyndelsen af 1800-tallet skifter strategien dog. Allerede på Oldendorps tid har engelsk fodfæste på det vestlige Skt. Croix,¹⁴⁶ da de britiske plantere er uvilige til at bruge andre sprog.¹⁴⁷ Det bliver almindeligt på denne øs plantager, men også i byerne,¹⁴⁸ hvor krige giver større indvandring til det neutrale Danmark, særligt Charlotte Amalie,¹⁴⁹ og dermed udbredelse af engelsk. Under Napoleonskrigenes besættelser giver britiske soldater en yderligere kulturindflydelse,¹⁵⁰ og de hvide går endeligt over til engelsk som lingua franca.¹⁵¹ Fra at have drejet sig om sprogbrug kommer afstandsstrategien til at handle om sprogdømæner. I det nye århundrede hører man stort set ikke mere til kreoltalende hvide. Kun lægen E.J. Pontoppidan nævner hen mod dets slutning aldrende medlemmer af plantersamfundet, som husker sproget fra barndommen i dette miljø.¹⁵²

Med den hvide befolknings udtræden af det kreolske rum synes Nettlefords og Alleynes observationer (ovenfor) at få gyldighed: Det engelske sprog yder tiltrækning på den „nedre halvdel“ i det gamle kreolske rum, og ambivalensen ved egen sprogkultur, som nu er uden „øvre halvdel“, giver et stigende ønske om at gå samme vej. Her ses, hvordan denne kreolkultur mister appel, når den så at sige „tørres af“ i den gruppe, der har lavest prestige. Symbolværdien af engelsk skal ikke overses, da de britiske kolonier som de første opnår emancipation i 1834.¹⁵³ Allerede i 1819 foreslår Brødremenigheden engelsk som kirkesprog, hvad generalguvernør Bentzon afviser med den uheldige emancipatoriske indflydelse, som adgang til dette sprog vil have på slaverne¹⁵⁴ (hvilket kan have øget attraktiviteten).¹⁵⁵ Det kan ikke undre, at efterfølgeren von Scholtens indførelse

145 Sabino 2012 s. 47.

146 Oldendorp 2000 s. 682.

147 Ibid. s. 358, Larsen 1996 s. 122.

148 Oldendorp 2000 s. 357.

149 Holm 2004 s. 83, Sabino 2012 s. 73.

150 Holm 2004 s. 183, Sabino 2012 s. 74.

151 Vibæk 1966 s. 203.

152 Pontoppidan 1887 s. 3.

153 Hornby 1980 s. 247.

154 Larsen 1996 s. 122.

155 Jf. Sabino 2012 s. 72.

af engelsk undervisningssprog i skoleordningen af 1839 medvirker til, at slaveforældrene støtter skolerne:¹⁵⁶ Engelsk bliver lig med frihed og anerkendelse af menneskelighed, mens kreolsk kun er slavesproget.¹⁵⁷ Hertil kommer vandring mod de engelsktalende byer og deres sociale mobilitet.

Situationen er dog mere kompliceret: Uden for skolerne bliver de sortes sprog ikke standardengelsk, men det endnu levende engelskkreolsk. Strategien med at gå ud af et kreolsk rum fører altså her til indtræden i et andet. Snarere end et sprogskifte fra „sort“ til „hvidt“ synes der at være tale om et skifte fra „slaveri“ til „frihed“ – men til et eget „frisort“ rum.

Den sociolingvistiske proces er dårligt kendt – engelsk kreolistik har fokuseret mere på det postkoloniale kontinuum af sprogformer fra kreolsk til standardengelsk (*mesolekter*). P. Patrick (1999) og V. Youssef (2011) har dog for nutidens vedkommende peget på, at en sådan „sort“ karibisk sprogform ikke behøver være et stadium på vej mod et standardengelsk mål, men kan være en stabil norm¹⁵⁸ med egne sociale sfærer som led i en karibisk identitetsskabelse.¹⁵⁹ Det kan tyde på, at en „sort“ norms potentielle evne til at fungere som eget kulturideal også er gennemgående i postkolonial historie.

Associationen fra hollandsk-kreolsk til „slavesprog“ er dog primært *muliggjort* af, at de hvide i sin tid har forladt sproget. Det dør hastigt som lingua franca i årtierne efter emancipationen. I nogle områder holder det dog længe ud og overlever overgangen til USA,¹⁶⁰ særligt på det uvejsomme Skt. Jan, hvor den sidste sprogbruger, Alice Stevens, der som barn havde talt det med sine bedsteforældre, dør så sent som i 1987.¹⁶¹

Sprogets navn

Indtil midten af 1800-tallet kendes sproget kun som „kreolsk“,¹⁶² et navn, der bruges i Danmark århundredet ud.¹⁶³ Men på denne tid, hvor kun sorte talte det, optræder nu betegnelsen „negerhollandsk“ blandt hollandske filologer¹⁶⁴ og bliver den almindelige betegnelse blandt lingvister ind i det 21. århundrede.

156 Hall 1992 s. 199.

157 Vibæk s. 196, Larsen 1996 s. 122.

158 Patrick 1999 s. 293. Youssef 2011 s. 191f.

159 Ibid. s. 202ff.

160 Holm 2004 s. 83.

161 Rossem & van der Voort 1996 s. 33, 265.

162 Hesselning 1905 s. 35ff.

163 Ibid. s. 39ff.

164 Sabino 2012 s. 92, Rossem & van der Voort 1996 s. 1.

„Negerhollandsk“ bruges derfor gerne synonymt med kreolsk som helhed; dette argumenterer Sabino imod.¹⁶⁵ Hun vil gøre op med den narrativ, der siden 1700-tallet har set de hvide som primære agenter i sprogets fødsel,¹⁶⁶ og lægger vægt på at dokumentere adskillige forskelle mellem „hvidt“ og „sort“ kreolsk¹⁶⁷ for at give *Jack his jacket* – en vestindisk talemåde, som svarer nogenlunde til „æres den, som æres bør“; nemlig de sorte som agenter i sprogets opståen.¹⁶⁸ Påvisningen af forskelle skal derfor også støtte, at den „sorte“ sprogform fortjener sit eget navn. Når hun dog historisk også vil læse Magens’ ord om at „fare storligen vild“,¹⁶⁹ som om vildfarelsen følger af at kombinere „sort“ udtale med „hvid“ grammatik,¹⁷⁰ er det dog en meget vidtgående tolkning. Magens forholder sig i dette afsnit kun til udtale, påviser i det hele taget kun sjældent grammatiske forskelle mellem sprogformerne¹⁷¹ – enten i mangel på evne eller vilje – og kan nok næppe tages til indtægt for Sabinos vægtning af grammatisk forskellighed.

I 1881 kalder Pontoppidan 1700-tallets liturgiske hhv. daglige sprog for „eine hochkreolische, mehr klerikale, und eine plattkreolische Sprache“¹⁷² uden at skelne mellem sortes og hvides former af sidstnævnte. I 1887 nævner han atter liturgisk „Højkreolsk“ og et „Lavkreolsk som almindeligt Negersprog og til daglig Omgang“¹⁷³ – også mellem hvide.¹⁷⁴ Sabino oversætter dog den tyske passage til „a more clerical creole and a creole for daily business“, ligesom „Plattkreolisch“ oversættes til „Negerhollands“;¹⁷⁵ og den danske passage bliver til „low creole which generally the Negroes spoke in their daily activities.“¹⁷⁶ Dette skyldes, at hun i bestræbelsen på at skelne mellem „sort“ og „hvidt“ kreolsk ønsker at reservere betegnelsen „Negerhollands“ til førstnævnte¹⁷⁷ og bruger „Hoch Kreol“ om sidstnævnte. Dette er faktisk en ny terminologi; dog kommer det her til at virke, som om kilderne i oversættelsen tages til indtægt for dette ærinde.

1700-talsforfatterne skelner ikke navnemæssigt mellem „hvidt“ og „sort“ kreolsk, skønt de omtaler de forskelle, de nu er bevidste om. Det kan til dels skyldes tanken om de hvide som sprogets skabere og de sortes sprogform som en udartet version. Dog er det også vigtigt, at deres enighed om, at de to sprogformer *er* en (kreoliseret og modsætningsfyldt) *enhed*, kun er mulig, fordi disse *er* indbyrdes

165 Sabino 2012 s. 2, 92.

166 Ibid. s. xxi, 4.

167 Ibid. s. 133–197.

168 Ibid. s. 199f.

169 Magens 1770 s. 8.

170 Sabino 2012 s. 90.

171 Dog Magens 1770 s. 16, 19.

172 Pontoppidan 1881 s. 130f.

173 Pontoppidan 1887 s. 3.

174 Ibid. s. 2.

175 Sabino 2012 s. 210; sml. Pontoppidan 1881 s. 131.

176 Sabino 2012 s. 224.

177 Ibid. s. 207.

forståelige – trods de systematiske forskelle, som Sabino behandler (en del er i øvrigt ikke absolutte, men snarere gradforskelle)¹⁷⁸, og fordi deres talere tager del i det fælles kreolske rum.

Imellem 1700-tallets enhedstese („*Creolsk*“) og Sabinos vægt på forskellen mellem „Negerhollands“ og „Hoch Kreol“ som antitese (skønt hun også anerkender en helhed¹⁷⁹) har jeg valgt – som syntese – ikke at bøje traditionen for meget, men at bruge beslægtede betegnelser, „sort“, „hvidt“ og „liturgisk kreolsk“, om de forskellige dele af helheden, jomfruø-kreolhollandsk, idet det *var* et – ambivalent – sprogfællesskab. Fremtiden vil muligvis have mere at sige om overgangsformer mellem sprogformerne.¹⁸⁰

Konklusion

Karibisk kreolkultur kan siges at leve på en knivsæg. Den har siden Brathwaite været en attraktiv narrativ for karibisk nationalisme som basis for en nutidig fælleskultur. Men hvor han har peget på fortidens *enhed* i den forstand, at samfundets elementer indgår i et fælles socialt netværk, er det lige så klart, at denne er præget af en betydelig indre *flerhed*, hvor modsætning og ambivalens udspringer af slavesamfundets enorme statusforskelle. Interaktion mellem modsætningerne medvirker til forandring i kreolkulturen over tid. Hertil kommer, at det kreolske rum, også pga. de indbyrdes holdninger mellem socialgrupperne, kan have mere end ét mål for kulturel stræben. Fremkomsten af en fælleskultur, som et sprog er, kan give en ambivalens, der ansporer til at skille sig ud inden for fællesskabet eller stræbe efter at holde sig udenfor. Evt. kan det, at en socialgruppe opgiver et kulturtræk, bevæge resten af det tidligere fællesskab til at gøre det samme, så dette aspekt helt opløses.

I tilfældet kreolsproget i Dansk Vestindien ses det, at her fandtes et stykke kultur, der var så fælles, at det var tæt på at være et lingua franca (skønt allerede Oldendorp ser konkurrencen fra andre sprog)¹⁸¹, vel at mærke ikke kun blandt sorte og hen over raceskellet, men til dels også blandt hvide; endda som modersmål i begge sfærer, et større fællesskab, end det har været gjort til i en del historieskrivning. Samtidig findes inden for det en ambivalens, som gør, at flere strategier bruges. Man kan skille sig ud inden for det, enten ved at stå fast på sin egen sprogform og investere identitet i den eller ved bevidst at forstørre forskellen for at markere afstand.

178 Ibid. s. 155, 166f

179 Ibid. s. 3, 79

180 Jf. ibid. s. 91

181 Oldendorp 2000 s. 357

En tredje mulighed, en strategi blandt hvide kreoler, er at bemægtige sig det fælles kulturobjekt, sproget, i den historiske narrativ og dermed tage „patent“ på det, skønt man ikke kan nægte, at det bruges af en større gruppe.

Endelig kan man søge at undgå det kreolske fællesskab, hvad nogle sorte (og i øvrigt også – fra deres ulige stærkere ståsted – de britiske plantere) synes at have gjort sprogligt – måske endda med anvendelse af et parallelt fællessprog. Sluttelig er der den mulighed at lægge et kreolsk rum bag sig – det endelige modsvar på syntesen – hvilket pga. ydre forhold bliver særligt attraktivt for den hvide befolkning fra århundredskiftet. Netop her bevirker et ønske om social mobilitet samt overtagelse af den negative holdning til „negersproget“¹⁸² – eller rettere „slavesproget“ – at den sorte befolkning følger med (men vælger sin egen vej!), og at dette stykke kreolkultur møder sin undergang. På grund af sociale uligheder og de medfølgende holdninger bærer karibiske kreolkulturer i en vis forstand altid en kim til egen ødelæggelse i sig; om denne vil fuldbyrdes, eller om kulturen vil vise sig stabil, som det i nutiden gælder kreolsprog som papiamentu og haiti-kreolsk, afhænger af mangfoldige ydre faktorer.

Litteratur

- Alleyne, Mervyn C. 1985: 'A Linguistic Perspective on the Caribbean'. I: Sidney W. Mintz & Sally Price (eds.), *Caribbean Contours*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press, s. 155-179.
- Baker, Philip, & Mühlhäusler, Peter, 2007: 'Creole Linguistics from Its Beginnings, through Schuchardt to the Present Day'. I: Stewart, Charles (ed.), *Creolization. History, Ethnography, Theory*. Walnut Creek: Left Coast Press, s. 84-107
- Bolland, Nigel O. 1998: 'Creolisation and Creole Societies: a Cultural Nationalist View of Caribbean Social History' i: *Caribbean quarterly*, vol. 44(1/2). s. 108-128.
- Brathwaite, Edward Kamau 1971: *The development of creole society in Jamaica 1770-1820*. Oxford: Clarendon Press.
- Bush, Barbara 1981: 'White 'ladies', coloured 'favourites' and black 'wenches''. I: *Slavery & Abolition*, vol. 2(3), s. 245-262.
- Carstens, J.L. 1981: *En almindelig Beskrivelse om alle de Danske, Americanske eller West-Indiske Ey-Lande, Dansk Vestindien for 250 år siden*. København: Dansk Vestindisk Forlag.

182 Jf. Alleyne 1985 s. 161

- Chambers, Douglas B. 2000, 2009: 'Tracing Igbo into the African Diaspora'. I: Lovejoy, Paul E. (ed.), *Identity in the Shadow of Slavery*. London: Continuum, s. 55-71
- Chaudenson, Robert, 2001: *Creolization of Language and Culture*. London: Routledge.
- Craton, Michael 1997: 'Forms of resistance to slavery'. I: Franklin W. Knight (ed.), *General History of the Caribbean*, vol. III: The slave societies of the Caribbean. London: Unesco Publishing, s. 222-270.
- Hall, Neville A.T. 1992: *Slave Society in the Danish West Indies. St. Thomas, St. John and St. Croix*. Mona, Jamaica, University of the West Indies Press.
- Hesseling, D.C. 1905: *Het negerhollands der deense Antillen, bijdrage tot de geschiedenis der nederlandsche taal in Amerika*. Leiden: Maatschappij der nederlandsche Letterkunde te Leiden.
- Holm, John 2004: *An introduction to pidgins and creoles*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hornby, Ove 1980: *Danmarks historie – Kolonierne i Vestindien*. København: Politikens Forlag.
- Jones, William 1929: *The Diary of the Revd. William Jones 1777-1821*. London, New York, Paris: Brentano's.
- Larsen, Jens 1996: 'The Negro Dutch Creole Dialect'. I: George F. Tyson, *Bondmen and Freedmen in the Danish West Indies – scholarly perspectives*. Saint Thomas: Virgin Islands Humanities Council, s. 119-125.
- Long, Edward 2002: *The History of Jamaica. Vol. II*. Montreal & Kingston, London, Ithaca: McGill-Queen's University Press.
- Lovejoy, Paul E. 2000, 2009: 'Identifying Enslaved Africans in the African Diaspora'. I: Lovejoy, Paul E. (ed.), *Identity in the Shadow of Slavery*. London: Continuum, s. 1-29
- Magens, Joachim (Jochum) Melchior 1770: *Grammatica over det Creolske Sprog, som bruges paa de trende Danske Eilande, St. Croix, St. Thomas og St. Jans i America*. København: Gerhard Giese Salikath.
- Moore, Brian L., & Michele Johnson 2004: *Neither Led nor Driven. Contesting British Cultural Imperialism in Jamaica, 1865-1920*. Mona: University of the West Indies Press.
- Nettleford, Ralston „Rex“ M. 1972: *Identity, Race and Protest in Jamaica*. New York: William Morrow & Company, Inc. (Publiceret 1970 under titlen *Mirror Mirror*)
- Nugent, Maria 1907, 2010: *Lady Nugent's Journal – Jamaica One Hundred Years Ago*. Cambridge etc.: Cambridge University Press.
- Oldendorp, C.G.A. 1987: *C.G.A. Oldendorp's History of the Evangelical Brethren on the Caribbean Islands of St. Thomas, St. Croix, and St. John*. Ann Arbor: Karoma Publishers Inc.

- Oldendorp, C.G.A. 2000: *Historie der caraibischen Inseln Sanct Thomas, Sanct Crux und Sanct Jan*. V. Icke-Schwalbe, Lydia, & Meier, Gudrun, (hrsg.). Dresden: VWB.
- Patrick, Peter 1999: *Urban Jamaican Creole. Variation in the mesolect*. Amsterdam & Philadelphia: J. Benjamins Publishers.
- Patterson, Orlando 1975: 'Context and Choice in Ethnic Allegiance: A Theoretical Framework and Caribbean Case Study' I: Glazer, Nathan, & Daniel P. Moynihan (eds.), *Ethnicity. Theory and Experience*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, s. 305-349.
- Pontoppidan, Erik 1881: 'Einige Notizen über die Kreolensprache der dänisch-westindischen Inseln'. I: *Zeitschrift für Ethnologie*, 13. Band, s. 130-138.
- Pontoppidan, Erik 1887: 'Det dansk-vestindiske Kreolsprog'. I: *Tilskueren*, Nr. 4., s. 295-303. (tilgængelig på <http://www.scribd.com/doc/31088510/Det-Dansk-Vestindiske-Kreolsprog-Af-Erik-Pontoppidan>, konsulteret 14/3 2016)
- Rossem, Cefas, & van der Voort, Hein, 1996: *Die Creol Taal – 250 years of Negerhollands texts*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Sabino, Robin 2012: *Language Contact in the Danish West Indies: Giving Jack his Jacket*. Leiden & Boston: Brill.
- Sebro, Louise 2010: *Mellem afrikaner og kreol. Etnisk identitet og social navigation i Dansk Vestindien, 1730-1770*. Lund: Lunds Universitet.
- Vergès, Françoise 2007: 'Indian-Oceanic Creolizations: Processes and Practices of creolization on Réunion Island'. I: Stewart, Charles (ed.), *Creolization. History, Ethnography, Theory*. Walnut Creek: Left Coast Press, s. 133-152.
- Vibæk, Jens 1966: *Vore gamle tropekolonier – Bind 2: Dansk Vestindien 1755-1848*. 2. udgave. København: Fremad.
- Yai, Olabiyi Babalola 2000, 2009: 'Texts of Enslavement: Fon and Yoruba Vocabularies from Eighteenth- and Nineteenth-century Brazil'. I: Lovejoy, Paul E. (ed.), *Identity in the Shadow of Slavery*. London: Continuum, s. 102-112.
- Youssef, Valerie 2011: 'The varilingual repertoire of Tobagonian speakers'. I: Hinrichs, Lars, & Farquharson, Joseph T., *Variation in the caribbean: From Creole Continua to Individual Agency*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, s. 191-205.

English abstract

The article explores the social situation surrounding the creole language in the Danish West Indies between 1750 and 1850. Departing from O. Nigel Bolland's (1998) approach to creolisation which applies a dialectical (thesis-antithesis) view on the processes of Caribbean creolisation and regards the common creole space as a result of constant social contentions and ambivalence, newer theory

is supplied, bringing in the diachronic aspect (Lovejoy 2009) and the fact that cultural change does not always move towards a „white“ ideal but can have an autonomous „black“ norm (Moore & Johnson 2004, Chaudenson 2001). The Dutch Creole language is regarded as a good example of a common black and white creole culture since it was spoken as a first language by both blacks and whites, a fact which was once neglected in Danish history writing. At the same time, the social antagonisms surrounding the language are examined and five different antithesis strategies are identified: 1) White creoles can invest identity in their own sociolect of the language and insist on its correctness. 2) They can enhance the difference by exerting their own language norm, comprising among other things a more Dutch lexicon. 3) They can take possession of the language in the historical narrative by monopolising it as a „white“ cultural product. 4) Likewise, black creoles stand by their own sociolect; but on the basis of C.G.A. Oldendorp (2000) it is here suggested that beyond this a parallel common language (pidgin or creole) with a more African lexicon might have existed. 5) Finally, the definitive antithesis to the creole culture is exerted first by the whites and then by the blacks abandoning the Creole language altogether. The name of the language is discussed, and in various cases a reading of the sources is offered which differs from Robin Sabino's (2012).